

Magyar Tudomány

KOSÁRY 100

vendégszerkesztő: Hunyady György

Los Alamos és „Los Arzamas”

A Nagy Konstantin-i keresztény állam

Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény

A jövő tudósai

2013•12

Főszerkesztő:

CSÁNYI VILMOS

Szerkesztőbizottság:

BENCZE GYULA, BOZÓ LÁSZLÓ, CSÁSZÁR ÁKOS, HAMZA GÁBOR,
KOVÁCS FERENC, LUDASSY MÁRIA, SOLYMOSSI FRIGYES,
SPÄT ANDRÁS, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, VÁMOS TIBOR

A lapot készítették:

ELEK LÁSZLÓ, GAZDAG KÁLMÁNNÉ, HALMOS TAMÁS, HOLLÓ VIRÁG,
MAJOROS KLÁRA, MAKOVECZ BENJAMIN, MATSKÁSI ISTVÁN,
PERECZ LÁSZLÓ, SIPOS JÚLIA, SZABADOS LÁSZLÓ, F. TÓTH TIBOR

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Nádor utca 7. • Telefon/fax: 3179-524
matud@helka.iif.hu • www.matud.iif.hu
Kiadja az Akaprint Kft. • 1115 Bp., Bártfai u. 65.
Tel.: 2067-975 • akaprint.nyomda@gmail.com

Előfizethető a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.);
a Posta hírlapüzleteiben, az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóságánál (HELP) 1846 Budapest, Pf. 863,
valamint a folyóirat kiadójánál: Akaprint Kft. 1115 Bp., Bártfai u. 65.

Előfizetési díj egy évre: 11 040 Ft
Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők
Kapható az ország igényes könyvesboltjaiban

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 26567
Felelős vezető: Körmendi Péter
Megjelent: 11,4 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0025 0325

TARTALOM

Kosáry 100

Vendégszerkesztő: Hunyady György

Hunyady György: Bevezető	1410
Pálinkás József: Köszöntő	1412
Glatz Ferenc: Kosáry Domokos, a történész életútja	1414
Tringli István: Kosáry Domokos és a Mohács-vita	1437
Krász Lilla: Kosáry Domokos, a 18., század kutatója	1442
Fónagy Zoltán: Kosáry Domokos, a 19. század kutatója	1448
Gecsényi Lajos: Kosáry Domokos, a magyar történeti bibliográfia megteremtője	1452
Romsics Ignác: Kosáry Domokos és a Teleki Intézet, 1941–1949	1458
Solti László – Koósné Török Erzsébet: Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudományos szervező könyvtárigazgatója	1466
Pók Attila: Kosáry Domokos a Magyar Történelmi Társulat és az Európai Mozgalom Magyar Tanácsa élén	1480

Tanulmány

Hargittai István: Hervenéves laboratórium Los Alamos és „Los Arzamas”	1485
Havas László: A Nagy Konstantin-i keresztény állam megszületése és világtörténeti hatása	1495
Papp László: Javaslat a Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény létrehozására	1506

Vélemény, vita

Karátson Dávid: Új kutatási irányzatok a vulkanológiában. Hozzászólás Harangi Szabolcs <i>Merre tovább, vulkanológia?</i> <i>A XXI. század kihívásai</i> című tanulmányához	1514
Somogyi Péter: Szükséges-e a tudományos kutatással kapcsolatos, jelentős összegű támogatások odaítéléséhez független, külső szakmai vélemény?	1519

Tudós fórum

A magyar tudomány ünnepe • Pálinkás József tudományünnepi köszöntője	1523
Kitüntetések	1525
Az MTA új levelező tagjainak bemutatása E. Kövér Katalin	1527
Madas Edit	1529

A jövő tudósai

Bevezető (<i>Csermely Péter</i>)	1531
Interjú Sólyom László akadémikussal, volt köztársasági elnökkel	1531
Interjúk a díjazottakkal	1532

Kitekintés (Gimes Júlia) .....

Könyvszemle (Sipos Júlia)

„Modernizáció-blokk” az Ethno-Lore évkönyvben (<i>Letenyey László</i>)	1544
Titkos írás – rekonstruált kultúrtörténet (<i>Domán Csaba</i>)	1548

Kosáry 100

BEVEZETŐ

Hunyady György

az MTA rendes tagja, osztályelnök,
professor emeritus, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar
hunyadi.gyorgy@ppk.elte.hu

Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya 2013. május 14-én tudományos ülésen emlékezett meg Kosáry Domokos születésének 100. évfordulójáról. A rendezvény több volt, mint a történész akadémikus gazdag és nagyhatású tudományos munkásságának méltatása, az egész Akadémia emlékezése volt korszakos jelentőségű tagjára, elnökére, aki fordulatos életútjának előrehaladott szakaszán felvállalta a felelősséget az intézmény sorsáért, és meg is óvta, meg is újította azt. A szó szoros értelmében sorsfordító idők jártak a magyar tudományosság intézményrendszerére is, amikor az MTA a hetvenhét éves Kosáry Domokos leszűrt bölcsességére, kivívott tekintélyére, energikus vezetésére bízta átalakítását és túlélését.

E szerep betöltéséről szól elöljáróban Pálinkás József, az MTA mai elnöke és az egykori alelnök és értő vezetőtárs, Halász Béla akadémikus. A megemlékezés két vonulatát egyfelől a maradandó életmű szisztematikus felidézése, másfelől az éles kanyarokat vető életút néhány embert próbáló szakaszának bemutatása képezte. Glatz Ferenc, az Akadémia Kosáryt követő elnöke és történésztársai – a délelőtti ülésen, Orosz István elnökletével

– a gazdag és maradandó szakmai munkásságot mutatták be hosszabb távon ható motívumaiban és tematikus metszeteiben. Az életút kritikus fordulatait – így a 40-es éveket a Teleki Intézetben, a gödöllői könyvtár konstruktív kitérőjét az 50-es évek során, majd a hazai és európai tudományos társasági tevékenységet – jellegzetes részleteiben idézte fel a délutáni ülés. Ennek egészét híven jellemzi az üléselnök Ormos Mária kollegiális-baráti zárszava, az élményszerűen fogalmazott „*Kosáry Domokos terei*”. Ha az ülés méltó megemlékezés volt és tisztességes számú résztvevője jó érzéssel hagyta el a székház Dísztermét, az mindegyiknek is köszönhető, hogy a tárgyszerű értekezéseken és az emlékezéseken (amelyeket Hanák Gábor audiovizuális dokumentációja tetőzött be) valóban átsütött, érzékelhetővé vált és személyes érzéseket mozgató meg az ünnepelt markáns egyénisége.

Görgey Gábor spontán természetű hozzászólásában lényeges igazságot mondott ki, amikor Kosáry Domokost mint a magyar szellemi élet erős, egyedi és ma éppen egyediségében nélkülözött személyiségét jellemezte. Igen, Kosáry európai kortársainak a történelem által durva kézzel szelektált, kecsgettetett

és meggyötört csoportjával a 45 előtti válságos évek polgári humanizmusának essenciáját, és a 45 után elvetelt, majd 56-ban felvillant demokratikus megújulás értékeit megtörhetetlenül képviselte. Lénye lényegéhez tartozott a felvilágosult racionalitás, a történeti-politikai realizmus, a szinte bőszerű türelmetlenség az irracionálissal és az arra fogékony ostobasággal szemben, és az önértékes szembenállás a tekintélyelvűség – előbb-utóbb levitélő – mindennemű berendezkedésével. Kész volt vállalni ennek kockázatát, pályájának hosszú szakaszán nagy árat is fizetett érte, de távol állt tőle a doktriner ítélkezés és a megtorlás szelleme, mivel – a tudományos közösség hasznára – a józan mérlegelés embe-re volt, türelemmel, értő attitűddel, iróniával és öniróniával.

Kosáry Domokos személyisége, pályafutása és életműve nagyban hozzájárult az európai perspektívájú hazai történetíráshoz, ugyanakkor – egészen bizonyosak lehetünk benne – elmélyült elemzésre méltó tárgya is a 20. század és az ezredforduló magyar történetének. Az akadémiai rendezvény – melynek kialakításában és megszervezésében Pók Attila érdemben segítette az osztályvezetés munkáját – kedvet és feladattudatot ébresztő adalékokkal szolgálta Kosáry kimagasló művelődés- és politikatörténeti alakjának szakszerű megmintázását. Összeállításunkban válogatást nyújtunk az emlékkonferencián elhangzott előadásokból.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, Magyar Tudományos Akadémia*

KÖSZÖNTŐ

Pálincás József

a Magyar Tudományos Akadémia elnöke
elnokseg@titkarsag.mta.hu

Közel három nemzedék életének tanújaként, megtapasztalójaként, tudósként Kosáry Domokos idén százesztendő.

Tisztelt Professzor Asszonyok és Urak!

Tisztelt emlékező és ünneplő család és tudós közösség!

Idén százesztendő az Akadémia egykori elnöke, Teleki titkos diplomatája és a magyar történelem kiváló tudósa, aki egyszerre volt kutatója és résztvevője a Kárpátok medencéjében harminchárom nemzedékig visszavezetett magyar történelemnek.

A száz évből kilencvenégyet tölthetett köztünk és a minket megelőzőekkel. Hat éve már nélküle, de szellemi örökségében ünnepljük születésének évfordulóját.

„Mindig arra gondoltam, hogy az ilyen elkényeztetett úri gyerekek a nehéz próbákat nehezen állják ki. Végül kiderült, hogy egész jól kiállják” – mondta egy interjúban, éppen tíz évvel ezelőtt.

Mi már azt is tudjuk, az ilyen „úri gyerekek” nemcsak a nehéz próbákat, de a gyorsan múló és változó időket is kiállják. Kosáry Domokos egy sűrű, nehéz században a műveltség hősiességével maradt meg magyar és európai polgárnak.

Nem lehetett könnyű. Nem lehetett könnyű egy lenyűgöző tudományos pályáiban – amely 1949-től, a Történettudományi

Intézet éléről 1996-ig, az Akadémiai elnökségig épült – megélni a némaság, a féltettség óriási szakadékát. De Kosáry megtanított legalább két nemzedéket arra, hogyan lehet megőrizni az emberi, szellemi méltóságot és kiválóságot.

Pályája arra mutat példát, hogy a tehetség bosszú és harag nélkül is beteljesítheti küldetését. Nem szabad különccé válni, mondta ő, és így maradt egy ezredfordulót átlépő század valódi résztvevője.

Vallotta és élte az európai, civilizált morális magatartást. A nézetek és rendszerek ijesztő végletességében mindvégig a harmónia és az egyensúly embere maradt. Válaszolt a kor hívásaira, de nem a kor, hanem a minőség és a kiválóság elvárásai szerint. Megmaradt tudósnak, kultúrembernek. Annak, akit egy elnyomó rend oktalansága és hozzá nem értése jobban zavart, mint tulajdon meghurcoltása. Annak, aki tudósként és akadémiai elnökként is történelmi perspektívából törekedett a jelen megértésére és a jövő megteremtésére.

Kosáry Domokos, a forradalmár és a rab, a diplomata és a tudós, a tanú és az alkotó minden törekvésében, tettében, munkájában mély emberi bölcsesség, megingathatatlan nemzeti elköteleződés és mindig megújuló európai szellemiség mutatkozik. Kivételes arányérzék annak felismerésére, hogy mit le-

het, mit érdemes és mit szükséges megtenni. A családi nevelés és a tudós tehetség biztonsága és emberi tartása érlelte őt a magyar tudomány korszakos alakjává, egy század magyar formálójává.

Az egyensúly embere volt, de az egyensúlyra törekvés nemegyszer határozottabb és keményebb döntéseket kíván, mint a harc. Kosáry Domokos ezt ismerte fel akadémiai elnökként, egy tudós közösség irányítójaként is. Személye hitelességet, biztonságot és kultúrát jelentett a rendszerváltás Akadémiájának, amelyet a viharos tengerről – ahogy ő fogalmazott – a csendes kikötőbe vontatott. Megtagadta, hogy az Akadémia politikai fórum legyen, ellenállt a politikai felelősségre vonások követelésének, és ezzel hozzájárult a tudomány törvényei által vezérelt akadémiai közgondolkodás általánossá válásához.

Ez a kikötő persze az Akadémia számára nem megállást, hanem az egyensúlyba kerülés időszakát és az új lehetőségek megnyílását hozta. Az új indulás és a megújulás esélyét.

Számomra különösen jól esik tudni és elmondani, hogy ezekkel a lehetőségekkel a Magyar Tudományos Akadémia élni tudott és tud, hogy saját jövője alakításában, eredményeiben Kosáry Domokos cselekvő ereje máig hat.

Ő az emlékezés és emlékeztetés más minőségét képviselte mind tudományos mun-

káiban, mind tudománydiplomáciai, tudományirányítói szerepében. Birta az el nem törölt múlt megértésének és az ezen nyugvó jelen alakításának taníthatatlan bölcsességét. Ez hatotta át írásait, szavait, vállalásait és döntéseit. Kiegyensúlyozott maradt egy egyensúlyérzék nélküli korban.

Nem lehetett könnyű. Nem lehetett könnyű egy nehéz század boldog történésszévé, akadémiai elnökévé, tudományformálójává válni. De az idén száz éve született Kosáry Domokosnak sikerült.

Míntha csak a kétszáz éve született akadémiai elnök-előd, Eötvös József kívánsága teljesült volna Kosáry Domokos életében:

„A sima utak, melyeken kevés fáradsággal messze juthatunk, s azon javak, melyek után az emberek többsége vágyik, legyenek másoké. Nekem, ó Mindenható! adj rögs ösvényt, de szép kilátással, mely mindég felfelé vezet, s melyen azon meggyőződéssel haladhatok, hogy eltévedni nem fogok.”

Az el nem tévedés egyik legkiválóbb magyar tudóst, akadémiai elnökét, nemzedékek tanúját és alakítóját, Kosáry Domokost köszöntöm ma, születésének százéves évfordulója alkalmából.

Köszönöm, hogy meghallgattak!

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, Magyar Tudományos Akadémia*

KOSÁRY DOMOKOS, A TÖRTÉNÉSZ ÉLETÚTJA

Glatz Ferenc

a Magyar Tudományos Akadémia volt elnöke, professor emeritus,
MTA BTK – ELTE BTK
hegyi.magdolna@btk.mta.hu

Előadásom címe: *A történész életútja*. Erre kaptam felkérést. *Öt életkép Kosáry Domokos pályafordulójáról 1913–2013*. Ezt én fűzöm viszont a címhez. És még alcímet is adok: *Avagy mi, szenvedéllyel szórakozók*.

A nemrég elmondott temetési gyászbeszéd után most születésnap megemlékezést tartunk. Mennyivel kellemesebb feladat! Rajtam kívül még nyolc kolléga beszél a történész Kosáryról, középkori, újkori politikát, művelődést tárgyaló írásairól, a végtelen történeti bibliográfiáról, kutatásszervezésről a történeti intézetben, a Magyar Történelmi Társulatban, azután munkahelyeiről; és köszöntőt mondanak a könyvtárosról, levéltárosról, és mondtak méltatást mindenekelőtt az akadémiai elnökről. Itt az Akadémián így kell, így szokás. (Szentágothai János, az előd-elnök sem „szólt vissza” tavaly, amikor részekre bontották születése 100. fordulóján életét, Kosáry sem fog...¹ Legalábbis a tudomány ezt állítja, úgysem tud.) Nekem az egész életút jutott. Öt képet festettem gondolatban, az öt életfordulóról. Hogy ehhez mit szól(na), nem tudom. Sokat sok mindenről hasonlóan

¹Emlékkonferencia („*Kulturánvá avatta a tudást*”) az MTA dísztermében Szentágothai János születésének 100. évfordulója alkalmából, 2012. október 31. Az előadók neveit és tematikáit lásd az MTA honlapján: URL

gondoltunk, de képírásnál másként: én inkább színekkel – mert talán toleránsabb alkat is vagyok, sok szín, vonal, fény és árnyék megfér az általam rajzolt képeken –, ő vonalakkal, erős kontúrokkal mint grafikus rajzolt fekete-fehér képeket, bal kézzel – ahogy szeretne volna, ha a valóságban is a vonalak kiszámítottan egymással ütköznek, együtt futnak, vagy keresztezik egymást.

Öt életkép, életének öt fordulójáról: 1936 – az eminens diák, 1948 – a történész közélet egyik vezetésre várományosa, 1958 – az élitelt „kém”, 1968 – az akadémiai kutatói, majd közéleti pálya, 1996 – past presidentként, a „szórakozás”.

ELSŐ KÉP: 1936. június – az *eminens diák*

1936 júniusában védi meg doktori disszertációját, *A Görgey-kérdés és története* címmel. (Kosáry, 1936) Egyetemi professzora, Szekfű Gyula témaválasztása: már korosztálytársai úgy tárgyalják – mondják a visszaemlékezők –, mint Szekfű fiatalkori botránykönyvének, *A száműzött Rákóczi*-nak témafolytatását. Ahogy Szekfű annak idején, 1916-ban vágott nagyot a kurucos nemzetszemléleten, s bizonyítani igyekezett, hogy a Habsburgokkal a békét megkötő gr. Károlyi Sándor, no és a kurucok mellett a labancok is jó magyarok

voltak, s hogy – ki nem mondottan – az elbukott függetlenségi harcok tényéből le kell vonni a következtetést: szakítani kell azzal, hogy a békét kötöt leáruházzuk, szakítani kell az állandó árulókereséssel 1711 és 1849 esetében is! Nos, a Görgey-kérdés, a Világosnál fegyvert letevő Görgey sokoldalú bemutatása Kosáry részéről a Szekfű-szemináriumban, nem tűnt másnak, mint a kurucos történet-szemlélet szekfűi kritikája folytatásának. Kifogástalan forrásfelhasználás, a szakirodalom biztos használata, szinte már romantikusan lendületes stílus.² Jegyezzük meg: a Görgey-könyvet követően a Görgeyvel szemben álló Kossuthról kezd monográfiát, amelynek darabjai a következő években meg is jelennek, a fiatal Kosáry a magyar reformkor első számú ismerőjévé női ki magát. (Kosáry, 1942, 1943a) (A 19. századi tanulmányait ma külön előadás fogja elemezni.) Szorgalmasan írt ismertetések a *Századok* és napilapok hátsólapjain, elsősorban a területrevíziók korának (1938–1941) aktuális történeti kérdéseit tárgyaló nemzetközi irodalomról. A szakma mindenki által elismert tehetségű tagja lett, fiatalon. Az ifjú Kosáry joggal érezhette úgy – és valóban így is érezte, elmesélése szerint –, mindez a neveltetés, az iskolai sikertörténet folytatása. Igaz, nem ismerte diákként, s később sem nézte meg, az Eötvös kollégiumi tanári jelentéseket 1931–1935 között, amelyekben a Vayer Lajos, Huszti Dénes (a későbbi sógor), Fitos Vilmos (a későbbi kommunista történetfilozófus) „kollégiumi család” negyedik tagjaként, róla, az első évtől mint a „legkiválóbbbról”, mint aki „eszés és emellett szorgalmas is”, ír történelemtanára, Lukács

²A Görgey-disszertáció mint szekfűi kérdésfeltevés, valamint az életpálya korai szakaszának adatszűrű áttekintése még Kosáry életében és általa elfogadottan a 75. születésnapjára összeállított kötetben: Glatz 1989a.

Pál.³ Annak pedig mindig híre volt az egyetemen, hogy az Eötvös Kollégiumban ki a kiemelkedő, hiszen aki itt végzett, abból mindig „lett valaki”: a budapesti egyetem bölcsészkarán a professzorok között nagy számmal, az 1920-as évek kultúrpolitikai-tudománypolitikai programjában, a külföldi intézetek élén mindenütt a kollégistákat látjuk. (Eckhart Ferenc, Paulinyi Oszkár, Gombóc Zoltán, Horváth János, maga Szekfű is.)⁴ Ez az értelmiségi, a maga képzettségére büszke polgári réteg a támasza az 1920-as években kibontakozó újkonzervatív – mondhatnánk konzervatív liberális – kultúrpolitikának, köztudott Klebelsberg programjaihoz, az ország kultúrpolitikai újraelrendezéséhez; szakít a Habsburg-kérdés 1918 előtti egyoldalú kezelésével, mindenekelőtt az ún. kuruc nacionalizmussal; a szakszerűséget tekintve az állami szolgálat egyedüli feltételének, európai kitekintést biztosít az annyit emlegetett és agyonértelmezett neonacionalizmusnak, azaz új nemzetfelfogásnak. (Balogh, 1959, egész más értelmezésben: Glatz 1969, 1990b. Ugyanezzel a tematikával újabb: T. Kiss, 1998; Ujváry, 2013) (A kollégium tanára különben 1918-tól Huszti József, a nagy hírű klasszika-filológus professzor, görögöt és latint tanít, s aki legalább ennyire ismert majd a kultúrpolitikai befolyásáról ösztöndíjak és kinevezések ügyében, és aki majd megírja a máig kiváló, nagy terjedelmű Klebelsberg-monográfiát, az újkonzervatív kultúrpolitikai irány összefoglalását. [Huszti, 1942] Megjegyzendő: Kosáry sem tudta, hová lett Huszti kezéből a hatalmas terjedelmű Klebelsberg-hagyaték, ame-

³Eötvös-kollégium Irattára (továbbiakban: EKI). Tanári jelentések (Lukács Pál) az 1931–35. tan évekről.

⁴Eötvös Kollégiumról és történészekről, az Eötvös-kollégisták társadalmi csoportképzéséről: Glatz 1970; Nagy–Szijártó 1989; Glatz 1996.

lyet filológusi akribiával idéz a monográfiában, pedig Kosáry – mivel 1940-ben elveszi Huszti professzor lányát, a mindenki által csodált és, évtizedek múltán is, amikor mi megismertük, elragadóan kedves, okos Klárikát – tudta, hogy Huszti otthon, a Fátra téri villalalásban használta a Klebelsberg-gyűjteményt.)

Kosáryról természetesen számon tartották kitűnő családi nevelését. 1913. július 31-én született – mily jó, hogy nem hagytuk e megemlékezést a nyárutóra, a választási csaták indulásának idejére, amikor majd minden politikai értelmezést nyer – Selmezbányán, a Felvidéken. A család 1920-ban, Csehszlovákia létrejötte után települt át Budapestre.⁵ (Megjegyzendő: menekült volta ellenére történészként távol tartotta magát a trianoni konfliktusok témájától, kutatásszervezőként a kisebbségi kérdéstől. Annál többet beszélt kismemzeti mivoltunkról. Amit ő – úgy látszik – kénytelen volt tudomásul venni.) Édesapja zenetanár, édesanyja pedig az a Kosáryné Réz Lola ifjúsági regényíró, akinek munkáin felnőtt az 1910–1940 közötti középosztálybeli fiatalság zöme, s akinek történeti elbeszéléseit még az 1950-es években, a szomszédos zenészcsaládtól kézbe kapva, olvastuk mi magunk is. A Kosáry családi hagyomány – legalábbis az okos feleség elbeszélése – szerint a felettebb mozgékony agyú és rendkívüli társasági szereplési készséggel megáldott kisgyermeket édesanyja – kihez halálig melegen ragaszkodott fia – fényes közéleti karrierre szánta: vagy külügyminiszter, vagy tábornok vagy püspök legyen belőle – gondolta. (Kosáry nem cáfolta e történetet. Csak csendben

⁵ Életrajzi adatai: Glatz, 2003b, II./717–719. Kosáry életpályájáról: a temetésén, 2007-ben elhangzott két beszéd: Vizi, 2007; Glatz, 2007. Nekrológok: Ormos, 2008; Romsics, 2007. Továbbá: Ferch – Ormos, 2009.

említette, még most is emlékszik, amikor utoljára, 1984-ben meglátogatta édesanyját, s az idős asszony az ablakban, kezét felemelve nézett-intett utána. 90. születésnapja után mondta: anyámmal, akivel néha halála után is beszélgettem, megegyeztem, nekem is kilencvenkét évig kell élnem, mint neki. Utána meglátjuk. Most, a századik születésnapon, hozzátéhetjük: valóban, túlélte...)

MÁSODIK KÉP: 1948. március 15. – a történész közélet egyik vezetésre várományosa. Harmincöt évesen

A Teleki Intézet keretében létrehozott történeti intézet osztályigazgatójaként (igazgatóhelyetteseként) érte meg a világháború végét, ő még úgy mondta, a „felszabadulást”. Hamarosan, Deér József igazgató nyugatra távozása (1946) után ő vezeti az intézetet. (A Teleki Intézet és utódintézetében folytatott tevékenységét külön előadás fogja elemezni.) Szekfű mellett, majd Szekfű moszkvai nagyköveti megbízása (1946) után ő viszi az órákat az újkori tanszéken. Ezzel kimondatlanul is mesterének utóda... (Zárójelben jegyezzük meg: soha nem teljesült Kosáry azon vágya, hogy „kinevezett egyetemi tanár”-i állást kapjon. Pedig középiskolai tankönyvei, egyetemi jegyzetei és ismert briliáns előadóképessége erre hivatottá tette.⁶) A háború alatt indított *Revue d'Histoire Comparée* – az intézet összehasonlító kelet-közép-európai történeti folyóirata – a nemzetközi elismerések sorát vívta ki.⁷ Az új, demokratikus többpárt-

⁶ Tankönyvei: Kosáry, 1945a, majd folytatása 1945b, Kosáry 1949. Figyelemre méltó Molnár Erik kritikája Kosáry (és társszerzője, Mérei Gyula), valamint a szintén tankönyvet író Benda Kálmán tankönyvszövegeiről: MTA Könyvtára Kézirattár (továbbiakban: MTAKK) Ms 4367/95

⁷ A *Revue*... történetéről: Kosáry, 1983.

rendszerben, a kulturális-tudományos életben – a múzeumi-levéltári szervezetben, egyetemi tanszékeken – az 1945 előtti, a polgári demokráciához átsoroló személyek ülnek; barátai és mentorai vezető állásokban: Szekfű moszkvai nagykövet, Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter – mindkettő a német megszállás idején náluk bujkált a Fátra téri villában vagy a Teleki Intézet óvóhelyén –, a volt külügyminisztérium angolszászbarát demokratikus tagjai, mindenekelőtt a kisgazdapártban, befolyással bírnak. Igaz, 1947-ben elkezdődik a kisgazdapárt leszállamizása (Vida, 1976), Nagy Ferenc kényszerűen nyugatra menekül, a Marshall-segélyből a szovjet zóna államai kimaradnak, s az országgyűlési választásokon botrányos körülmények között, de győz az MKP (augusztus 31.). S amire a kortársak annak idején nem figyeltek: 1947 szeptemberében egy lengyelországi városban létrejön a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform), és kezdetét veszi a később hidegháborúként elhíresült világpolitikai konfrontáció megalapozása. *Mégis*, 1947 őszén úgy látszik, hogy a szovjet zónában egy nemzeti alapozású többpártrendszer kiépítése készül, ami még a világháború németellenes, népfrontos összefogására épít. (Glatz, 1995, 646–656.) Ekkor kezdi a kommunista párt a Kossuth-kultusz felépítését, a szomszédos országokhoz hasonlóan függetlenségi, németellenes történeti propagandával kísérve. Kossuth a német–osztrák külső ellenség ellen nemzeti egységet teremtő nemzeti politikus. Kosáry joggal gondolhatta: „vonalban vannak”. S talán még befolyásolhatják a korirányokat... Nem utolsósorban az ő reformkori, illetve Kossuth Lajos-témájával (akiről 1946-ban jelenik meg átfogó munkája) és 1848–49-cel foglalkozó tanulmánya. (Egyébként is, barátai a miniszterelnökség 1848 már-

ciusának centenáriumi előkészítő irodáját vezetik. H. Balázs Éva a Történelmi Társulat, sógora, Huszti Dénes a kisgazdapárt delegáltja az irodában.)⁸ És így gondolta ezt akkor a Kelet-európai Tudományos Intézet fiataljainak csapata: Benda Kálmán, Makkai László, Barta István.⁹ (Az ő későbbi elbeszélésük szerint is.) Mi volt ennek az alapja?

Kosáry 1936-ban, disszertációja megvédése után Párizsba megy egyéves Klebelsberg-ösztöndíjjal. (Szekfű Gyula ekkor már a polgári demokratikus európai baloldal felé tájékozódik, megírja a *Három nemzedék* – a zsidóellenes fejezetek révén elhíresült – művének *kritikáját*,¹⁰ tanítványait pedig a régi Eötvös kollégiumi hagyományok, a francia tájékozódás felé fordítja. A hitleri Németországgal szemben a francia és az angolszász kultúra felé. Ahogy Kosáry mondja róla később egy vallomásaiban [1957–58]: Szekfű az 1930-as évek közepén eljutott a nyugati polgári demokrácia elfogadásához, és később a munkáspártokkal való együttműködéshez, a

⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) O-11182. Jelentések Kosáry Domokos baráti köréről.

⁹ Benda Kálmán (1913–1994) akadémikus (1989), a Kosáry utáni évfolyamon végzett Eötvös-kollégista, a 16–18. század és a függetlenségi harcok kiemelkedő kutatója, Kosáry korosztályának legjobb kutatásszervező-szerkesztő egyénisége. Kosáry minden intézeti vállalkozásának szervezője, beleértve a *Revue d'Histoire Comparée*-t. 1956–57-ben Molnár Erik mellett igazgatóhelyettes, majd 1983–85 között osztályvezető. 1990-ben a Magyar Történetészek Világszövetségének elnöke, majd az MTA II. osztályának elnöke. Makkai László (1914–1989) akadémikus (1985), sokunk szerint a korosztály leginvenziósabb kutatója. Mindketten a francia orientáció kiteljesítői.

¹⁰ Szekfű pályafordulójáról – így az 1934 utáni évekről – a terjedelmes irodalomból Mérei Gyula, Pach Zsigmond Pál, Glatz Ferenc, Dénes Iván Zoltán, Erős Vilmos publikációira utaljuk az olvasót. Konkrétan: a *Három nemzedék*-ről Glatz, 1989b.

„népfrontpolitikához”.¹¹ Ahogy az 1920-as évek konzervatív liberálisnak nevezhető elitértelmiségének jelentős része, most, a harmincas években – nem utolsósorban az Eötvös Kollégiumhoz kötődők – szinte kivétel nélkül a francia–angolszás orientációhoz kapcsolódnak. Megjegyezzük: az Eötvös Kollégium az 1930-as évek végétől ezen irányzat fiatal human értelmiségeinek lesz gyűlhelye; itt kötnék ki Mátrai László, Ortutay Gyula mint tanárok, és itt kap állást Kosáry Domokos is.¹²)

1936-ban a párizsi egy év életre szóló elkötelezettség a francia felvilágosodás gondolkörével, a régi Eötvös kollégiumi szabadgondolkodás kiteljesedése. És igen határozott németellenesség, pontosabban nemzetiszocializmus-ellenesség.

1937-től helyettesítő, majd kinevezett tanár a kollégiumban, igaz, először csak latint tanít – Huszti volt óráit kapja meg –, majd 1938-tól egykori tanárának, Lukcsics Pálnak történeti óráit örökli. És megörökli Lukcsics Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába tematikáit is.¹³ (1926 óta tanítja Lukcsics, többek között Kosárynak is, a kiadott elbeszélő források olvasását, összehasonlítását, a vonatkozó bibliográfia összeállítását. Lukcsics olvastatja, bibliográfiáztatja a 19. századi, reformkori irodalmat is, ezekben az években jelennek meg a *Fontes* újkori kötetei – többek között Szekfű szerkesztői gondozásában.) Kosáry szívesen emlegette a frappáns Lukcsicsmondásokat, s a „bevezetés” órák szigorú

¹¹ Erre Kosáry is hivatkozik fogságában tett írásos vallomásaiban. ÁBTL. 3.1.9. V–145890. *Kosáry Domokos sk. k. vallomása*. é. n. [1957–58] 70 p.

¹² EKI 1943–45. évi tanári jelentések. Mátrai, Ortutay Gyula később, 1945 után akadémikusok, vezető kultúr- és tudománypolitikai funkciókban.

¹³ MTAKK Ms 4525 Kosáry Domokos tanári jelentései, valamint Gyűjtemény az Eötvös-kollégiumi órákról, a kollégiumról.

rendjét. Újítása viszont, hogy hangsúlyt helyez a francia felvilágosodás és magyarországi megjelenésének ismertetésére.¹⁴

Amikor azután – de ismét utalunk a követező előadásra, a Teleki Intézetre, ott majd hallhatunk részletesen erről – Hóman Bálint megszervezi a Teleki Pál (társadalomkutató) Intézetet, benne osztályként a magyar történettudomány első hazai professzionális kutatóintézetét, a fiatal Kosáry másodállásban – mert főállásban Eötvös kollégiumi tanár – az intézet igazgatóhelyettese. (Mellette a szintén Eötvös-kollégista Benda Kálmán. Igazgató az idősebb korosztályhoz tartozó Hóman tanítvány, Deér József, a kora középkor nagy formátumú akadémikusa, aki mesterének, Hómannak elítélése után Németországba emigrál.) A kollégium természetesen további utánpótlást biztosít a történészfrontnak, jön majd Perényi József, azután Niederhauser Emil, no és Gyóni Mátyás, Gouth Miklós, Maksay Ferenc – mind az országos intézmények: levéltár, pesti egyetem, Kelet-európai Tudományos Intézet munkatársai.¹⁵ És a volt kollégista eminens, Kosáry közöttük a vezéralak, Benda a szervező ember.

De Kosáry történészként is közéleti, sőt politikához elkötelezett természet. Kezdetől haláláig. A szakmát – szerette, a közéletet, az aktuális jelenlétet – élvezte. Először Teleki miniszterelnöksége idején szemelik ki – miután 1938-ban, a történész világkongresszuson parádésan vitakozott (franciául, angolul) a magyar nemzetfejlődésről, nagy nemzetközi sikert aratva ezzel a román történészek jelenében –, hogy Amerikába utazzék, nemzetpropagandát – ma így mondanánk – kifejté-

¹⁴ EKI. Tanári jelentések az 1937–1944. évekről.

¹⁵ Maksay, Gyóni, Gouth, Perényi, Niederhauser, illetve Heckenast Eötvös-kollégiumi éveire vö. EKI Tanári jelentések (köztük Kosáry jelentései) az 1934–43. évekről.

ni a másik, a nem németbarát Magyarország mellett. Erről már sokszor és sokat beszéltek, de még mindig keveset tudunk; talán azért, mert nem volt meghatározó jelentőségű, talán azért, mert a hírszerzéseknek kevés nyomuk marad. A magunk részéről, a hiányos források ellenére, a fiatal Kosáry korabeli leveleit, írásait olvasva, joggal feltételezhetjük, hogy küldetésének – kapcsolatfelvétel és helyzetismeret szerzése, angol nyelvű magyar történetének bemutatása – teljes mértékben meg tudott felelni.¹⁶ (Egyébként Szekfű egy Hómanhoz írott levelében helyteleníti is, hogy Kosáryt nemzetpolitika céljára használják külföldön, mert ezen életkorban, állítja, inkább elmélyülnie kellene egy téma kutatásában...¹⁷ Megjegyezzük: szerintünk Szekfű, aki mindig „politizált”, lebecsülte annak jelentőségét, ha egy történész – jelen esetben a fiatal tanítvány – az ország egésze szempontjából kénytelen jelenében végiggondolni egy állam történelmét.) Kosáry politikai megbízásának eredménye egykötetes, a külföld számára készített magyar történeti összefoglalója.¹⁸ Amelynek – jegyezzük meg – a Horthy és Gömböst (1941-et írunk!) kiemelten dicsérrő, valamint a polgári radikálisokat, a Tanácsköztársaságot elmarasztaló kitételeit nemcsak a korabeli kritika, hanem az utókor is szemere hányta. Nem beszélve a zsidóság szerepéről

¹⁶ Kosáry Domokos levelei Angliából (1938–39. évből) és Amerikából (1941). MTAKK Kosáry Domokos–Domanovszky Sándor. Ms 4525/712–719

¹⁷ Szekfű Gyula Hóman Bálinthoz 1942. III. 29. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZKK) Fond 15/1474. Ugyanilyen szellemben nyilatkozik Szekfű később (1954) Ortutaynak is. (Ortutay, 2009, I. 530.)

¹⁸ Az először az Egyesült Államokban angolul, majd más nyelveken is kiadott magyar története: Kosáry, 1941. Először egyébként Szekfű Gyula írt hozzá. A könyv megjelent magyarul is: Kosáry, 1943b.

írott mondatokról, amelyeket még akadémiai elnökké választásakor, 1990-ben is felhánytorgattak neki. (A nyilasokra tett kritikai utalásait persze nem kifogásolták vagy méltatták.)¹⁹ Teleki halála után, Bárdossy miniszterelnöksége idején is marad kapcsolata a külügyi kormányzattal.²⁰ (Kosáry egyébként jó történeti esszéistának tartja Bárdossyt; a miniszterelnök – ezt már Bárdossy monográfusa tisztázta – Kosáry másik témájának, a középkori magyar külpolitikának avatott művelője volt. Erről is hallhatunk ma korreferátumot.)²¹ Kállay miniszterelnöksége idején pedig a „hintapolitika” angolszászbarát vonulatának mozgékony közreműködője, természetesen a kormánypárton belül is; ekkor kerül barátságba azokkal a külügyi-értelmiségi tisztviselőkkel (mindenekelőtt Szent-Iványi Domonkossal), akiket a mai történetírás joggal jellemezhetne nyugati típusú *polgári demokratáknak*. *Azok voltak, Kosáry is az volt*. Magyarország német megszállása után a demokratikus és szövetségi politika híveinek vagy az üldözötteknek aktív segítségére van. (Ismertek az útlevélakciói, a bújtatások. Mindezt Hóman tudtával egyé-

¹⁹ Az 1990. évi támadásra ellene: MTA Levéltára. A MTA 1990. évi rendes közgyűlésének (1990. május 21.) jegyzőkönyve, 411–451. p.

²⁰ Először 1949-ben, amikor folyamatos megfigyeltetése kezdődött, majd 1957. novemberi letartóztatása után átvették az 1945 előtti miniszterelnökség, illetve külügyminisztérium bizalmi listáit. Kosáry fedőneveiről, titkos kódjéről az 1957 novemberében történt letartóztatása után az ÁVH összegzést csatolt az iratokról. – A Bárdossy-, Kállay-kormány idején a kormánypárt (MÉP) külügyi szakértőjeként kifejtett tevékenységéről 1942–44 között az ÁVH-nak helytálló információi voltak. Történetírás és politika – Kosáry életében is. ÁBTL. 3.1.9. V–145890.

²¹ Bárdossy László kismonográfiát ír a középkori magyar állam külpolitikájáról: Bárdossy, 1943 Vö.: Pritz, 2001, 186.

ként, ezt többször hangsúlyozta, a Hóman-perben el is mondta.)²²

Így érkezett tehát a magyar történettudományban Kosáry vezetésével egy fiatal csoport az új demokrácia kiépítésének korához, amelyben a maguk igazának kiteljesedését képelték.

Az első években, 1945–46-ban még bízhattak. Abban ugyanis, hogy eljött az ő idejük. Kosáry is – nem alaptalanul – folyamatosságot érez 1939–1944 közötti mind szakmai, mind politikai aktivitása, valamint az 1945 utáni helyzet között. Úgy látszik: alkalmazkodó- és igazodó képessége kifogástalanul működik. Nemcsak a középiskolai tankönyveket írja – az 1941. évi „rövid magyar” története alapján – a kommunista párt kiadója, a „Szikra” részére, hanem a *Revue* témáival is igazodik az új demokrácia baloldali, sőt marxista elvárásaihoz: Marx- és Szemere-levelezés 1848-ból, az 1848-as forradalom társadalmi szempontjáról; a francia forradalom és Magyarország kapcsolata és a szovjet táborba jutott dunai népek kapcsolatrendszere.²³ (Szerintünk: valós és tárgyyszerű – igazodás is a kor politikájához – kiemelések.)

1945–46-ban még bízhattak a korábbi demokratikus erők továbbélésében, a békeszerződés aláírása, 1947 februárja után már kevésbé. De azért nem hitték, ahogy később mondták, hogy a Nyugat lemond a szovjetek megszállta zónáról. (Utólag vették csak észre ezt az időhatárt.) Igaz, erőszakosnak látszott a kommunisták előretörése az értelmiségi

örösváltások során, de a félreállítások először csak volt professzoraikat érintették.²⁴ (Még el is fogadható számukra a „fiatalítás”. Pozíciókat hoz.) Szekfűt „kihajózzák” Moszkvába (1946), Mályuszt nem igazolják (1945–46) közismert németbarátsága miatt, majd sorra kerül a következetesen náciellenes Domanovszky, azután a már a marxizmust is befogadó Hajnal István.²⁵

Először még – 1947. október–1948 márciusa, az 1848. év centenáriuma előtti hónapokban – úgy látszik, hogy a polgári baloldal fiatal értelmiségiével együttműködnek majd a kommunisták. (Ahogy 1948 márciusában az Országgyűlésben még minden párt egyetértésben szavazza meg a nemzeti együttműködést szimbolizálni hivatott új Kossuth-érdemrendet és a Kossuth-díjat. Az 1945 előtti németellenes népfrentpolitika továbbvitelét jelentő szimbólumokat.) (Glatz, 2003b) Kosáry is aktív. Elfogadott, Nyugaton jól használható exponense az új tudománypolitikának. Az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriuma alkalmából Eckhart Ferenc (a Történelmi Társulat elnöke) és Kosáry (elnökhelyettes) együtt utazik Bendával és a Moszkvából hazatért kommunista funkcionárius Andics Erzsébettel Párizsba; jó viszonyban van Molnár Erikkel, a párt első számú történész exponensével, aki akkor külügyminiszter; megismerkedik Károlyi Mihállyal. (Lukácsi, 1990) Ő a Történelmi Társulat elnökhelyettese (1948), és társai ott vannak az igazgatóválasztmányban, a *Századok* szerkesztőbizott

²² BFL. XXV. 1/a. Budapesti Népbíróság 864/946 Hóman Bálint perének tárgyalási jegyzőkönyve. 1946. március 20–23. Kosáry Domokos vallomása.

²³ Vö. a RHC 1946–47–48. évfolyamának Kosáry-cikkeit. Életmű-bibliográfiái – Dippold, 1983 és Soós István munkája is (in: Glatz, 1993a, 289–304.) – közlik a címet, oldalszámokat.

²⁴ Az 1945–48 között örségváltásról, a régi történésznemzedékek félreállításáról: Glatz, 1983, 1985, 1990b, 2011. Újabban Romsics 2011b, 2011a.

²⁵ Domanovszkyról, Hajnalról és az örségváltások történetéről: Glatz, 1978, 1988. Hajnal Istvánra Glatz, 1988, 1993b. részletesen VII–XLI. p., továbbá 357–360., 375–377., 411–412., 445–446., 453–456.

ságában. (Ő itt is tag 1948-tól 1956-ig.) De néhány hónap múlva (1948 augusztusában) már a volt miniszterelnök, majd köztársasági elnök házi őrizetben, a „vörös gróf”, Károlyi kiválik a politikából. (Mindannyian a nemzetközi együttműködés rendjének, a Kossuth-érdemrendnek a birtokosai.) S látszik már, hogy a Kossuth nevével jelzett népfrentpolitikának vége. Az áttérés a proletárdiktatúrára, a polgári pártok leszalámizása az értelmiségi frontokon is együtt járt a polgári demokratikus erők kiszorításával. Cseppben a tenger: a fiatal polgári demokrata Kosáry megpróbáltatásaiban az antifasiszta magyar értelmiség sorsa teljeseedik be. (Kosáry és csapatának sorsa: akár esettanulmány is lehet...)

HARMADIK KÉP: 1958. június 18. *Kosáry Domokos elítélése kémkedésért: négy év börtön (Nagy Imre és társainak kivégzése után két nappal)*

A háttérjelenetek és háttérszínek az állítólag még a formalitásra sem adó, megrendezett – erről csak egyszer beszélt – ítélethirdetést (1958. június 18.) ábrázoló, ma vizionálható képen.

Kosáryt 1957. november 14-én letartóztatják. A vád ellene: hűtlenség gyanúja.²⁶ Erről beszél az ítélet is. (A per iratkötetei alapanya

²⁶ Kosáry perét – ahogy más pert is – csak úgy lehet rekonstruálni, ha a rendőrségi (ÁBTL), az ügyészségi (jelen esetben BFL) és a bírósági (jelen esetben Hadtörténeti Levéltár) anyagokat összeillesztjük. Érdemes azt a gyakori kutatói logikát felülvizsgálni, amelyik a perek intézményes rekonstrukciója helyett csak a rendőrség (ÁVH) anyagait tekinti egyedül döntőnek. Az előzetes letartóztatás elrendelése „kémkapcsolat” miatt: BFL. XXV. 97. b. A rendőrségi nyomozati anyag: ÁBTL 3.1.9 V–145890. A bírósági–katonai bírósági anyag, Hadtörténeti Levéltár. A kihallgatások, majd tárgyalás jegyzőkönyvei, a védő beadványa és a vádirat. Budai Katonai Főügyészség Vádirata. Bp. Katonai Bíróság 0030/1958.

gok egy *psychohistory* tanulmányhoz. Egy diktatorikus gépezet, amely mindent tudni akar az értelmiségről, és végül teljesen feleslegesen működik, mert az ítélet úgysem az állítólagosan elkövetett és nagy gonddal kutatót „bűn”-től függ, hanem kizárólag a politikától.) Nem igazolódik be a hűtlenség vádja, az, hogy államtitkokat közölt volna Kosáry a francia követvel 1957. márciusban, akit váratlanul ismert meg a budapesti francia intézet igazgatójával megbeszélte találkozón. (Az igazgató 1947 óta ismerőse, Kosáry az ő segítségével remélte elérni, hogy egy nemzetközi konferenciára – talán az 1960. évi történész világkongresszus előkészítő értekezletére – őt hívják meg. Az már ugyanis eldőlt, hogy Molnár Erik lesz az egyik kiküldött, Kosáry pedig mind 1953, majd még inkább 1956 után magát ismét helyzetben érő ember, szeretett volna a másik delegált lenni.) Az ebédén – a váratlanul megjelent nagykövet kérdéseire – Kosáry részletesen elmondta véleményét az 1956. október 23.–november 4. közötti eseményekről; beszélt az október 23. körüli szovjet csapatmozgásokról, a magyar honvédség összeomlásáról, a rádiószékház előtti jelenetről. Mindezek alátámasztásaként elmondta – a beszélgetést ugyanis lehallgatták, és magyarra fordítva olvasható a per iratai között –, milyen kortörténeti anyaggyűjtést („Adatok a forradalmi eseményekhez”) végeznek kollegáival az 1956. október 23.–november 4. közötti időszakról. Merthogy az már történelem, november 4-ét tudomásul kell venni.²⁷

Kosáry természetesen tisztában volt azzal, hogy az ENSZ-ben éppen 1957 januárjában állt össze az ún. ötös bizottság, amely a magyar forradalom és leverésének körülményeit volt hivatva tisztázni, és amelyet a magyar

²⁷ Kosáry vallomása 1958. április. 3.1.9. ÁBTL V–145890

kormány nem engedett be Magyarországra. Erről beszéltünk vele. De azok a feltételezések, hogy az ő Bendával összeállított – aki ekkor, 1956 novembere után Molnár Erik helyetteseként került vissza a Történettudományi Intézetbe, és igencsak „vonalban lévőnek” érezhette magát – anyaggyűjtéséből valami is ki kerülhetett az országból, csak az egyik ügynöki jelentésben szerepelt, és a vizsgálat során nem bizonyult igaznak. (A gyűjteményt az intézetben, illetve a Ráday-gyűjteményben, majd az Egyetemi Könyvtárban köztudottan és hozzáférhetően tárolták. Az oda megérkező belüleges tisztek átvételi elismervény ellenében minden további nélkül meg is kapták.) Azon már igencsak csodálkozhatott Kosáry – erről nem beszéltünk vele –, hogy az 1957. márciusi, és akkor lehallgatott, tehát már akkor ismert beszélgetés miért lehetett érdekes 1957 novemberében? Miután az ENSZ-jelentés már a nyáron közismertté vált, szeptemberben pedig az ENSZ azt elfogadta és a világ különböző nyelvein közzé is tette. Az 1957. őszén kezdődő vizsgálat során – legalábbis a rendőrségi, ügyészségi és a bírósági anyagok szerint – valójában több szó esett Kosáry 1945 előtti, majd 1949–50 és 1953–57 közötti „viselt dolgairól”, mint a letartóztatás tárgyáról... No és a magyar történettudományról, meghatározó személyekről... (A per valóban pszichiátriai tanulmány tárgya lehetne: a diktatórikus végrehajtó hatalom tisztviselői egymásnak ellentmondó érvelésére és a korabeli őrségváltó értelmiség gátlástalanságára. Elgondolkodtató, mert nem utoljára történt meg: milyen eszközökhöz nyúlhat a politika – akár tegnap, akár ma, holnap –, és milyen felkínált politikai eszközökhöz kész asszisz-

tálni az értelmiség. Jelen esetben a magyar történészek.²⁸)

Első háttérjelenet:

az 1948–1950 közötti őrségváltókról.

(Merthogy az újonnan nyitott vizsgálati aktához csatolták a Kosáry ellen 1949-ben megkezdett titkosszolgálati anyaggyűjtés dossziéját. Arról, hogy titkosszolgálati eszközöket vettek igénybe ellene 1949–50-ben, s hogy kik jelentettek – ráadásul aláírva – róla, arról valószínűleg élete végéig nem tudott. Jobban is tette, hogy az 1999-ben már hozzáférhető aktáit nem akarta látni. Én legalábbis így tudom.) 1949 folyamán átszervezik a magyar tudományos intézményrendszert. Létrehozzák az akadémiai intézethálózatot, aminek része lesz a Történettudományi Intézet, a volt Kelet-európai Tudományos Intézetre alapozva. (Pótó, 1994) Az átszervezés 1949 nyarán indul, egyébként Kosáry részvételével. Lehet, hogy jelenléte is közrejátszott: szakmailag nem is oly tragikus az átszervezés, sok jó erő – „önkritika” gyakorlásának árán – megmaradhat. Vagyis jól gondolta: az együttműködése – amúgy sem volt más választása – hasznos. Természetesen ő igazodik, de személye az átszervezési folyamatban nem meghatározó. Arra viszont aligha gondolt, hogy az állambiztonság titkos anyaggyűjtést kezdett ellene.

Láthatóan három téma vezette az anyaggyűjtőket – vagy az őket használó politikai tényezőket –: 1. A Horthy-korban betöltött *külsügyi-bizalmi szolgálat*hoz kötődő múltja. (Mellékelik is a Bárdossy-féle külügyminisztériumból Kosáry fedőneveit és fedőszámát.) 2. Az intézet irányításában, illetve a *Revue* szerkesztésében *követett politikai vonal*. A kifo-

tartalmazó O-11182. sz. dosszié, s összevetésük az ügyészség (BFL i. h.) és a bírósági tárgyalás stb. összefoglalóival.

gások – láthatóan a politikai vezetés és a jelentők szerint is – a *Revue* teadélutánjait célozzák. Ezeket havonta tartották az intézetben, és rajtuk 1946–1948 között valóban megjelent számos magyarországi nyugati nagykövetség tisztviselője és a demokratikus pártok egy-egy vezető egyénisége. (A megfigyelési listák szerint többek közt az egyesülés ellenzése miatt pártjából már 1948-ban kizárt szociáldemokrata Kéthly Anna, azután Csicserei-Rónai István, vagy a hamarosan disszidált római követünk, Kertész István. És jelentik, hogy a Magyarországon járt Robert William Seton-Watsonnak, Jászi Oszkárnak külön délutánt szerveznek.) Ismeretes már, hogy a *Revue* szobáiba éjszaka behatolnak a szolgálat emberei, felfeszítik a szerkesztők íróasztalait. (Kosáry állítólag megjegyzi másnap – ezt is jelentik róla munkatársai –, hogy nem tudja, milyen „imperialista ügynökök” követhették el az íróasztal-feltörést.) Azt is jelentik, hogy állítólag Gerő Ernő már az akadémiai átszervezés kezdetén kijelentette, hogy a *Revue*-t meg kell szüntetni. (Hiába igazodott tehát a szerkesztőség a demokrata, sőt kimondottan baloldali tematikákhoz 1946–47-ben.) 3. A harmadik ügkör, amelyre a vizsgálat irányult, *Kosáry nyugati kapcsolatai*. Amelyek mindenki esetében gyanúsak voltak a hidegháborúra berendezkedő szovjet rendszerben. (Andics Erzsébet, mint a kommunista párt központi vezetőségének új tagja, már 1949. márciusi, társulati elnöki székfoglalójában a nyugati imperializmus ellenséges erőiről beszél.) Mekkora csalódhattak a belügyi tisztviselők, amikor „elfogva” a Kosárynak címzett egyik levelet, amit Hans Nabholzól, a történész világszövetség akkori elnökétől kapott, lefordíttatják, és abban az 1848–49-es kelet-európai események összehasonlító bibliográfiájáról – ami az intézet hivatalos munkatervének része volt –,

annak honoráriumáról esik pusztán szó. Ez volt tehát a nyugati politikai kapcsolat...²⁹

De a szakmában a törés már 1949 tavaszán látszik. Kosáry elfogadja – a jelentések szerint – az új helyzetet. Ő terjeszti elő mint a társulat alelnöke – ekkor még Eckhart Ferenc az elnök – a politikai indítású átszervezést, hogy ti. az egész vezetőség mondjon le (március 20-án), sőt benne van a jelölőbizottságban is, amely Andics Erzsébetet elnöknek javasolja. Egy hét múlva újraválasztott vezetőséggel áll fel mind a társulat, mind a *Századok* szerkesztősége, mindenütt Andics az elnök – de Kosáry marad a társulatban az egyik elnökhelyettes, és marad a *Századok* szerkesztőbizottságában is.³⁰ Hogy az intézet vezetését nem tarthatja meg – ezt később is elismerte –, korán világos volt előtte. (Molnár Erik mint miniszter, az új és nagyobb létszámú intézetnek a korban nem vitatható igazgatójelöltje volt, és lett az igazgatója.) Azt, hogy az Eötvös Kollégiumban megszüntették az állását – ami a főállása volt –, az általános politikai fejlemények következményeként fogadta. (Lukácsi, 1990) De azt, hogy Szekfű helyére nem őt, hanem Andicsot nevezték ki az egyetemen, már nehezen viselte. És noha együttműködik az átszervezésekben, mind a Történelmi Társulatban, mind az Akadémián, mégis folytatódik a titkosszolgálati akció ellene. (A jelentések természetesen jellemzik a közhangulatot, a korabeli közbeszéd témáit. Élveznénk is mint kutatók, ha nem ismernénk az áldozatokat: akár a feljelentetteket, akiknek életútjuk tört meg, vagy tört ketté, akár a jelentőket, akik később, a rendszer szétesése után a saját maguk áldozataiként élhették le, lelki vívódások közepette hátralévő éveiket, évtizedeiket...)

²⁸ ÁBTL O-11182.

³⁰ Vö. erre a *Századok* 1948–1949. évi folyamaiban megjelent társulati beszámolókat.

Nos, az informátoraik Kosáryról is jelentettek mindent, olyant is, amit nem is kértek tőlük. Így ünnepeltünk egyéniségét, írói és közéleti szerepléseit jellemző szellemes megfogalmazásait – azt is mondhatnánk: híresen éles nyelvélésének fordulóit – is megörökítették. Szellemes, indulatos (vagy úgy hangzó) kiszólásai nemegyszer meghatározták a kollégáikhoz fűződő viszonyát. Az ösztönös szellem nemegyszer áttöri az értelem burkát. A megtörtént esetek és a színezett híresztelések mögött lényegi, elvi, szemléleti és politikai érdekek húzódtak meg. Kosáry pedig a pesti értelmiségi szó-asszók kiemelkedő mestere volt. Nem csak írásos vitáiban. Két eset, amelyet a jelentések megörökítettek, de amelyet nekünk is mesélt. S amelyeknek hatása is lehetett – furán – életpályájára. Hitte például, hogy Andics gyűlölete – ami elkísérte az 1980-as évekig – a források szerint vele mindig udvarias, sőt lojális Kosáry ellen a következőképp keletkezett. 1949. Kosáry terjeszti: az előző évben segítette Andicsot Párizsban – ez igaz is –, s miközben tolmácsolt neki, Andics kritizálta őt a franciák előtt. Andics azért támadja őt lépten-nyomon, mert azt, hogy rászorult, nem tudja neki megbocsátani. Ugyancsak 1949. Kosáry mondja – jelentik is róla, két változatban –, de ezt is maga mesélte nekünk: Andics és ő közte Kossuthról, Görgeyről a vita tárgya, hogy szerinte Kossuth felelőtlenül hajtotta bele a nemzetet a Függetlenségi Nyilatkozatba és a további háborúba 1849 tavaszán. Andics érve: hosszú távon Kossuthnak volt igaza. Kosáry legendája: ez olyan, mintha valaki tudná novemberben, hogy májusban sütni fog majd a nap, s ezért karácsonykor napernyőt hord. . .³¹ Én sem voltam elég bátor, vagy túlságosan ragaszkodtunk egymáshoz, hogy

³¹ ÁBTL O-III82.

megkérdézzem: vajon számolt-e azzal (s vajon számolunk-e azzal), hogy e nyelvélések – amelyekből oly sokat élvezettel hallgattunk – eljutnak a célzotthoz is... És Andics milyen helyzetben érezhette magát? 1922-ben letartóztatottként, fiatal mozgalmárként Magyarországról kicserélik a Szovjetunióba – ahol egyetemre jár az 1920-as években, majd tanít Moszkvában –, s amikor hazajön, a „mozgalom” nemcsak politikai, hanem tudományos funkciókba is helyezi. 1948-ban, első tudományos szerepléseként ki kell mennie Párizsba, épp csak felolvasni képes egy szöveget, és ott van egy sármos, udvarias, nyugati-európai iskolákban képzett fiatalember, aki nemcsak hogy az általa valóban veszélyesnek tartott „burzsoá szemlélet” alapján áll, nemcsak valóban tehetséges, nemcsak órá szorul a nyelvi nehézségek miatt, hanem még nyelvére is veszi a pesti társasági életben. Amit még az államvédelem is jelent neki. Kölcsönviszony, kölcsönös félelem a másiktól, és kölcsönös ellentáborgyűjtés. (A magyar történettudományban is így volt ez, elkísérte Kosáryt is haláláig – s tart néha még ma is.)

Lelki, egyéni és kollektív lelki zavarok. A diktatúrák a jobb sorsra érdemes *psychobistory* kutatási tárgyai lehetnének, mondjuk a diktatúrák kutatóinak. Már csak azért is, mert a pszichiátriai irodalom ismerete nélkül nem lehet a diktatúrákra vagy a centralizált hatalomgyakorlásra általában jellemző kölcsönös félelmeket, gyanakvásokat megérteni. Sem a múltban, sem a jövőben... Mert egy demokratikus rendszerben – ha ezeket nem jelentik és nem használják fel – ezek a nyelvélések, *legendaképzések* lehetnek akár ilyen formában testet öltő mély – mondhatnánk, akár történetfilozófiai – szellemi alkotások is.

Az átszervezés után – láttuk – Molnár Erik lesz a Történettudományi Intézet igazgatója,

és a centralizált akadémiai intézményrendszer kiépítése következtében, az intézet igazgatói állása a magyar történettudomány elsősorú vezető pozíciója. Kosáry 1950. január 1. után kap még egy ideig szerződéses foglalkoztatást. Benda és a *Revue* másik két munkatársa az elbocsátásuk után még azt sem. A többi „telekis” – ez a kategória még az 1980-as években is élt, igaz, már nem csoportképzőként – „önkritikát” gyakorol (1950. április).³² *Az új korosztálytársak*, az akkori őrségváltók (neveiket nem érdemes sorolni) minden fórumot kézbe vesznek. Azután Kosáry elveszti akadémiai szerződését. Hogy a feljelentés-gyűjtést miért folytatják ellene, nem tudjuk. (Nem is az ő személye miatt, inkább a rendszer jellemzésére lehet egyszer érdekes ennek feltárása.) Sorsát valószínűleg azok a jelentések (1950. június 27., 29.) pecsételték meg, amelyekben kollégái aláírva állítják: Kosáry Görgey-monográfiája azzal, hogy az 1849-es békepártot „mossa tisztára” és a függetlenségi gondolat ellen érvel, azzal 1936-ban Gömbös németbarát politikáját támasztotta alá, és „előkészítette” – így írják! – Magyarország német megszállásának elfogadását, majd 1944-ben.³³

És Kosáry tudomásul veszi – ismét kényyszerűen – a politikai változást. Most is, 1950-ban, ahogy majd 1956-ban. Megtalálja a maga helyét: az Eötvös kollégiumi bibliográfiáját dolgozza ki, tapasztja, dagasztja... Marad a szakma. Amit soha nem adott fel.

A volt Eötvös-kollégistákról úgy tartották – s ez a szóbeszéd még az 1960-as években,

³² Írásos jelentés erről: ÁBTL O-III82., illetve Makkai László, Niederhauser Emil szóbeli közlései.

³³ Ezt az ideológiai elemet az 1957. évi rendőrségi vizsgálaton kiindulópontként kezelték, később – a vizsgálatok összefoglalóiban és bírósági anyagokban már láthatóan, 1958-ban már lehet, hogy feltűnő bornírtása miatt – mint terhelő körülmény, elkopott.

tehát másfél évtized után is élt –, hogy „elites arroganciájukat”, mindenekelőtt Kosáryét, meg kell törni, mert ez az új értelmiség érvényesülésének legnagyobb akadály. Amikor először hallottam – ez az én visszaemlékezésem 1963-ból, amikor bekerültem a szakmába, s megismertem mind a „49 előttieket”, mind a „49 utániakat” –, hozzátettem az értékeléshez: persze, mert a volt nyugati orientációjú polgári demokraták szakmailag legyőzhetetlen riválisok voltak. Valóban. Most kutatóként is így látom. Egyébként is, szükség volt itt is az „osztályellenségre”. És Kosáryt, az Eötvös-kollégistát, a régi középosztálybélit, a nyugat-európai műveltségű hangadót mind a moszkoviták, mind a „fényes szellők” generációjából sokan – középszinten – jobboldalinak, nacionalistának, imperialistabarát közéleti közellenségnek tekintették.

1951 októberéig még kap tiszteletdíjat, „célámogatást” – hasonlóan Hajnal Istvánhoz – az Akadémiától, majd 1951. november 1-től az Országos Könyvtári Központ munkatársa, azé a szervezeté, amely az 1945 után gazdátlanul maradt könyvtárak felszámolását, anyaguk beosztását végzi a közkönyvtárakba. (Megjegyzendő: az 1949-ben „átszervezéssel” eredeti állásukból eltávolított történészek közül többen – így a „telekis” Tóth András, a levéltáros Komjáthy Miklós, az akadémikus Wellmann Imre is – „száműzöttként” a könyvtárakban találtak helyet.) Azután 1952 októberében könyvtárosi állást kap a gödöllői egyetemen. (Solti – Koósné, é. n.) (Erről is hallunk ma előadást.) Bibliográfiai munkáján dolgozhat, a rá jellemző kitartással; először az első, majd a második kötetet jelenteti meg – erről is lesz külön előadás ma itt. Azután 1951-ben, Kossuth közelgő születési évfordulóján ismét a közélet napirendjére tűzik a Kossuth-témát. De most már nem a demok-

ratikus és németellenes összefogás szimbólumaként, mint 1947 őszén–1948 tavaszán egy időre, hanem a nyugati imperialista gyarmatosítók elleni összefogás kurucos szimbólumaként, és az új, a Nyugattól független államberendezkedés és politikai rendszer száz évvel azelőtti előfutáraként. A terveket Andics Erzsébet terjeszti elő. (Andics, 1951) 1952-ben, a Kossuth-születésnapon, megjelenik a Kossuth-emlékkönyv. Az előszót Révai József írja, aki a Történelmi Társulat díszelnöke, de az első tanulmányt – Andics nyomtatásban is megjelent előterjesztésére – Kosárytól rendelik meg: *Kossuth Lajos barca a feudális és gyarmati elnyomás ellen*. Tegyük hozzá: 1848-ig, vagyis elkerülni a Görgey-konfliktust... (Egyébként Szekfű csak a második kötetben, egészen hátul kap helyet, és készíti el élete talán legszebb tanulmányát az öreg Kossuthról. Mennyivel másként tekint az idős Szekfű, az immáron sokat megélt ember az öreg Kossuthra, mint tekintett négy évtizeddel korábban!) (I. Tóth, 1952.)

Kosáry tanulmányát nyilvánvalóan elemzik majd a korszak kutatói, ma is a korrefe-rátumok során. És talán felfigyelnek: a szöveg – szokásosan elegánsan, szokásos briliáns esszéisztikus kifejtéssel és természetesen kifogástalan jegyzetapparátussal, de – igazodik az elvárásokhoz: a „gyarmatosítás” elleni kampányhoz. Mindenekelőtt a fogalomhasználatban. (Nem tartozik a legjobb írásai közé – ő sem gondolta annak. Ezt, amikor közösen állítottuk össze a 75. születésnapra kötetet 1988-ban, tisztáztuk. [Kosáry, 1989] Azt is, hogy a konstrukció – az állami önállóság intézményei megteremtésének leírása – ezzel együtt tökéletes.) De a kötetbemutatókból és az évfordulós konferenciákból Kosáryt ugyanúgy kihagyják, ahogy kimarad az 1952–53-as évek szakmai-ideológiai ámkfutásából.³⁴ (Így legalább nem került kísértésbe...

S nem kellett később igazítani-igazolni magát önmaga előtt esetleges botlások miatt, amelyet egy botor korszakban az életben maradáshoz szinte minden közéleti szereplő elkövetett.)

Második háttérjelenet: *a képen, amelyen előtérben az 1958-ban elítélt Kosáry áll. Kosáry újraaktivizálódása 1953–57 között*

Sztálin halála, majd Rákosi leváltása és a Nagy Imre-kormány megalakulása (1953. július 4.) után újból aktív a társasági és a szakmai életben. Ismét úgy érezhette: a rákosisták távozását követően az övék, demokratáké a szerepvállalás kötelezettsége. (Ahogy az 1949 előtti demokraták ismét aktivizálódnak a politikai életben.) Nyilvánosan először a *Századok* 1953. november 20-i szerkesztőbizottsági ülésének meghívottjaként szólal meg. (Egyébként a *Századok* szerkesztőbizottságának tagja marad 1950 után is, sőt – láttuk – a társulati elnökhelyetteséget sem vonják vissza.) Védi az 1949 előtti intézetet, itt beszél arról, hogy ők valóban nyugatbarátok voltak, de nem sovinszták, nem imperialisták, és határozottabb önkritikát kér a a vezetésbe – joggal gondolhatta: őhelyette – „bevett” régiektől, a főtitkári székbe ült Elekes Lajostól.³⁵ Ezután – ahogy a jelentések szólnak – ismét bejárása van az intézetbe, igaz, nem tagként. (Az intézetbe különben már 1954-ben beveszik Mályusz Elemért, akit 1945-ben nem igazoltak németbarátsága miatt, és ott van a régiek közül Makkai László, Barta István, valamint a volt Eötvös-kollégisták közül a bécsi levéltári szolgálatból hazatért Paulinyi Oszkár.) Hamarosan kinevezik a gödöllői könyvtár igaz-

³⁴ A Történelmi Társulat 1952. évi Kossuth-konferenciáin előadók: Varga János, Spira György, Szabad György, Barta István, I. Tóth Zoltán és Andics Erzsébet.

³⁵ Kosáry Domokos felszólalása a *Századok* szerkesztőbizottsági ülésén: *Századok*, 1953/4:621–70. és 1954/1:172–73.

gatójának (1954), beadja kandidátusi disszertációját, megvédi azt (ismét a Kossuth-téma, 1955) és – barátja naplójegyzete szerint – célba veszi az egyetemi tanszéket. (Ortutay, 2009–2010) Bízva abban, hogy Andics előbb-utóbb bukni fog.

1956-ban megjelenik Nagy Imre környezetében, szerepléséről elbeszéléséből és a periratokból tudunk. Azok egybevágóan: int a realitásra, a Szovjetunió figyelembevételére. Nem szervezkedik – mint a történészek Forradalmi Bizottságának elnöke sem –, többször meséli: csak egyszer hívta össze röviden az ülést. Véletlenül találkozik csak Losonczy Gézával, Vásárhelyi Miklósnak, Nagy Imre sajtófőnök-mindenesének is csak Pethő Tibor mutatja be 1956. november 2-án. A Petőfi Kör törté-

³⁶ *Vitákat a szellemi életben. Magyar Nemzet*. 1956. 213. 5.; *Az Eötvös-kollégiumról. Szabad Nép*, 1956. 293. 4.

³⁷ ÁBTL. 3.1.9. V–145890; akkor már, 1957–63 között „Kosáry Domokos sk. vallomása”. Kosáry valós 56-os szerepéről legmegbízhatóbban a Katonai Bíróság anyagai szólnak. Részben a védő beadványa (1958. június 2.), részben a tárgyalási (1958. június 18.) jegyzőkönyvben az idézett tanúk vallomásai. Itt, jegyzetben érdemes – a sok 56-os legenda tisztelete mellett – néhány ténnyt felsorolni.

1956. október 6-án Kosáry a Szabó Ervin Könyvtár egyik ülésén, „ahol a vita hangja ellenforradalmi jellegű volt, a legélesebben utasította vissza a felszólalók hangját”. (Kóhalmi Béla, a *századelőn* a *Huszádik Század*, majd Szabó Ervin közvetlen munkatársa, a Tanácsköztársaság könyvtárügyi biztosa, illegális kommunista, 1945 után a hazai könyvtárszervezet első számú politikai-szakmai vezetője.)

November 2-án az agráregyetemi nagygyűlésen felszólalt, tiltakozott a kommunistaüldözés ellen, „felhívta az ifjúságot, hogy védje meg a nép vívmányait és akadályozzon meg minden restaurációs kísérletet”. (Csizmadia Ernő, a gödöllői egyetem agrárközgazdász docense, akkor már, – 1957–63 között az MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának munkatársa. Majd hozzátesszi: „az ellenforradalom utáni pártnapon kiértékeltek” és Kosáry magatartását „követendő példának tekintették”.

November 2. Megjelenik a Nagy Imre-kormány sajtóosztályán, a parlamentben, Pethő Tibornál – akit

nészvitáján is mérséklően beszél, és az SZKP XX. kongresszusának szellemét kéri következetesen érvényre juttatni. (Minderről így számol be 1958-ban az ítélet is.) Andics hírhedt kirohanása ellene – több egykori jelenlévő szerint is – azért következik be, és az élethoszsiglani harag is ide nyúlik vissza, merthogy ne a polgári Kosáry magyarázza a XX. kongresszust nekik... (Hegedűs – Rainer, 1990) Aktuális politikai cikkei jelennek meg (a szellemi életben vitákat követelve, a felszámolt Eötvös Kollégium védelmében) a *Magyar Nemzetben*, a *Szabad Népből*.³⁶ Tárgyal Molnár Erikkel, és – vallomása szerint – az ő javaslatára hívják vissza Benda Kálmánt az intézetbe, és nevezik ki igazgatóhelyettesnek (1956. október–november).³⁷ Ő az egyetemre

még Ortutay köréből ismert – „tiltakozott a szovjet- és kommunistaellenes uszítás miatt”. Pethő vallomásában hozzátesszi: ekkor mutatta be Vásárhelyi Miklósnak, Nagy Imre „mindenes” sajtófőnökének. (Pethő Tibor, a hazai polgári baloldal legendisztikus újságíró-szerkesztője, Pethő Sándor fia, Nagy Imre támogatója, megkérdőjelezhetően humanista-baloldali értelmiségi még az 1950-es években és ’56 után is a politikai vezetés számára.)

November 3. A Történettudományi Intézetben felszólalt Kosáry: „hangsúlyozta, hogy a népi demokrácia talaján áll, és egyúttal élesen tiltakozott a kommunistaellenes jelenségek miatt”. (Zsigmond László, aki illegális kommunistaként lett 1945–53 között a pártfőiskola – egyébként kiemelkedő műveltségű – tanára, 1953–56 között az MTA TTI osztályvezetője, majd 1957–60 között az intézet igazgatóhelyettese, s aki vallomását szóban még kiegészíti a bírósági tárgyaláson: Kosáry „józanabban viselkedett, mint egyes párttag történészek és november 3-án elhatárolta magát a fasisztáktól”. Az „ellenforradalom leverése után” a párt káderosztályán „szóba jön”: „jóvá kell tenni azt a sérelmet, ami Kosáryt érte az előző években”. Majd hozzátesszi: Kosáry az „ellenforradalom után is pozitív magatartást tanúsított, és állandóan foglalkoztatott bennünket, hogy magasabb beosztást biztosítsunk számára”. Kosáry az MTA külügyi bizottság tagjaként még 1957 tavaszán is aktív.) Hadtörténelmi Levéltár. Budapesti Katonai Bíróság. 0030/1958.

szertne kerülni. Az egyetemen a forradalom hatására megalakul a Forradalmi Bizottság, s ebből novemberben a Rehabilitációs Bizottság, amely tucatnyi, 1949-ben eltávolított professzor rehabilitálását javasolja. (Köztük Kosáryét.) De 1957. januárban jön a politikai fordulat, kezdődnek a tömeges megtorlások, jönnek vissza a balosok, s amikor februárban újrakezdődik a tanítás, a Rehabilitációs Bizottság már elenyészett, javaslata feledésbe merül.³⁸ Egyébként sem üres a tanszék, mert a forradalom után Moszkvába emigrált Andics 1958-ban hazatér, s míg a nyilvános politikai szerepléstől – parlamenti képviselőségtől – távol tartják, egyetemi állását megtarthatja. Majd amikor a nagymista reformer agrárpolitikus, Lázár Vilmos ötletére 1957 elején útjára indul az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának sokszorosított kiadványaként az *Agrártörténeti Szemle*, Kosáry – aki Lázár Vilmos „távoli barátja”-ként kerül a gödöllői könyvtárba – nemcsak szerkesztőbizottsági tagja az új kiadványnak, hanem a könyvtár főigazgatójaként annak kiadója is.³⁹

1956. november 4. után – s ezt nemcsak a börtönben írja, de komolyan gondolta később is – új korszak kezdődött számára: lezárult a forradalom kora. (Ahogy lezárultként beszélt a nyugati polgári orientációról is a „fordulat”, az MDP II. kongresszusa utáni

³⁸ Borsodi Csaba szíves közlése.

³⁹ A szerkesztőbizottság tagjai: Kosáry Domokos, Lázár Vilmos, Makkai László, Penyigey Dénes, Szabad György, Tálasi István, Wellmann Imre. Szerkesztőségi titkár: Gunst Péter. Az első számhoz a beköszöntőt Kosáry Domokos írja. Gunst és Wellmann, valamint Zsarnóczay Sándor szóbeli közlése szerint a Lázár Vilmoshoz szorosan kötődő két fiatal, Gunst és Hoffmann Tamás végezte a szerkesztést. Gunst néhány év múlva főállásban a *Szemle* szerkesztője lesz. Az Agráregyetemről mint 1956 előtt és után a Nagy Imre nevéhez kötődő reformok műhelyéről legújabbban: Zsarnóczay, 2013.

időről. Közreműködött az egyikben is, a másikban is, de miután azok vereséget szenvedtek, tudomásul vette.) A kortörténeti dokumentumgyűjtemény összeállítását – legalább is az általam ismert források és a rendőrségi nyomozati, valamint a katonai bíróság vádirata szerint – is ezért kezdi. (Semmi sem támasztja alá azt a gyanút, hogy nemzetközi szintű anyaggyűjtéshez, az ENSZ ötös bizottságának anyaggyűjtéséhez szegődött volna el. Hogy mindez illegális szervezkedés lett volna, ma már csak kedves legendának tűnik a források világánál.⁴⁰)

Harmadik háttérjelenet: *Kosáry két és fél évet ül a börtönben (1957–1960)*

Felvezető hangulati elem a Kosáry elleni perben, hogy polgári származású, hogy 1945 előtt és után angolszászbarát politikát folytatott. (Megrázó lett volna számára, szerintem ezért sem akarta megnézni 1999 után a per iratait, hogy volt barátja, saját sógora, Eötvös kollégiumi „családtársa” írja – egyébként ügynökként – a legrészletesebb jelentést.) Azután tényszerűen rögzítik – nem tudni, ez mennyit nyomott a katonai ügyész-tisztviselők előtt –, hogy feleségének nagybátyja, a kommunista Huszti Ferenc a KMP Kun-frakciójának egyik vezetőjeként 1919-ben Bécsbe, majd Moszkvába emigrált, és ott a párt egyik irányítója lett, s aki a Kun-csoport likvidálásakor halt meg Moszkvában. (Valóban, az illegális párt történetéből már részletesen ismerjük a zalai cipész két fia, József és Ferenc sorsát.)

⁴⁰ Az feltehető – és a rendőrség elfogott egy Párizsba küldött francia követségi táviratot, amely szerint a francia kulturális intézet folytatott itt, Budapesten anyaggyűjtést a francia kormány számára –, hogy ezt felhasználták az ENSZ-jelentéshez. E távirat utal arra, hogy a Kosáry által elmesélt történetben bizonyos új elemeket is találtak, amelyeket hasznosítottak a szövegében.

De leírják a katonai bírósági összefoglalóban – láthatóan méltóan –, hogy polgári demokrata volt, hogy a német megszállás idején bátorságot mutatott az üldözöttek mentésében, s hogy Ortutay és más politikai vezetők is közbenjárnak a letartóztatott érdekében. (Többek között a belügyminiszter-helyettes is.) Leírják, hogy most, 1957-ben, a marxizmussal együttműködőnek mondja magát, hogy 1956-ban igaz, hogy részt vett Nagy Imre nevezetes 60. születésnapjának köszönésén, ahol egyébként háromszáz ember volt jelen (Rainer, 1996–1999), de nem tartozott Nagy Imre köréhez, Dudás Józsefről kezdetől mint fasiszta bűnözőről beszélt, s hogy október 23-a után is mindig mérsékletré tette a környezetét. (Ismételjük, erről beszél őszintén a perben az első számú szemtanú 1958-ban, Zsigmond László, a történészfront nagy műveltségű és igen befolyásos kommunista funkcionáriusa is.⁴¹) A meglepő fordulat: az ügyész kész volna elállni attól, hogy elítéljék. (Feltehetően nemcsak a vizsgálati eredményeknek, a befolyásos közbelépéseknek, hanem a tárgyaláson a baloldali-kommunista kollégák kiállításának is köszönhetően.) De a politika másként dönt. Feltételezhető ok: 1958. április 14-én vagyunk, amikor a Nagy Imre-perben már előzetes döntések születtek, és a parancs: Kosáryt „bíróság elé kell állítani, el kell ítélni. Utána később, megbocsátás címen esetleg lehet majd szó hasonló kérdésről.”⁴² (Hát ez is a pszichohistory esete: vajon a hatalom miért éppen 1957 novemberében tartóztat le valakit egy február–márciusban már ismert beszélgetés lehallgatására és egy ügynöki jelentésre – a sógor második számú

jelentésére – hivatkozva, s vajon hogyan viszonyult egymáshoz a rendőrség, a katonai bíróság, az ügyészség a hatalmi ágazatokon belül...)

Vagyis: a Kosáry-per valójában összeomlott. Kellett a Nagy Imre-perhez, illetve az 1957. januári balos fordulat után, Nagy Imre elítélése előtt kellett az értelmiség ellen – talán azért is, mert az 1957. februárban induló letartóztatási hullámban túlnyomó számmal voltak a munkások – felvonultatni még néhány pert, lecsukni néhány tucat értelmiségit, ellenforradalmároknak kiáltani ki őket, hogy azután, majd amikor a nemzetközi politikai helyzet ezt megköveteli, szabadon lehessen engedni őket. (Ahogy már 1948 után is ki kellett kiáltani embereket jobboldaliaknak, „imperialista-barátoknak”.)

A börtönben különben dolgozik. Több-ször elmondja, hogy Molnár Erik intézetigazgató Londonból is szerez be számára könyveket. Ismertek az ott megírt munkái. (A magyar külpolitika történetének egyes fejezetei, valamint a döblingi Széchenyi és a gondolkodását olyannyira pontosan tükröző *Olvasónapló – A chilloni fogoly*. Vö.: Kosáry, 1978, 1981, 1997) Nagyszerű termékek, nagy lelki erőről tanúskodnak. És ismertek most már a perben keletkezett vallomásai, akkor készített feljegyzései. Korrekt szövegek, az ő véleményét tükrözik. Senkire semmit nem írt le, ami árthatott. Magáról sem olyat, amiről úgy gondolta, később nem vállalhatja. Ismertem véleményét azokról, történész kollégákról, akikről „sk. vallomást” kértek tőle. Ezek a szövegek sokkal kedvezőbbek az illetőkről, mint a nekem szóban a kollégákról előadott véleménye volt. És őszinte mindaz, amit 1956-ról, mármint saját akkori álláspontjáról – forradalomról, ellenforradalomról, kapitalizmus restaurációjáról – vallomásszerűen leír. Ez is

⁴¹ Vö. 37. sz. jegyzetben írottakkal. ÁBTL3.1.9. V-145890.

⁴² Uo. Ez az eset is besorolható a Gál Éva által elemzett Litván György, Mérei Ferenc... peréhez. Gál, 2009.

meglephette a tisztviselőket. És nyilván az a szorgalommal átdolgozott sok-sok hónap, amely – ugyancsak feltehetően – tiszteletet keltett börtönkörnyezetében.

NEGYEDIK KÉP: 1968–1990 –
akadémiai kutatóhelyen:

előtérben a kutató, majd az akadémiai elnök

1960-ban szabadul, először a Pest megyei Levéltárba – erről is fogunk gondolom hallani ma –, majd 1968-ban a Történettudományi Intézetbe kerül. Első intézeti napján, a rá jellemző módon, azaz hölgyek és hívek kíséretében vonult végig a folyosón, bekopogott hozzám, kihívott. A többiek csak nézték. Odavezetett Mályusz szobájának ajtajához, és jó hangosan mondta: „De hát Ferikém, én azt hittem, hogy a németek elvesztették a háborút!” (Célozva arra, hogy Mályuszt én mindig védtem szakmai tereferéink során. E fordulatot Mályusról egyébként mások előtt is használta.) Egész addig nem tértem napi-rendre e teátrális kirohanása felett, amíg nem láttam, most, 2013-ban ezen konferenciára készülve, mit írt a börtönben, vallomásában 1958-ban Mályusról. Most már csak kunco-gok: életében ilyen pozitívan nem beszélt, nem beszélhetett Mályusról, mint ahogy róla a börtönben írt, mert nemcsak politikai ellenfelek, hanem személyes haragosok is voltak. Hát ez is Kosáry és a szakma viszonya volt. A „mi” tudat, az értelmiség összetartozás tudata.

Kedves Barátaim!

Az életúton jöttek még igazán jelentős állomások, ám nagy fordulatok már nem következnek. Az elnököt bemutatja Akadémiánk jelenlegi elnöke, Pálincás József, a történettudományi intézeti kutatásokat tárgyalja majd Ormos Mária, a régi barát. Én a képhez,

amelynek előtérben Kosáry a kutató, majd az 1990-ben megválasztott akadémiai elnök áll, három háttérjelenetet szeretnék felrajzolni. Adalékként ünnepeltünk életközegéhez, amelyben leélte utolsó négy évtizedét. Figyelmeztetni: 1968-ra, amikor Kosáry visszatért a Történettudományi Intézetbe, fordulni kezdett szűkebb környezetében, a magyar történettudományban és a magyar tudományban a világ. S hogy – a szovjet megszállás utolsó két évtizedében – jó irányba ment ez a változás, hogy a fordulás nem akadt el, abban neki ugyancsak része van. Az örök újrakezdőnek...

Első háttérjelenet: *az 1949-ben kiszorítottak és kizártak rehabilitációja (1978–1990)*

Kosáry rehabilitációja és helyének megtalálása a szakmában és a hazai szellemi életben része az 1949-ben kiszorítottak vagy félreállítottak rehabilitációs folyamatának. Hosszú, 1975 után felgyorsuló, mind szélesebb körre kiterjedő folyamat, amelynek végpontja 1989, illetve 1990.

Az 1949-es döntések kiigazítása – láthatuk Kosáry, Benda esetében is – megkezdődik Sztálin halála után (1954-ben), a politikai huzavonát is követve hol megtorpan (1955–56-ban), majd folytatódik a forradalom hónapjaiban, azután ismét megtorpan (1957 tavaszán), hogy újra lendületet kapjon 1961, de még inkább Helsinki (1975) után. A történettudományról szólva: 1976-ban az intézetben megalakul a Historiográfiai osztály – e sorok írója az alapító osztályvezető –, megindítja a régi történészek munkáit kiadó *Történetírók Társá-t* (az 1949-ben akadémiai tagságából visszaminősített, és előtte az egyetemről is eltávolított Domanovszky Sándor válogatott tanulmányaival, folytatva Szabó Ervin, Marczali Henrik, a katolikus történetírók, majd

Szekfü Gyula műveivel, 1978–83). Az osztályvezető az Akadémián nyilvános nagy előadásban tárgyalja az 1949-ben kizártakat: először Domanovszkyt (1978), majd Szekfü (1983), végül Hajnal Istvánt (1987). Szintén akadémiai fórumon (1983) a szaktudomány kettős örökségéről beszél: a magát megújítani akaró marxista tudományosság mellett az 1945 előtti magyar szaktudomány legkiválóbbjairól, eredményeiről. És az élők helyének megtalálásáról a magyar tudományos intézményrendszerben. A rehabilitációs – mind szakmai, mind kultúrpolitikai rehabilitációs – folyamatot a rendszerváltás 1989–1990-ben zárja mind az Akadémián, mind a közéletben: az Akadémia 1989-ben valamennyi 1949-ben kizárt tagot visszaveszi (köztük Mályusz Elemért is), 1990 tavaszán pedig a kormány a rendszerváltás folyamatában alapított új elismerést, az első Széchenyi-díjat posztumusz módon Hajnal Istvánnak ítéli. (Az Akadémia élén [1985–1990], valamint a művelődési kormányzat élén [1989–90] két történész áll.)

Kosáry életútjáról, csak emlékeztetőként. 1977-ben a tudományok (akadémiai) doktora, 1982-ben akadémiai levelező tag (követi őt 1985-ben Makkai László). (Korfestő történet: akadémiai jelölésekor, 1982-ben az 1950-es évek kiöregedett, elszánt funkcionárius történészei – Andics Erzsébet, Nemes Dezső – amellet, hogy ellenjelöltet állítanak, a régi fiatalabb barátot, akit különben a Kosáryt támogatók nem vitatnak, még politikai-ideológiai eszközökhöz is nyúlának (a jelölt „nem marxista”). De... De ekkor már Berend T. Iván is sorompóba lép, ő a reformszocialisták képviselője, az Akadémián osztályelnök, hamarosan elnök és a párt központi bizottságának tagja. (Berend, é. n.) Vagyis a politikában már, legalábbis az értelmiségi szférában, a re-

formszocialisták erősebbek, mint a dogmatikusok vagy a kommunisták. És Kosáry most is – amikor a reformszocialistákhoz sorolódik – a realpolitika hirdetője: a kis nemzetnek igazodni kell tudnia a világhatalmakhoz, és tudomásul venni az erőviszonyokat. Görgyre gondolt? Nem akartuk kérdezni tőle. Csak egymás között mondtuk: az áldozatot és a hőst nem szabad összekeverni. Sem társadalmi, nemzeti méretekben, sem egyéni szinten. Ő volt áldozat éppen eleget. Az áldozat szerepét „hősiesen” – ő azt szerette mondani, „okos önzéssel” – viselte. Talán ezért is értette a maga helyzetét ilyen pontosan, és tudott mindig a keserűségen túlemelkedni. E téren is lehetett – vagy kellett volna – tanulni tőle.

Azután Nemes Dezső – a dogmatikusok vezéralakjának – halála (1985) után Kosáry „öröklő” a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának elnöki tisztét. Kiemelt fontosságú tudománypolitikai-közéleti szerep. (Zárójelben: ugyanekkor a volt „telekisek” szintén pozíciókba kerülnek: Makkai lesz a Történelmi Társulat elnöke, Benda 1983-tól a Történettudományi Intézet osztályvezetője, az intézet által készített összefoglaló magyar történelmi kronológia [1981] főszerkesztője.) Kosáry 1984-ben megkapja a Munka Érdemrend arany fokozatát, 1988-ban a legnagyobb állami kitüntetését, az Állami Díjat. A volt telekisek – a polgári demokraták – tehát elnyerték az őket megillető helyet a magyar szellemi életben. Hogy életük legerőteljesebb szakaszát – negyed évszázadot – a periférián és mellőzve kellett eltölteniük, arról már kevesen beszéltek... S arról sem, hogy mily nehéz volt az egykori feljelentettek és feljelentők megbékélése... Akár munkahelyi folyosókon, akár konferenciatermekben. (Ez is a psychohistory eszközeivel írható csak le. Egyéni lelki életet is feltáró mikrotanulmányokban. Kosáry

esetében: szerintem akkor érezte magát véglegesen rehabilitáltnak, amikor akadémiai tagsága mellé az intézetben 1982-ben „előszobás” irodát kapott, és maga határozhatta meg, hogy a pincéből felhozott régi bútorain milyen legyen a textília...)

Második háttérjelenet: *nyitás az intézetben a nyugati tudományos kapcsolatok irányába (1960)*

A magyar történettudomány a nyugatra nyitás egyik első „osztága” a szovjet zónában. (A lengyelek a másik csapat.) A nyitásban – az 1960. évi történész világkongresszus után – első helyen a Szovjetunióval a békés konvergencia politikáját folytató Franciaország áll. (Ránki, majd 1988-ban bekövetkezett halálát követően a fiatalok vezetésével.) Amikor Kosáry az intézetbe visszakért (1968), nem alaptalanul érezhette: valami olyasmi folytatódik itt most, mint amit ők 1949-ben abbahagyni kényszerültek. Ránki és csapata viszik küldi mindenhol Európában, Franciaországba, Angliába és természetesen Amerikába. (Sőt fiatalok között – az 1930-as években – még elkerült Németországba is.) Szívesen ad elő, sikerei vannak. (Ezen előadásait kötöttük csokorba 75. születésnapjára, 1988-ban: nemzeti kérdés a 19. században, tudománytörténet – hagyományos, szépen kimunkált témáit [Kosáry, 1989].) Különösen aktív a francia-magyar közös vállalkozásokban. A tematika – szintén a régi – a 18. század és a polgári nemzetté válás kora. A felvilágosodás ráadásul az európai marxista történészek kedvenc témája is. Kosáry, Benda, H. Balázs Éva vagy a szintén az intézetben az 1970-es években a Historiográfiai Osztály nyugdíjas tagjaként Bél Mátyással foglalkozó Wellmann Imre – azaz a „régiek” – ennek a francia kapcsolatrendszernak az éltetői. (A rendszerben kormányza-

ti funkciókat is betöltő másik Eötvös-kollégista, Köpeczi Béla védnöksége alatt.) Kosáry csak egyszer-egyszer jegyzi meg: az ő fiatalkori párizsi ismerősei immáron aggok, és az elmúlt negyedszázad alatt még a mi szakmánkban is mily sokat változtak a szakmai hangsúlyok, módszerek! (Megjegyzendő: a 20. századot kutató akkori fiatalok közül Ádám Magda, Ormos Mária, L. Nagy Zsuzsa, majd a szintén az intézetbe „berehabilitált” 56-os, Litván György a másik franciás csapat.)

Harmadik háttérjelenet: *a képen művek fedőlapjai 1968–1990 között*

Folytatja az 1950-ben megkezdett bibliográfiát – erről külön előadás fog szólni –, kiadja a börtönben írott külpolitika-történeti műveket, részben a Mohács előtti korszakról, részben a napóleoni háborúk koráról. (A hagyományos külpolitika-történet remek darabjai, remélem, a korszakot kutató fiatalok is ilyeneknek tekintik, függetlenül az évfordulós alkalomtól.) És a nagy kísérlet: törekvés a modellezés, az összehasonlítás és a lexicitás egy elemzésbe tömörítésére egy részfolyamaton, a művelődésen belül. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* – a három kiadást megért nagymonográfia. (Kosáry, 1980) (Kosáry kedves barátjának, H. Balázs Évának, a korszak európai művelődése talán legjobb hazai ismerőjének tanítványától hallunk majd elemzést erről.) E műveken végigtekintve emlegeti fel a fiatal barát: mennyire sok arcát ismerték korosztálytársai – de még családtagjai – is ünnepeltünknek. Miről is beszélnek e művek? Legalábbis néhányunknak. Egy egészen más Kosáryról, mint akiről korosztálytársai a háta mögött emlékeztek. Szerették úgy jellemezni – és ez, ha hallotta, nagyon is Kosáry kedvére volt –, mint az egyéni fontosságának tudatában lévő és azt kifejezésre

juttató személyiséget. Kevesen tudtuk azonban, pedig művei is mutatják: Kosáry szíve szerint csapateremtő volt. (Ahogy szerette, ha lobbanékony, hangosan „kirohanó”, szangvinikus férfinak jellemezték. Csak kevesen, nagyon kevesen ismertük a lágyszívű, kedvesen tréfálkozó, az okos és békés megoldásokat kereső embert.) Szívesen vett részt minden olyan vállalkozásban – és nem csak vezérként –, aminek értelmét látta. Szakmai, értelmiségi elhivatottsága az utókor előtt jobban fog majd látszani, mint ma, ha műveit kézbe vesszük. (Megjegyzendő, mert az alkotó ember egyénisége valahol mindig átüt a műveken. Már azoknak, akik nem egy-egy bekezdés vagy adatnyerés kedvéért vesszük kézbe más szerzők könyveit, hanem a szerző gondolkodása iránti kíváncsisággal.) Az intézet nagy központi vállalkozásaiban az első évtől aktívan részt vállal. (Ahogy egyébként Benda, Makkai is vezető kutatói-szervezői lettek az 1980-as évekre a magyar történettudomány nagy vállalkozásainak.) A tízkötetes magyar történet szakmai előkészítő konferenciáin a rá jellemző, éles vitát kezdeményező módon fogalmazza meg az ún. „kényes kérdéseket”. (Vita, 1968, 146–157.) (Fent említett 18. századi művelődéstörténete – nagymonográfiája – a „tízkötetes” fejezeteként készül.) És részt vesz – barátjaival, Vásárhelyi Mikóssal, Márkus Lászlóval, Mucsi Ferencsel – a nagy sajtótörténeti szintézis szerkesztésében, írásában. (Kosáry, 1979) Kötetet vállal a Budapest története monumentális vállalkozásában. (Gerevich – Kosáry, 1973; Kosáry, 1975) És amikor mi, fiatal barátai nyakunkba vettük az 1980-as években az új történelemtanterv és tankönyvsorozat kidolgozásának nyűgét (1987), Kosáry vállalja az 1711–1867 közötti tantervi koncepció, majd az ehhez kapcsolódó összefoglaló elkészítését is. (*Magyarok Európában* könyv-

sorozat.) (Kosáry, 1990) És ott van minden tanári konferencián velünk – később, akadémiai elnökként is –, szeretettel beszél az értelmiség jelenbéli társadalmi elkötelezettségéről és a történelemről. (Engel et al., 1993)

Azután 1990 márciusában, amikor Berend T. Iván váratlanul visszalépett az akadémiai elnökjelöltségtől (Berend, é. n.), őt kérték jelöltnek. Vállalta. (Elnökségéről már hallottunk előadást, előadásokat.) Hetvenhét éves korában választották meg, tizenkét szavazatkülönbséggel.⁴³ De akik nem rá szavaztak, később ők is elismerték: nem gondolták, hogy ebben a korban, annyi hányattatás után valaki ekkora energiával tud közcélokért dolgozni...

ÖTÖDIK KÉP: *1996. Past president, a „szóközlés”*

Elnöksége idején szakmailag már kevés új témába fogott. De mindig dolgozott. Még az elnökség első hónapjaira átcsúszott *A magyarok Európában* tankönyvnek is készülő összefoglaló harmadik, az 1711–1867 közötti időszakot tárgyaló kötete. Már darabokban, részfejezeteként adta a szöveget, sok utómunka volt vele. (Korábban a leggondosabb kéziratot előkészítő szerző volt...) Amikor ismét az Ezüstpontyban vacsorával ünnepeltünk – a négyes, Engel, Szakály, Kosáry és én –, előrehajolt, összeráncolt homlokkal, és tréfás morgással mondta: „de Ferikém, ez volt az utolsó...” A következő években még sajtó alá rendezett saját korábbi kéziratokat, újra kiadta, a legújabb szakirodalmat is feldolgozva, első művét, az 1936-ban írott *A Görgey-kérdés történetét*-t (1993), majd belemerült a bibliográfiába. Úszott a magakereste árnban, a

⁴³ MTA 1990. évi rendes közgyűlésének (1990. május 21.) jegyzőkönyve. 440–451.

forrásörző helyek, a könyvészet mellett a levéltári anyag uralhatatlan áradatában. A megvalósíthatatlan, vég nélküli Eötvös kollégiumi programban. Amikor veje, Szakály Ferenc után meghalt a négyesünk másik tagja, Engel Pál is 2001-ben, hosszan ültünk csendben. Kérdezte, hogy állok a kronológiával. Én: „Úgy mint Te állsz a bibliográfiával. Szórazokozom. Ez a szakmánk.” Mert így volt, ez tartott össze – többek között – bennünket: a szakmaszeretet. A szórazokozás. Az öreg pasziánszozott a bibliográfiával, Szakály a regesztáival, Engel az archontológiával – de éjszakákon át –, én pedig a kronológiákkal. A szakmai alaptudományokkal.

2007 őszen beköltözött Pátyról. Érezte az Idő eljövételét. Tudtuk, ha nem is beszéltünk erről. Anikó is, Judit is. Meglátogattam a Fátra téren. Ágyban töltötte a napot, kevés időre kelt fel az asztalhoz. „Ott a bibliográfia. – mutatott a szétterített oldalak halmazára. – Látod, még mindig csinálom, nem akarod a kronológia mellé, biztos?” „Nem, nem, van nekem is szórazokozásom!” Mondhattam volna, hogy persze ezt is elvállalom, de mi egymásnak nem hazudtunk. „Hát igen, mert ez a szakma csak szórazokozás” – így az öreg. „De mi szenvedéllyel csináljuk” – így én. Mi, szenvedélyes szórazokozók...

Aztán már csak az orvosról beszéltünk...

Kedves Barátaim!

Öt képben igyekeztem felrajzolni, színeznii a történész Kosáry Domokos életrajzait. De

képekhez keret is tartozik. A keret a kép magyarázata is, sok festő szerint értelmezése, összefoglalása a festmény sugallatának. (Ezért is szeretik a festők maguk keretezni vásznaikat. Feleségem festményeit rendre én kereteztetem.) Kísérlet a Kosáry képsorozat keretezésére.

Kosáry Domokossal talán az utolsó klaszikus magyar polgár hunyt el. Annak a középosztálynak az utolsó generációjához tartozott, amelyik a 19. században műveltsége, szakértelme révén emelkedett a szak- és államigazgatás, a művelődés-oktatás adminisztrációjába. Ez a képzettségére büszke középosztály meggyőződéssel vallotta, hogy a társadalom működőképességét, a közbiztonságtól a képzettség, az államnak kell biztosítania, így azt jól szolgálni a legnemesebb életsemény. És ő társadalmilag e szerepre hivatott, neveltetett, képezetett. Kosáry is így élte életét: politikai rendszerek zúgtak el felette, emelték fel, vagy szorították háttérbe, de ő mindeközben tette a dolgát. Hitt az írás, a műveltség, a tudomány közhasznában. Ez adta magabiztosságát – amelyet sokan önhittségnek is gondoltak. De tisztelték. Akár az íróasztalnál, akár az akadémiai elnöki székben (1990–1996), vagy éppen börtönben (1957–1960) ült. Egész történelemfelfogását meghatározta a polgári középosztály szellemi hagyatéka – és ezt vállalta is.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, magyar történelem, magyar történettudomány, Magyar Tudományos Akadémia*

Balogh Sándor (1959): Klebelsberg és a magyar „nacionálizmus”. *Valóság*, 3, 22–30.
Bárdossy László (1943): *Magyar politika a mohácsi vész után*. Egyetemi Nyomda, Budapest
Berend T. Iván (é. n.): *Találkozásaim Kosáry Domokossal és kapcsolatunk a rendszerváltás forrásaiban*. Kézirat

IRODALOM
A Történettudományi Intézet megalakulásáról (1949). *Századok*, 1–4, 372–373.
Andics Erzsébet (1951): A Magyar Történelmi Társulat nyilvános igazgatóválasztmányi ülése, 1951. július 30. *Századok*, 1–2, 285–291.

Dippold Péter (1983): Kosáry Domokos műveinek bibliográfiája. *Történelmi Szemle*, 3–4, 510–519. • http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1983_3-4/kosary%20bibl.pdf
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc (1993): *Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem oktatásához*. (Historia Könyvtár) Budapest
Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.) (2009): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
Gál Éva (2009): Mérei Ferenc és társai „ellenforradalmi szervezkedése”. In: Tischler János (szerk.): *Kádárizmus – mélyfúrások*. (Évkönyv XVI.) 1956-os Intézet, Budapest, 9–74.
Gerevich László – Kosáry Domokos (szerk.) (1973): *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest Főváros Tanácsa, Budapest
Glatz Ferenc (1969): Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. *Századok*, 5–6, 1176–1200.
Glatz Ferenc (1970): Gondolatok az Eötvös-kollégiumi történelemképzéséről. *Századok*, 3, 799–805.
Glatz Ferenc (1978): Domanovszky Sándor helye a magyar történettudományban. *Századok*, 2, 211–234.
Glatz Ferenc (1983): Történetíró, nemzet, társadalom. (Előadás Szekfű Gyula születésének 100. évfordulóján az MTA-n.) In: Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Budapest, 1983, I–XXXI.
Glatz Ferenc (1988 [1985]): Történetírásunk és az utóbbi negyven esztendő. [Előadás a Hazafias Népfront 1985. októberi konferenciáján.] In: Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet, 1867–1987*. Kosuth, Budapest, 402–423.
Glatz Ferenc (1988): Hajnal István történetírása. (Előadás az MTA-n, 1987. március 22.) *Valóság*, 3, 52–69.
Glatz Ferenc (1989a): Előszó (Kosáry köszöntése 75. születésnapján) In: Kosáry Domokos: *Nemzeti fejlődés, művelődés – európai politika*. (Szerk. Glatz Ferenc) MTA TTI, Budapest, 5–7.
Glatz Ferenc (1989b): Három nemzedék története a hetedik szemével. In: Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV–Maecenas, Budapest, I–XXXVIII.
Glatz Ferenc (1990a): Előszó a „Hóman–Szekfűhöz”. Rendszerváltás – ártértekezés – szintézis. In: Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet I*. Maecenas, Budapest I–LV.
Glatz Ferenc (1990b): Konzervatív reform – kultúrpolitika (Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi) In: Glatz Ferenc (szerk.): *Tudomány, kultúra, politi-*

ka. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai, 1917–1932. (válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc) Európa, Budapest, 5–26.
Glatz Ferenc (szerk.) (1993a): *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. MTA TTI, Budapest
Glatz Ferenc (1993b): Hajnal István történetírása. In: Hajnal István: *Technika, művelődés*. (Szerk. Glatz Ferenc) História–MTA TTI, Budapest, XI–XLII.
Glatz Ferenc (szerk.) (1995): *A magyarok krónikája*. Officina Nova, Budapest
Glatz Ferenc (1996): Európaiság, nyitottság, nemzeti kultúra. A Szászszentdó Eötvös Kollégium. (Bevezető előadás az 1995. szeptember 18-i centenáriumi ünnepségen.) *História*, 7, 17–22. • <http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Historia/H1996-07.pdf>
Glatz Ferenc (főszerk.) (2003a): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*. I–III. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
Glatz Ferenc (2003b): *Történeti közgondolkodás érdemrendeken, jelképeken*. Kézirat
Glatz Ferenc (2007): Kosáry Domokos temetéséről. *História*, 9–10, 3–6. • <http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Historia/H2007-0910.pdf>
Glatz Ferenc (2011): Történetírás Magyarországon, 1949–1990. Előadás a Történelmi Társulat évi közgyűlésén, 1991. április 14. *Történelmi Szemle*, 3, 315–334. • http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2011-3/315-334_glatz.pdf
Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.) (1990): *A Petőfi Kör vitái hitelés jegyzőkönyvek alapján. Történelemszövetség*. Kelenföld Kiadó–ELTE, Budapest
Huszi József (1942): *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. MTA, Budapest
I. Tóth Zoltán (szerk.) (1952): *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára I–II*. Akadémiai, Budapest
Lukácsi Béla (1990): Átpolitizált történelem. Interjú Kosáry Domokossal, Glatz Ferencel az 1945–49 közötti őrsgérváltásról a történettudományban. *Élet és tudomány*, március 30.
Nagy József Zsigmond – Szijártó István – Képes Géza (szerk.) (1989): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös Kollégium, Budapest
Ormos Mária (2008): Kosáry Domokos. *Történelmi Szemle*, 1, 127–132. • http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2008-1/127-132_ormos.pdf
Ortutay Gyula (2009–10): *Napló I–III*. Alexandra, Pécs
Összefoglaló jelentés a Társulat közgyűléséről (1948): *Századok*, 1–4, 388–391.

- Összefoglaló jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1949. évi közgyűléséről (1949): *Századok*. 1–4, 374–376.
- Póto János (1994): Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *Történelmi Szemle*. 1–2, 79–110.
- Pritz Pál (2001): *Bárdossy László*. Elektra Kiadóház, Budapest
- Rainer M. János (1996–1999): *Nagy Imre. Politikai életrajz*. I–II. 1956-os Intézet, Budapest
- Romsics Ignác (2007): Kosáry Domokos. *Rubicon*. 9.
- Romsics Ignác (2011a): A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949. (Székközlő előadás, 2011. március 17.) *Rubicon*. 5, 68–82.
- Romsics Ignác (2011b): *Clio búvólejtében. Magyar történetírás a 19–20. században, nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest
- Solti László – Koósné Török Erzsébet (é. n.): *Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudományszervező főigazgatója*. Kézirat
- T. Kiss Tamás (1998): *Allami művelődéspolitikai az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kuno kultúrát szervező munkássága*. Mikszáth, Budapest
- Ujváry Gábor (szerk.) (2013): „A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter”. *Gróf Klebelsberg Kuno*. Magyar Örökség–Kairosz, Budapest
- Vida István (1976): *A Független Kisgazdapárt politikája, 1944–1947*. Akadémiai, Budapest
- Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról* (1968): Akadémiai, Budapest
- Vizi E. Szilveszter (2007): Elhunyt Kosáry Domokos. *Magyar Tudomány*. 12, 1514–1517. • <http://www.matud.iif.hu/07dec/01.html>
- Zsarnóczay J. Sándor (2013): Egy elmaradt emléktáblaváratás dr. Zsarnóczay Sándor egyetemi tanár tiszteletére. *Polgári Szemle*. 9, 1–3, • http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=530
- URL: Szentágothai János-emlékkonferencia, 2012. október 31. • http://mta.hu/mta_hirei/kulturava-avatta-a-tudast-emlekkonferencia-az-akademian-szentagothai-janos-tiszteletre-130791/

KOSÁRY DOMOKOS IDÉZETT MŰVEI

- Kosáry Domokos (1936): *A Görgey-kérdés és története*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Kosáry Domokos (1941): *A History of Hungary*. Benjamin Franklin Bibliophile Society, New York
- Kosáry Domokos (1942): *Kossuth és a Védegyelet. A magyar nacionalizmus történetéhez*. Athenaeum Nyomda, Budapest
- Kosáry Domokos (1943a): A Pesti Hírlap nacionalizmusa, 1841–1844. *Századok*. 7–10, 371–414.
- Kosáry Domokos (1943b): *Magyarország története*. Országos Közoktatási Tanács, Budapest
- Kosáry Domokos (1945a): *Magyarország története az őskortól a szatmári békéig*. Szikra, Budapest
- Kosáry Domokos (1945b): *Magyarország története a szatmári békétől 1867-ig*. Szikra, Budapest
- Kosáry Domokos (1946): *Kossuth Lajos a reformkorban*. Antiqua, Budapest
- Kosáry Domokos (1949): *A reformkor*. Egyetemi jegyzet. ELTE BTK, Budapest
- Kosáry Domokos (szerk.) (1975): *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. (Tanulmányok Budapest múltjából)* Budapest
- Kosáry Domokos (1978): *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Magvető, Budapest
- Kosáry Domokos (1979): A reformkor magyar sajtója. In: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története*. I. 1705–1948. Akadémiai, Budapest 359–414., 660–803.
- Kosáry Domokos (1980): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest
- Kosáry Domokos (1981): *Széchenyi Döblingben*. Magvető, Budapest
- Kosáry Domokos (1983): Két írás, négy évtized. *Történelmi Szemle*. 3–4, 464–509.
- Kosáry Domokos (1989): *Nemzeti fejlődés, művelődés és európai politika*. (Szerk. és az előszót írta: Glatz Ferenc.) MTA TTI, Budapest
- Kosáry Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867*. Magyarok Európában III. (Sorozatszerk.: Glatz Ferenc) Háttér Kiadó, Budapest
- Kosáry Domokos (1997): *A chilloni fogoly. Olvasónapló, 1958*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest

KOSÁRY DOMOKOS
ÉS A MOHÁCS-VITA

Tringli István

PhD, tudományos főmunkatárs,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
tringli.istvan@btk.mta.hu

Miről beszélünk?

1978-ban a négy évvel korábban útjára indított *Gyorsuló idő* sorozatban újabb könyv jelent meg Kosáry Domokos tollából *Magyar külpolitika Mohács előtt* címmel (Kosáry, 1978). A kétszáz oldalas mű a sorozat formátuma miatt egy terjedelmesebb *Századok* belső cikknek felelt meg, ám a szerző nem a magyar történettudomány patinás folyóiratában jelentette meg művét, hanem ebben a rendkívül népszerű, az értelmiségiek jelentős részéhez eljutó sorozatban. A tanulmány Magyarország külpolitikai kapcsolatainak történetét tárgyalja 1500-tól 1526-ig, szerkezete azonban nem követi szorosan az időrendet: a diplomáciai érintkezések technikájának leírása után a korszak európai államrendjét vázolja fel, majd Nándorfehérvár elvesztésének külpolitikai történetét írja le. Az *in medias res* kezdet után tér vissza a századfordulóhoz, és onnan jut el a mohácsi csatáig. A könyvecske tartalma rövidítve, jegyzetek nélkül még egyszer megjelent 1986-ban, az Akadémiai Kiadó Mohács-tanulmánykötetében is. (Kosáry 1986).

Hol a helye az életműben?

A mű témaválasztása a mai történészek számára némileg szokatlan: Kosáryt az újkor kutatójaként ismerjük, ha összefoglalóit nem számítjuk, csupán ez az egy tanulmánya nem illeszkedik újkoros művei sorába. Valójában azonban Kosáry és kortársai számára semmi rendkívüli nem volt abban, hogy az újkor szakértője a Jagelló-korral foglalkozzék. Szemükben ezek az évtizedek már újkorok, vagy legalábbis az újkor előzményének számítottak. Elég legyen példaként felhozni az 1928-ban megjelent *Magyar történet* korszakolását: a középkorász Hóman 1457-ig, V. László haláláig mondta el a történeteket, Mátyás trónra léptével már Szekfű Gyula vette át tőle a szót. Egyébként is, a harmincas években alkotni kezdő nemzedék számára még nem számítottak olyan zártnak a történelmi korszakhatárok, mint ahogy azok az 1949-es fordulat után megmerevedtek. Kosáryt korai tanári pályája jelentős részben a középkorhoz kötötte; amíg az Eötvös Collegiumban tanított, minden esztendőben kétféléves szemináriumokat tartott négy-hat fős csoportoknak, ahol az elsőévesek általában az Árpád-kor, a másodévesek a kései középkor forrásait elemezték tanáruk segítségével.¹ A historiográfusnak a történezt saját korához kell mérnie,

tójaként ismerjük, ha összefoglalóit nem számítjuk, csupán ez az egy tanulmánya nem illeszkedik újkoros művei sorába. Valójában azonban Kosáry és kortársai számára semmi rendkívüli nem volt abban, hogy az újkor szakértője a Jagelló-korral foglalkozzék. Szemükben ezek az évtizedek már újkorok, vagy legalábbis az újkor előzményének számítottak. Elég legyen példaként felhozni az 1928-ban megjelent *Magyar történet* korszakolását: a középkorász Hóman 1457-ig, V. László haláláig mondta el a történeteket, Mátyás trónra léptével már Szekfű Gyula vette át tőle a szót. Egyébként is, a harmincas években alkotni kezdő nemzedék számára még nem számítottak olyan zártnak a történelmi korszakhatárok, mint ahogy azok az 1949-es fordulat után megmerevedtek. Kosáryt korai tanári pályája jelentős részben a középkorhoz kötötte; amíg az Eötvös Collegiumban tanított, minden esztendőben kétféléves szemináriumokat tartott négy-hat fős csoportoknak, ahol az elsőévesek általában az Árpád-kor, a másodévesek a kései középkor forrásait elemezték tanáruk segítségével.¹ A historiográfusnak a történezt saját korához kell mérnie,

¹ Az adatokra lásd a következő kézirat forrásokat: ELTE Levéltára, Eötvös József Kollégium iratai 1895–1950, Tanulmányi jelenések (101). Kosáry tanulmányi

ezért akkor járok el helyesen, ha nem az egykönnyes középkorász Kosáryról, hanem Kosáryról és egy könyvéről írom le gondolataimat. Ugyanebből a megfontolásból szükségtelennek, sőt, kifejezetten tudománytalanak tartom, ha a művet a történetírás e kérdésben kifejtett mai nézeteivel vetném össze.

Kosáry egész életében vonzódott az államok külpolitikáját előtérbe helyező rankei történelemfelfogáshoz, ifjúkori politikai szereplése külügyi tevékenység volt, ha 1945 vagy 1956 után politikai szerepet kapott volna, szíve szerint a külpolitikát választotta volna. A külpolitika kedvenc témáihoz tartozott, nem élete egy szakaszához kötődött, hanem időről-időre visszatért hozzá. A *Magyar külpolitika Mohács előtt* abba a tanulmány-sorozatba illeszthető, amely 1938-ban a magyar és francia külpolitika 1848–49-es elemzésével kezdődött, és amely ötven év múlva, 1988-ban a kis államok európai történeti modelljének megírásával zárult (Kosáry, 1938, 1941, 1943, 1973, 1979, 1980, 1983, 1987, 1988). 1971-ben jelent meg a *Századokban a Napóleon és Magyarország* című cikke, melyet 1977-ben, tehát egy évvel az itt tárgyalt mű előtt, a *Gyorsuló idő* sorozatban újra kiadott. Az 1983-ban tartott akadémia székfoglaló előadása pedig *Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében* címet viselte.

Miről szól?

Kosáry szerint az 1500-tól 1526-ig tartó negyedszázad alatt a magyar külpolitika játékt-

jelentései az 1937/38-as tanévvel kezdődnek. Egy évig latint és történelmet is tanított, utána már csak történelmet. 1937/38. második félévében a másodévesek – köztük Lakatos Ernő, Kosáry későbbi hivatali főnöke a Pest megyei levéltárban – többek közt a 14. századi társadalmi fejlődést, a magyar reneszánsz államot és a Mohács előtti hatalmi viszonyokat tárgyalták meg.

tere folyamatosan tért veszített, az ország jelentősége a nagyhatalmak számára csökkent, maga pedig elveszítette egykori hatalmi állását. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a külpolitikát II. Ulászló és II. Lajos uralkodása alatt alárendelték a belpolitikának, a korszak rendi mozgalmi anarchikus viszonyokat teremtettek, amelyek gátolták az ország külpolitikai lehetőségeinek növelését (Kosáry, 1978, 77., III., 124.). A rendiség nem fejlődés volt, hanem gátja a központosításnak. Kosáry ebben az elvont fogalomban, és nem a létező hatalmi szervezetben, a királyi udvarban látta azt az erőt, amely képes lett volna a fokozódó külpolitikai elszigeteltséget megszüntetni (Kosáry, 1978, 25., 46.). A rendi követek intézményének e korszakban történő meghonosodása, az országgyűlésnek a külpolitikába való rendszeres beleszólása súlyosan gátolta a külpolitikai cselekvés hatékonyságát. A rendi követek szabályos botránykőnek számítottak a szemében (Kosáry, 1978, 49., II., 130., 145., 148.). Nemcsak a rendiség, hanem Kosáry számára egyetlen képviselője, a nemesi rend, azaz a köznemesség, általában sem volt alkalmas az ilyen típusú politizálásra (Kosáry, 1978, 141., 144.). Az udvar sem volt azonban elég elszánt arra, hogy kezébe vegye az oszmánok által fenyegetett ország határozott diplomáciai irányítását, itt is, ott is hiányzott az „egység és a céltudatos vezetés”. (Kosáry, 1978, 26., 85., 94., 103., 169., idézet a 26. oldalról.)

Ismerős gondolatok? Igen, Kosáry mestere, Szekfű Gyula a *Magyar történet*-ben szinte ugyanezt írta a Jagelló-korról. Lábjegyzetekkel és forráshivatkozásokkal feltupírozott *szekfűüddákat* tartunk tehát a kezünkben? Szó sincs róla. Kosáry nem veszítette el tárgyilagosságát; tudta, és meg is írta, hogy Európában mindenütt megjelentek a rendi követek, és

az országgyűlések mindenütt utasításokkal látták el őket. Végkövetkeztetése: a magyar külpolitika nem használta ki lehetőségeit, de a lehetőségek maximális kiaknázásával sem tudta volna a mohácsi bukást elkerülni (Kosáry, 1978, 160., 170.). A mű nyelvezete érthető, a stílus lendületes, az érvelés logikus, a forráskezelés, a jegyzetapparátus megbízható. Kosáry számára nem volt kérdés, hogy a 16. század eleji Európában volt önálló külpolitika, amely nemcsak a belpolitikától élvezett bizonyos fokú függetlenséget, hanem a királyok *ultima ratio*-jától, a háborútól is.

Miért írta meg?

Mi tette szükségessé, hogy 1978-ban vitába szálljon valaki Fraknói Vilmos 1917-ben írott soraival, amelyben a Jagelló-kor egyik legelmélyültebb kutatója a parlamentáris fejlődés magyar kiválóságát látta a rendi külpolitikában? (Kosáry, 1978, 27.) Kivel vitázott Kosáry, amikor a 19. század eleji szerzőket elmarasztalta azért, mert a rákosi végzésben tudatos nemzeti politizálást láttak (Kosáry, 1978, 34.). Miért vitázott Horváth Mihállyal, Szalay Lászlóval, Fögel Józseffel, két a 19. és egy, a 20. század első felében alkotó szerzővel?

A műben mindig akkor került elő a vita, ha e szerzők olyan oszmán–magyar követjárásról tudósítottak, amely forrásszerűen nem volt igazolható (Kosáry, 1978, 61., 65., 147., 154., 158.). Kosáry valójában nem velük, hanem azzal az elképzeléssel szállt vitába, hogy e követések során a szultán tett volna olyan ajánlatot, amely Magyarország számára oszmán adófizetőként és katonai szövetségként lehetőséget teremtett volna önállósága megőrzésére. A mű valójában tehát a hetvenes évek úgynevezett Mohács-vitájának a része. A vita még a hatvanas években kezdődött, amikor Nemeskürty István azt állította, hogy a mohá-

csi csata nem jelentette Magyarország politikai katasztrófáját, majd Perjés Géza szerint Szulejmán szultán eredetileg nem akarta meghódítani a magyar királyságot, csupán az oszmán birodalomtól függő állammá akarta tenni, azonban ajánlatát a magyarok elutasították.

Kosáry nem kért számon semmit a múlton, nem moralizált² – ebben is Szekfűt követte – hanem alapos forráselemzést végzett, és a saját logikája mentén haladt. Nem találok itt állandó reflexiókat a vitapartner nézeteire, Perjés neve a jegyzetek nélkül 170 oldalas könyvnek csupán az egyik lábjegyzetében bukkan elő (Kosáry, 1978, 67.). A szerző vitamódszere egészen más volt. A Mohács-vitában az oszmán alternatíva oldalán állók nézeteiről általában beszélt, azokat olyan historiográfiai és világnézeti összefüggésbe helyezte, amelyekről, amire letette a könyvet az olvasó, elhatárolta magát: befelé tekintő, hamis ideákat kergető, konzervatív, rendi társadalmi szemlélet kifejezései lettek e gondolatok (Kosáry, 1978, 43.). Kosáry a vitában egy új lehetőséget is felvetett. Jellemző módon ő nem a balkáni különutasságban gondolkodott – hozzá kell tennem, az oszmáni alternatíva oldalán állók sem – hanem a nyugati kultúrkörhöz tartozóban, és azt a kérdést tette fel, hogy vajon Magyarország számára járható út lett volna-e az oszmánokkal való olyan együttélés, amelyet a Velencei Köztársaság valósított meg. Válasza azonban erre is nemleges volt (Kosáry, 1978, 160.).

² „A felelőtlenség vádjának ismételtetésével, a szokásos moralizálással pedig vajmi kevésre megyünk.” Kosáry, 1978, 76. „Romlott kor, erkölcsi mocsár terjengett itt?... E moralizáló felfogással szemben is hangsúlyoznunk kell, mily nehéz és felelőséges munka egy egész kort ily bűnök tömegével megterhelni.” Szekfű, 1936, 599.

A Mohács-vitában való állásfoglalás Kosáry számára nem csupán szakmai, hanem világnézeti kérdést is jelentett: az európeárság kifejezését a romantikus Keletre tekintéssel szemben. E felfogásától élete végéig nem tárgított (Kosáry, 1967, 1968, 1982). Kilencvenesztendős korában egy vele készült interjúban mindjárt a beszélgetés elején Márki Sándort hozta szóba, aki egy 1922-ben írott brosúrájában szerinte arról értekezett, hogy a magyarok a 13. században hibáztak, amikor nem álltak Dzsingisz kán hadai mellé a dekadens nyugattal szemben (Balázs – Bartal, 2003). Az idős Kosáry rosszul emlékezett; Márki jobb történész volt annál, semhogy efféléket leírt volna. A Turáni Társaságban tartott előadása csupán az első világháborús turanizmus néhány évvel megkésett kifejtése volt, még a mondatok közt olvasva sem találunk benne illetlen kijelentést (Márki, 1922, a turanizmusra: Farkas, 1993, 2008). Jellemző azonban, hogy egykori olvasmányélménye milyen érzelmeket váltott ki belőle: szokásos indulatosságával hülyeségnek nevezte ezt az elképzelést.

IRODALOM

- Balázs Bálint – Bartal Csaba (2003): Interjú a 90 esztendős Kosáry Domokossal. *Múlt-kor*. 07. 30. • http://www.mult-kor.hu/20030730_interju_a_90_esztendos_kosary_domokossal
- Farkas Ildikó (1993): A turanizmus. *Magyar Tudomány*. 38. 860–868.
- Farkas Ildikó (2008): A magyar turanizmus török kapcsolatai. *Valóság*. 51. • <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=904&lap=0>
- Kosáry Domokos (1938): Magyar és francia külpolitika 1848/49-ben. *Századok*. 73. pótfüzet, 642–657.
- Kosáry Domokos (1941): Az angol világpolitika történeti útja. In: Drucker György (szerk.): *Külgügyi Évkönyv 1941*. Budapest, 86–98.
- Kosáry Domokos (1948): Napóleon és Magyarország. Újabb francia–magyar történelmi dokumentumok. *Magyar Szemle*. 6, 212, 3.
- Kosáry Domokos (1967): A Társulat társadalmi bázisa

A Mohács előtti külpolitikáról értekező hatvanöt éves Kosáry erről a kérdésről éppúgy gondolkodott, mint a kilencvenesztendős. Amikor tehát az ezt elemző tanulmányát nem egy szakmai folyóiratban, hanem egy zsebkönyvsorozatban jelentette meg, tudatosan döntött: célja a Mohács-vitában való állásfoglalásának minél szélesebb körben való elterjesztése volt. Nem a szakmát akarta nézeteiről meggyőzni, hanem a történelemről gondolkodókat. Ugyanez, a közvéleményt meggyőzni kívánó vitahajlam íratta meg vele a Görgey-kérdésről írott művét, a néhány évvel korábban született *Napóleon és Magyarország*-ban pedig egy ugyancsak általánosan elterjedt nézettel szállt vitába, azzal tudniillik, hogy a francia politika Magyarországot az 1800-as évek első évtizedében teljesen független országgá akarta tenni. *A magyar külpolitika Mohács előtt* tehát nem Kosáry kirándulása a középkorba, hanem életművének szerves része.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, középkorkutatás, Mohács-vita*

és ennek hatása a történelemszemléletre. *Századok*. 101, 1177–1180.

- Kosáry Domokos (1968): Történészviták és nemzeti történetünk. *Népszabadság*. 26, 4–5.
- Kosáry Domokos (1973): Magyarország és Kelet-Európa a 16–17. századi nemzetközi politikában. *Valóság*. 16, 9, 23–24.
- Kosáry Domokos (1978): *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Gyorsuló idő. Magvető, Budapest
- Kosáry Domokos (1979): *Napoleon et la Hongrie*. Studia Historica. Budapest
- Kosáry Domokos (1980): Az európai rendezés 1815-ben. *História*. 2, 7–8. • <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/80-01/cho3.html>
- Kosáry Domokos (1982): Realitások és mitológiák. Néhány megjegyzés a történelem és a nemzeti tudat kérdéséhez. *Valóság*. 25, 23–33.
- Kosáry Domokos (1983): A hatalmi egyensúly elve és a dunai táj. *Történelmi Szemle*. 26, 484–509.

- Kosáry Domokos (1986): Magyarország külpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Ruzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): *Mohács. Tanulmányok*. Budapest, 101–126.
- Kosáry Domokos (1987): Teleki László és a nemzetközi politika. In: Praznovszky Mihály (szerk.): *Teleki és kora*. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján.

- Kosáry Domokos (1988): Kis államok Európa történeti modelljében. In: Soós Kálmán (szerk.): *Közép-Európa küldetése*. Országos Béketanács, Budapest, 7–12.
- Márki Sándor (1922): *Kapcsolatok a turáni népek történetével* 3. A Turáni Társaság kiadványa, Budapest
- Szekfű Gyula (1936): A magyar renaissance állam. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet II*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest

KOSÁRY DOMOKOS: A 18. SZÁZAD KUTATÓJA

Krász Lilla

egyetemi adjunktus,

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelmi Tanszék

krasz.lilla@btk.elte.hu

„A felvilágosodás az európai ember nagy szellemi kalandja volt, de nem követelte az embertől, hogy gőgös legyen. A felvilágosodás nemcsak az emberi elme, a tudomány nagyszerűségét fedezte fel, hanem az emberi érzelmeket is. Egy olyan kalandja volt tehát az európai embernek, amely egyrészt új lehetőségeket fedezett fel az ember számára a nagyvilágban, de önmagában az emberben is. Ha a felvilágosodásról esik szó, általában a francia felvilágosodásra gondolunk. Ámde ott van az angol felvilágosodás is, amely a szenzualizmus ajándékozott meg bennünket. A szenzualizmus fedezte fel azt, hogy miként hat ránk mindaz, ami a világban történik, hogyan alakít bennünket. A felvilágosodás tehát pluralisztikus jelensége az európai szellemi fejlődésnek. Ebből következően helytelen a hatalomkoncentráció avagy a totalitarizmus kifejlődéséért felelőssé tenni.” Ez a pozitív tekintet jellemezte Kosáry Domokost a 18. század kutatójaként, amit egy 2004-ben vele készített interjúban is megfogalmazott (Hovanyecz, 2007, 10.). A korszak európai és magyar jelenségeit tárgyaló tanulmányaiban, csakúgy, mint a 18. századi Magyarországról írott nagy művelődéstörténelmi szintetizáló monográfiájában, és általában forráskezelésé-

ben, értelmezéseiben szilárd kutatói tartása, koncepciózus, rendszerező, modellalkotó szemlélete, a történelmi valóságot sokoldalúan, differenciált módon feltárni és interpretálni igyekvő tudós képe bontakozik ki.

Kosáry Domokos 18. századra vonatkozó kutatásaiban az 1970-es évektől tudatosan fordult szembe azokkal a részben a 19. század második felének, illetve az első világháborút követő időszak polgári történetírásának a magyar nacionalizmus valamely változatához kötődő hagyományos hanyatláselemelletekkel, amelyek amint azt a *Növekedés vagy hanyatlás* címmel 1975-ben a *Valóság* című folyóirat hasábjain megjelent tanulmányában kifejtette: „inkább akadályozták, mint segítették az egykorú valóság felismerését” (Kosáry, 1975, 16.). Ezek közé sorolta Toldy Ferenc 1860-as években megfogalmazott irodalmi és kulturális hanyatlásról szóló koncepcióját (Toldy, 1864–1865). Toldy álláspontja szerint ugyanis 1711 után a rendi szabadságküzdelmeket követő rendi kompromisszum, a Habsburg Monarchiába való betagozódás időszakában a nemesség „nemzeti” ideológiája megszakadt, s visszaesés, „nemzetietlen” kor következett. Ebben 1772-ben a „nemzeti műveltség emelkedéséért” fellépő Bessenyei egymaga hozott

döntő és váratlan fordulatot. A nemzeti momentum Toldy által történő, az ország állapotaira nézve kizárólagos fokmérőként való alkalmazásával szemben Kosáry Domokos a felvilágosodás korszerű világnézeti és társadalmi mondanivalóját hangsúlyozta, kiemelve a csak szóbeli kultúrában élők számának csökkenése mellett az írásbeliség szerepének a század folyamán tapasztalható növekedését, a hazai feltételek között különleges funkciót betöltő latin nyelvű irodalom jelentőségét, valamint a főnemesi udvarok által képviselt magaskultúra alternatívájaként más társadalmi rétegek (köznemesség, polgárság, mezővárosi parasztság) műveltségi színvonalának emelkedését.

A tereziánus időszak gazdaságpolitikáját – a gazdasági, ipari hanyatlás jegyében – Magyarország gyarmatosításaként értelmező, a legmarkánsabban Eckhart Ferenc által 1922-ben megjelentetett monográfiájában (Eckhart, 1922), majd annak folytatásaként 1958-ban kiadott munkájában (Eckhart, 1958) képviselt történelmi koncepcióval szemben Kosáry Domokos arra mutatott rá, hogy Magyarország és az egész kelet-közép-európai régió gazdasági elmaradottságának és függő helyzetének okai valójában a 16. századig vezethetőek vissza, következésképpen Bécs 18. századi gazdaságpolitikája „... e régi folyamatnak csupán egy újabb szakaszát nyitotta meg, amelyben e jelenségek sajátos formában folytatódtak, némileg módosítva ezt az elmaradottságot és függőséget, de nem változtatva sem e több évszázados jelenségek lényegén, sem az alapvető struktúrán, sőt bizonyos fokig maga ez a gazdaságpolitika is az adott struktúrának volt inkább produktuma” (Kosáry, 1975, 20–21.). Érvrendszerében Kosáry hangsúlyozza továbbá azt, hogy a magyar nemesség adómentessége következtében elmaradt kincstá-

ri adóbevételek pótlását, valamint az örökös tartományok iparának a nyugati és főként porosz versennyel szembeni fellendítését célzó 1754-től bevezetett protekcionista vám- és gazdaságpolitika a század folyamán nem feltétlenül volt következetesen egyre szigorúbb. Magyarország Monarchián belüli alárendelt pozíciója megmaradt ugyan, s a gazdaság szektorain belül a dinamikus tényezőt mindenképpen a mezőgazdaság képviselte, azonban a konjunktúrák egymást követő periódusaiban, „... a különböző, részben ellentmondásos tendenciák összehatása következtében a magyarországi ipar is összességében kedvezőbb helyzetbe került” (Kosáry, 1975, 20.): lehetőséget kaptak bizonyos céhen kívüli polgári ipari vállalkozások, sőt a józsefi évtizedet a manufaktúraipar látványos fellendülése jellemezte. Az 1790–1791. évi országgyűlés által kiküldött bizottságok közül a Kereskedelmi Bizottságban tevékenykedő remek felvilágosult közgazdászok báró Podmaniczky József és Skerlecz Miklós munkálatai nyomán készített érzékeny, a bécsi gazdaságpolitikai gyakorlatot elsőként gyarmati-ként aposztrofáló analízist és kitűnő politikai érveket felsorakoztató gazdaságpolitikai programot Kosáry a Magyarország gazdasági, nemzeti emancipálásáért küzdő kortársi megnyilatkozások lenyomataként interpretálta.¹

A Kosáry Domokos által elutasított hanyatláselemeltek sorában végül Szekfű Gyula 1935-ben megjelent *Magyar történet*-ének IV. kötetében erkölcsi-társadalmi hanyatlással, libertinizmussal azonosított felvilágosodás-

¹ Kosáry Domokos a Kereskedelmi Bizottság 1791 és 1793 közötti munkálataira vonatkozó eredményeit és reflexióit először az 1968-ban rendezett francia–magyar gazdaságtörténelmi konferenciára készített referátumában foglalta össze, amelynek francia nyelvű írott változata 1975-ben jelent meg (Kosáry 1975, 365–375.).

koncepcióját kell megemlítenünk (Szekfű, 1935). Szekfű 18. század értelmezése általános szemléletéből következően a késő barokk felvilágosodás, társadalmi egyensúly-társadalmi harc episztemológiai kettősség jegyeit viseli magán, s ebből a perspektívából nézve eszményítette a késő barokk szilárd erkölcsöket, a mértékletességet sugárzó szigorú vallásosságot, a rendi kompromisszumot mind a magyar rendek, mind pedig a bécsi kormányzat feldolgozásában, s utasította el – szerinte – az erkölcsi lazulást, szabados életmódot, társadalmi bomlást előidéző felvilágosodást annak minden változatában. Mindezekkel szemben Kosáry Európa, s benne Magyarország 18. századi történeti jelenségeit a folyamatos, régióként változó léptékű és belső struktúrákat felmutató növekedés által meghatározott fejlődés-modell részeként értelmezi.²

A 18. század kutatói körében máig alapvető kézikönyvként számon tartott *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című monográfia 1980 és 1996 között megjelent három kiadásában Kosáry Domokos a 18. századról számos magyar és idegen nyelven megjelent tanulmányában több évtized alatt kimerült történeti koncepcióinak mind a fogalomhasználat, mind a fogalmak értelmezése, az alkalmazott szigorú kategóriarendszer tekintetében rendkívül adatgazdag szintézisét adja.

² Kosáry növekedésmo­dellje kapcsán Benda Gyula ugyancsak 1975-ben a *Valóság* című folyóiratban közölt rövid írásában a demográfiai, illetve a gazdaság különböző szektoraiban a 18. század folyamán végbement növekedés tényét nem vitatva, a gyarapodás léptékének és a mögöttes, társadalmi és kulturális tényezők által meghatározott mintázatainak feltárását sürgette. A Kosáry-féle növekedésmo­dell historiográfiai helyéről és szerepéről újabban Vermes Gábor egy tanulmányában (Vermes, 2005, 214–215.), legutóbb pedig Romsics Ignác a magyar történetírásról szóló szintézisében értekezett (Romsics, 2011).

Az 1980-as első kiadást (Kosáry, 1980) változatlan formában követte 1983-ban a második (Kosáry, 1983), majd 1996-ban jelent meg a harmadik, bővített kiadás (Kosáry, 1996). A monográfia harmadik kiadásába került be az eredetileg 1976 márciusában lezárt kézirat után megjelent nemzetközi és magyar szakirodalmi termés kritikai, analitikus igényességgel bőségesen kommentált, a szerző a korábbi kiadások elsősorban irodalomtörténetes és művészettörténetesek részéről megfogalmazott kritikáira³ adott reflexióit is tartalmazó bibliográfiája az eredeti tematikát ismétlődő struktúrában. A művelődéstörténeti szintézis 1987-ben a Budapesten megrendezett VII. Nemzetközi Felvilágosodás Kongresszus idejére erősen rövidített angol nyelvű kiadásban is megjelent (Kosáry, 1987).

A monográfia genezisének körülményei rávilágítanak a szerző által alkalmazott periodizációra és művelődéstörténeti koncepcióra. A magyarországi művelődés történetét 1711 és 1790 közötti periódusban tárgyaló szintézis terve valójában a tízkötetes Magyarország történetével kapcsolatban az 1960-as években megindult történészviták kapcsán kristályosodott ki,⁴ úgy is fogalmazhatunk, hogy a tízkötetes volt az, amiből önállósult és koncepcióját alapvetően meghatározta. Így alakult ki az a szűkebben vett, a művelődés

³ A monográfia kapcsán a különböző szaktudományok részéről felmerült legélesebb kritikák elsősorban a szerző által alkalmazott periodizációt érintették. Fenntartásukat az irodalomtörténetesek részéről a legmarkánsabban Tarnai Andor (Tarnai, 1982, 363–366.), a művészettörténet perspektívájából Jávor Anna (Jávor, 1981, 143–144.) fogalmazták meg.

⁴ A viták kiadott anyagait ld. (Vita, 1968.) és (Vita, 1971). Kosáry Domokos két nagy művelődéstörténeti fejezete végül a tízkötetes *Magyarország történetének* IV. kötetében 1989-ben jelent meg (Kosáry, 1989, 769–824, 1125–1205.).

vizsgálatát a társadalom különböző szintjein az ideológiai, műveltségi, művészeti jelenségek spektrumára korlátozó művelődéstörténeti koncepciója, amelyben alkalmazhatónak találta az alap-felépítmény kategóriarendszert.⁵ Ugyancsak a tízkötetes struktúrájához jórészt kényszerűségből való alkalmazkodás eredménye a politikatörténetből vett évszámok szerinti periodizáció.

Kosáry Domokos saját bevallása szerint – amit a monográfia 1980-as első kiadásának előszavában fogalmazott meg – könyvét „... tulajdonképpen témájának feldolgozásán túl, módszertani kísérletnek szánt[á] annak bemutatására, hogy a hazai művelődés történetének egy adott szakaszát és azon belül egész spektrumát miként lehet olyan rendszerben összefoglalni, amely a jelenségek belső összefüggéseinek lehetőleg megfelel, és amelynek főbb elvi tanulságai esetleg máshol, más időszakban is felhasználhatók” (Kosáry, 1980). A szerző duális modell mentén az eszmetörténet és a stílustörténet fogalomkészletének sajátosan egyéni alkalmazásával építi fel, és sorakoztatja egymás mellé, illetve időben egymás mögé a különböző politika-, társadalom-, művelődés-, kultúr-, és tudománytörténeti koncepciókat, tematizálásában érzékelteve egy, az 1760-as évekre rögzíthető radikális paradigmaváltást. E periodizációs gyakorlatnak megfelelően a század első, időben hosszabb fele a kései barokk elnevezést kapta, míg a második, 1790-ig terjedő periódus a felvilágosodás, illetve annak a szerző által kidolgozott különböző változataival jellemezhető rendszerbe helyeződik. A két időrendi fejezet a művelődés különböző területeit érintő esz-

⁵ A magyarországi művelődéstörténet-írás 19. és 20. századi irányzatainak újabb historiográfiai összefoglalását nemzetközi kitekintéssel ld. (Dobszay/Fónagy, 2003, 399–407.).

mei irányzatok elemzésével, a kulturális élet tagozódását a társadalmi rétegződés és csoportképződés jelenségeinek perspektívájából feltáró vizsgálatával indul, majd a művelődés szektorainak, a vallásnak, az egyházaknak, az oktatásnak, az iskoláknak, a tudományoknak, az irodalomnak, a zenének és a képzőművészeteknek a bemutatásával zárul.

Ha a szintézis politika- és eszmetörténeti narratíváját vesszük közelebből szemügyre, kibontakoznak a nagyobb léptékű ideológiai alakzatok, mint a késő barokk és a felvilágosodás, s ez utóbbinak speciálisan kelet-közép-európai jelenségeiként aposztrofált változatai, mint felvilágosult abszolutizmus, felvilágosult rendiség, illetve a jozefinizmus vagy az ennél tágabb értelmezési kereteket kínáló felvilágosult antifeudalizmus, de kitér kisebb léptékű, átmeneti alakzatok tárgyalására is, mint a janzenizmus, pietizmus vagy a libertinizmus. Míg a barokk a felvilágosodással szemben határozódik meg, a felvilágosodás különböző hazai változatait a feudális-antifeudális szemléleti kettősség jegyében különíti el. Az első változat a felvilágosult abszolutizmus a feudális államot igyekezett magasabb, korszerűbb színvonalra emelni. Habsburg vezetése, bécsi központja ellenére végig, mindkét szakaszában, tehát II. József alatt is akadtak mind magyar, mind nem magyar hazai hívei, s ez „... valamiféle politikai tapasztalati iskola volt olyanok számára is, akik már korán, vagy utóbb II. József idején szembefordultak vele” (Kosáry, 1976, 678.) Részint ennek nyomán, részint ennek ellenpárjaként és vele vitában bontakozott ki a felvilágosult rendi tendencia, amelyet a nemesség felvilágosult csoportjai képviseltek, s amely a feudális kereteken belül mozogva a régi rendi struktúrát, a feudális képviselési rendszert igyekezett korszerűsíteni, magasabb színvonalúvá emelni. A harma-

dik változatot azok a nemesi reformerek és nem nemes értelmiségiek képviselték, akik ugyan szám szerint nem sokan, e dialóguson felülemelkedve, a feudalizmus felszámolására törekedvén a felvilágosodás polgári ideológiáját képviselték. Mivel önálló politikai erővel nemigen rendelkeztek, eleinte mint magyar jozefinisták a felvilágosult abszolutizmust támogatták (azt igyekeztek haladóbb irányba tolni), majd utóbb a jozefin rendszer bukása után kibontakozó nemesi-nemzeti mozgalomhoz kapcsolódva annak felvilágosult szárnyát igyekeztek társadalmi és politikai reformok irányába tolni. Utóbb elsősorban ezek sorából kerültek ki a magyar jakobinusok.

A monográfia szociokulturális olvasata nyomán válnak nyomon követhetővé a szerző által elkülönített különféle kulturális igényeket és igényességet felmutató, többé-kevésbé nyitott kategóriákként kezelt társadalmi szintek. Kosáry alapvetően három szintet rekonstruál, de amint azt maga is hangsúlyozta hármassal nem azonos a korszak társadalmi struktúrájával. A felső szintet, mely a század második felében különül el a másodiktól, a főnemesség szűk csoportja és a köznemesség többnyire jómódú, az Európából érkező új világnézeti tartalmak iránt fogékony rétege képviseli, mely megteszi az első lépéseket a felvilágosodás felé, és kialakítja annak hazai, rendi változatát. A második szintet a nemesség zöme, a Werbőczyhez ragaszkodó és a provincializmusban megrekedt, a barokk eszmévilágot továbbhordozó tömbje alkotta. A harmadikat pedig az ország népességének mintegy kilencztedét kitevő parasztság. Ezzel a hármassal a szerző a hazai fejlődés elmaradottságát, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a társadalomban lassú elmozdulás figyelhető meg a polgári fejlődés irányába, ám a polgárság nem kap külön szintet e ho-

rizontális tagolásban. Míg a polgárságnak zömében nem nemes értelmiségiek alkotta, a század utolsó harmadában megerősödő felső rétege a modell első szintjében kapott helyet, (amely minden számbeli gyengesége ellenére a hazai művelődés fejlesztésében jelentős szerepet töltött be,) addig a mezővárosok konzervatív szemléletű civispolgárai a második szintet gyarapították.

Ha a monográfiát a tudománytörténet kontextusai felől olvassuk, a szerző kommentárjai, szövegszerű utalásai, hivatkozásai, kritikai megjegyzései nyomán kibontakozik egy kép, amely azt mutatja, hogy a 18. század utolsó harmadában a magyarországi tudományos életben is látványos, sőt bizonyos tekintetben radikális változások következtek be, vagy legalábbis indultak el: az éppen formálódó szaktudományok fogalmi készlete, önértelmezése, szemléletmódja és nem utolsósorban egész mögöttes intézményrendszere volt átalakulóban. Bár a tudományok korabeli belső rendszere, az egyes tudományterületek formálódásának dinamikájában megmutatózó mintázatok, a századra jellemző tudomány szemléletek és módszertani irányelvek, csakúgy, mint a tudományos önreflexió változó képletei, csak implicit módon jutnak kifejezésre, a monográfiából mégis mozaikszerűen rekonstruálhatóak azok az egyéni értelmiségi teljesítmények, pályáik, amelyek jól mutatják ezeket (a fentiekben vázolt) a tendenciákat. Ugyanígy kirajzolódhatnak a korabeli tudásáramlásnak az időben változó irányú, változó szélességű, sebességű és változó minőségű ciklusai, amelyek nyomán a század első felében rendelkezésre álló tudásállományhoz képest a 18. század utolsó harmadában új jelentések, új tudáselemek kristályosodtak ki.

Kosáry Domokos nagyívű vállalkozása első megjelenésétől kezdődően a mai napig

kiindulópont, fontos, elsődleges hivatkozási alap a kutatók számára. Jelzi ugyanakkor a továbbgondolást, jelzi, hogy nincsenek lezárt, a történelem sokszínűségében és összetettségében abszolutizálható képletek. Kosáry Domokos a folyamatos önreflexióra és szükség szerint önkorrekcióra inti nemcsak a történészeket, hanem a társadalomtudományok területén működők újabb és újabb generációit.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, 18. század, barokk, felvilágosodás, művelődéstörténet, hanyatláselméletek, növekedésmo-
dell, ideológiai alak-
zatok, szociokulturális kontextusok, tudomány-
történeti narratíva*

IRODALOM

- Benda Gyula (1975): Megjegyzések Kosáry Domokos cikkéhez. *Válóság*. 18, 3. 99–101.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán (2003): Művelődéstörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest, 387–409.
- Eckhart Ferenc (1922): *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Mária Terézia korában*. Egyetemi Nyomda, Budapest
- Eckhart Ferenc (1958): *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon, 1780–1815*. Akadémiai, Budapest
- Hovanyecz László (2007): Európának szüksége van ránk – Beszélgetés Kosáry Domokossal. *Európai tükör*. XII, 12, 3–13.
- Jávor Anna (1981): Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. *Ars Hungarica*. IX, 1. 143–144.
- Kosáry Domokos (1975): Les antécédents de la Révolution industrielle en Hongrie: hypothèses et réalités. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 21. 365–375.
- Kosáry Domokos (1975): Magyarország a XVIII. században. Növekedés vagy hanyatlás? *Válóság*. 18, 1, 13–22.
- Kosáry Domokos (1976): Felvilágosult abszolutizmus, felvilágosult rendiség. *Történelmi Szemle*. 19. 4. 675–720.
- Kosáry Domokos (1980¹): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest
- Kosáry Domokos (1983²): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest
- Kosáry Domokos (1987): *Culture and Society in Eighteenth-Century Hungary*. Corvina, Budapest.

- Kosáry Domokos (1989): „A művelődés késő barokk változatai és A felvilágosodás változatai című fejezetek In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története 1686–1790*. II. köt. Akadémiai, Budapest. 763–824, 1125–1205.
- Kosáry Domokos (1996³): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest
- Romsics Ignác (2011): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest
- Szekfü Gyula (1935): *Magyar történet*. IV. köt. Egyetemi Nyomda, Budapest
- Tarnai Andor (1982): Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 86. 3. 363–370.
- Toldy Ferenc (1864–1865): *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebbi időktől a jelen korig rövid előadásban*. Athenaeum, Pest
- Vermes Gábor (2005): Tradicionalizmus és a modernitás hajnala a 18. századi Magyarországon. *Aetas*. 20, 1–2. 213–230.
- Vita a feudális kori magyar történetírás periodizációjáról*: [1966. márc. 4.]/[rend. a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet „Magyarország története” Szerkesztő Bizottság]. (1968): Akadémiai, Budapest
- Vita Magyarországi kapitalizmuskori fejlődéséről*: [1969. okt. 10.]/[rend. a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet „Magyarország története” Szerkesztő Bizottság]. (1971): Akadémiai, Budapest

KOSÁRY DOMOKOS, A 19. SZÁZAD KUTATÓJA

Fónagy Zoltán

a történelemtudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
fonagy.zoltan@btk.mta.hu

Kosáry Domokost a történelem a maga totalitásban érdekelte, az életmű mennyiségi mutatói alapján azonban egyértelműen lezögezhetjük: a 20. század egyik legnagyobb magyar történészét egy életen át intenzíven foglalkoztatta a reformkor és a polgári forradalom, mint „az új Magyarországot megalapozó hatalmas történelmi tett”, a kiegyezés, amelyben előnyös kompromisszumot és kivételes esélyt látott a magyarság számára, valamint Kossuth Lajos, Széchenyi István és Görgey Artúr alakja.

Már bölcsészdoktori disszertációját, amely huszonhárom éves korában könyv formában is megjelent, a Görgey-kérdés történetének szentelte. Ebben a magyar történelmi tudat örökzöld vitatémájának – áruló volt-e a szabadságharc katonai vezetője – történetét követte végig saját koráig. Műve hasonlóan megosztotta a közvéleményt, mint annak idején mesterének, Szekfű Gyulának *A szárműzött Rákóczi*-ja. Ehhez a kérdéshez a 90-es években is visszatért, ifjúkori munkáját kiegészítette az időközben eltelt közel hatvan év fejleményeinek vizsgálatával (a „kiegészítés” valójában egy újabb kötetet jelentett), de, mint azt az új kiadás előszavában öntudatosan leszögezte: alaptézisei nem szorultak felülvizsgálatra. Nem változott Kosáry motív-

ciója sem, ami a témára irányította a figyelmét: könyve „sokszor érzelmtől átfűtött szabálytalan emlékirat és az 1936–1994 közötti időszakról” (Orosz István). Történeti munkásságának fő kritikai célpontja ugyanis újra az önáltató nemzeti romantika volt, amely számos 19. századi személyiséget és eseményt vont be a mitológia ködével, emelt szinte szakrális státuszba. A Görgey-kérdést, illetve tágabb értelemben a szabadságharc megítélésének alakulását magát is történelmi jelenségként, a hazai politikai változások lenyomataként értelmezte. Vizsgálatát ennek megfelelően nem korlátozta a történetírás produktumaira, hanem kiterjesztette a politikai gondolkodás, illetve a közvélemény – mai szóval *public history* – alakulására is. Valójában nem az volt számára az igazi kérdés, hogy mennyire reális vagy méltányos Görgey személyének megítélése, hanem az, hogy a történetírás és a történelmi tudat „mennyiben s miként tudott és tud a múlt realitásaival szembenézni”. A múlt eltorzított értelmezése ugyanis Kosáry szerint – ebből a meggyőződésből is táplálkozott a hév, amivel tudósként és felelős értelmiségiként gyakran vitába szállt – szoros kölcsönhatásban áll a jelenbeli tájékozódó és mérlegelő készséggel. Szinte törvényszerű, hogy munkája a szerző ellenségévé nyil-

vánításának egyik fő motívumává vált annak a korszaknak a nyitányán, amelyben a politika minden korábbinál erőszakosabban vonta magához a múltértelmezés monopóliumát.

Az időközben európai iskolázottságot is szerzett fiatal tudós következő nagy műve biografikus jellegű volt. Harminczévesen a 19. század egyik legnagyobb magyarjának, Kossuth Lajosnak az első tudományos igényű életrajzán kezdett dolgozni. Ötven évvel a politikus halála és negyed századdal a Monarchia felbomlása után úgy érezte, elérkezett az idő „a történetírás szakmai igényeinek és előírásainak megfelelő” életrajz megírására, amivel vissza lehet foglalni a heroizált történelmi személyiséget attól az „érzelgős és erőszakos »függetlenségi« politikától”, amely kiszorította saját kulturális céljaira. 1942–43 folyamán elkészült a háromkötetesre tervezett életrajz első kötete, *Kossuth Lajos a reformkorban* címmel, ám az 1944-re tervezett megjelenés a háborús események miatt elmaradt, és a könyv csak 1946-ban jutott el az olvasókhoz. A szerző egy fiatal nemzedék tagjaként abban látta feladatát, hogy európai tapasztalatait hasznosítva a múltról szóló diskurzusban olyan irányzatot juttasson szóhoz, sőt távlatilag vezető szerephez, amely megfelel a polgári demokráciák igényeinek. E célkitűzésbe illesztve vizsgálta a magyar nemzeti-polgári átalakulás problémáit és Kossuth történelmi szerepét is. Az egyszerre tárgyilagos és elegáns szövegű életrajz jó szakmai visszhangja – az Akadémia Horváth Mihály-jutalommal tüntette ki – sem menthette meg a szerzőt attól, hogy hamarosan megkezdődjön a kiszorítása a tudományos élet központi intézményeiből. 1949-es félreállításában szerepet játszott az is, hogy Görgey- és Kossuth-könyveiben fenntartásokkal viszonyult az úgynevezett nemzeti függetlenségi hagy-

mányokhoz, amelyeket a kommunista ideológia saját előzményeként akart instrumentalizálni.

Nemzedéktársaival, barátaival átmentésre berendezkedve megosztották a diktatúrában is vállalható feladatokon. A Kossuth-kutatást barátja, Barta István vette át tőle, míg ő a bibliográfiát választotta mentőcsónak gyanánt. A következő években a Révai József névvel fémjelzett „kommunista nacionalizmus” jegyében ünnepelték Kossuthot, és próbálták hasznosítani nevének tőkét annak a politikának a legitímálására, amely éppen az általa megtestesített nemzeti liberális örökség lényegét semmisítette meg. Ennek jegyében került sor 1952-ben – születésének 150. évfordulója alkalmából – a kétkötetes Kossuth-emlékkönyv megjelentetésére. A korra jellemző paradoxonként az „emlékmű” nem készülhetett volna el a félreállított szakértelem igénybe vétele nélkül: a négy marxista szerző mellett hét régi, „polgári” történész írta a tanulmányokat. A reformkori pályakép megírásához Kosáryt megkerülhetetlennek ismerték el. Ő maga úgy értékelte közreműködését, hogy szegélyellátó alkalmazkodás nélkül sikerült megoldania a feladatot. Ebben – emlékezése szerint – fontos szerepe volt annak, hogy Révaiban politikai elfogultsága mellett is élt valami nosztalgia a régi Magyarország és a reformkor iránt, s ez valamelyest a szakmai minőség szempontjait is érvényre engedte jutni.

Kivételesen hosszú ideig megőrzött alkotóerejének bizonyítékeként ezt a fiatalkori művét is kibővítette, és 2002-ben, a Kossuth-bicentenáriumi alkalmából újra megjelentette. Az új kiadás előszavában ismét a jó lelkiismeret adta önértékeléssel állapíthatta meg: „Az újat, ahol szükségesnek mutatkozott, igyekeztünk felismerhetően beilleszteni eredeti

szövegünkbe, amelynek lényegi mondanivalóját és megállapításait azonban nem kellett módosítanunk.” Ez az átdolgozása is – a Görgey-könyvhöz hasonlóan – ékes bizonyítéka annak, hogy nyitottságát, szellemi frissességét mindvégig megőrizte: a történettudomány legfrissebb eredményeit, a hozzá képest unokák generációjának számító történészek munkáit is beledolgozta a bővített kiadásba.

A harmadik 19. századi történeti személység, akivel Kosáry elmélyülten foglalkozott, Széchenyi István volt. (A „békekorszak” születési számára már kevésbé átéltető kuriózum, hogy a róla szóló mű bőrtömbben íródott.) Az ’56-os forradalom forrásait mentő történész a cellában – stílusosan – Széchenyinek Döblingben, a tébolyda önkéntes fogságában töltött éveiről írt monográfiát. Műve csak 1981-ben látott napvilágot a következő bevezetővel: „A szerző jól emlékszik arra, hogy annak idején mennyit kételkedett, vajon a magányos szobában, ahol a lapokat írta, [...] könyvhalmok között, tud-e kielégítő formát adni bárminek, és vajon a világtól elzárt atmoszféra valóban segíthet-e valami hasonlót a múltban is megérteni.” A legnagyobb magyar utolsó évtizedét és halálát mikroszkopikus vizsgálat alá vevő monográfia szerves része az életműnek, annak a szenvedélyes következetességnek a szempontjából is, amivel Kosáry fellépett az „intellektuális alvilág” által terjesztett, gombamód szaporodó, olykor még mítoszoknak is értelmetlen és értelmezhetetlen konstrukciók, például Széchenyi meggyilkolása vagy a barguzini Petőfi ellen. A nemzeti emlékezet tisztánlátását féltette tőlük, amit pedig a gyakorlatban is megnyilvánuló alkotóerő egyik fontos elemének tartott.

A 19. századdal foglalkozó életmű mennyiségét és minőségét jól érzékelteti az a tény, hogy e rövid áttekintésben csak említésnyi

hely marad *A magyar sajtó története 1848–1867* című kézikönyvnek, amelyben Kosáry a reformkor és a szabadságharc politikai sajtójáról adott máig nélkülözhetetlen áttekintést. Ő írta a történettudomány rendszerváltásának egyik reprezentatív összefoglalásában, a *Magyarok Európában* című könyvsorozatban az 1711–1867 közötti korszakot áttekintő *Újjáépítés és polgárosodás* című kötetet.

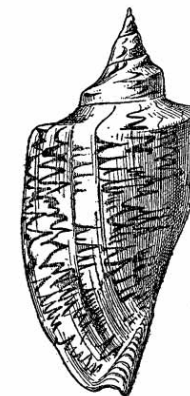
Szintén csak álláspontjának axiomatikus összefoglalására van mód, amikor a kiegyezés érekléséről 1970 körül folytatott vitát megemlítjük: „A kiegyezés a magyarok számára, nagyrészt 1848/49 erőfeszítéseinek eredményeként, [...] olyan előnyös [...] hatalmi pozíciót biztosított, amilyennel sem előzőleg, a 16. század óta, sem természetesen azóta nem rendelkeztek. A magyarok minden korábbinál jobb lehetőséget kaptak arra, hogy Európa fejlettebb országaihoz felzárkózhassanak.” Ugyanakkor igen kritikus volt abban a tekintetben, hogy a későbbi magyar politikai elit mit kezdett ezzel az előnnyel a fő probléma megoldásában. Ennek, a nemzetiségi kérdésnek a tárgyalásában a történeti megközelítés és a „humánus” szempontjainak összeegyeztetésére törekedett. Meggyőződéssel vallotta: „egyik nemzetnek sem áll érdekében, hogy az egykori ellentéteket, értelmezésük helyett, történetírásaik folytassák tovább”.

Kosáry az európai horizontú összehasonlító történetiszemlélet jegyében szinte egész életében foglalkozott Magyarországnak nemzetközi helyzetével, kiemelten a francia kapcsolatokkal. Ezért is tekinthetjük szimbolikusnak az életmű egésze szempontjából a forradalom 150. évfordulóján – nyolcvanhat évesen! – megjelentetett monográfiáját, amelynek tárgya Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben. Szimbolikus a mű, mert a Kosáryra jellemző körültekintő racionalizmussal, szak-

szerűséggel és eleganciával demonstrálja, mit is értett *egyik* történeti hitvallása alatt: „A magyar történelem – és általában a történelem – folyamata összetettebb és ellentmondásokban is gazdagabb, semhogy gyermekmeseekkel volna értelmezhető, még hozzá úgy, mintha ez az ország szigetként állt volna va-

lami távoli óceánon, és nem Európa egy olyan zónájának részeként, ahol a feltételeket, a mozgás lehetőségeit jelentős mértékben körülhatárolták a nemzetközi tényezők.”

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, reformkor, szabadságharc*

KOSÁRY DOMOKOS, A MAGYAR TÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA MEGTEREMTŐJE

Gecsényi Lajos

a történelemtudomány kandidátusa, levéltáros, történész
gecsenyilajos@gmail.com

Kosáry Domokosról, a tudományszervezőről, tudománypolitikusról, történésről számos aspektust felvillantó méltatások szerves részét képezi Kosáry professzornak, mint a hazai történeti bibliográfia megteremtőjének és művelőjének bemutatása. Köznapián szólva az általa névadóként jegyzett „Kosáry”, azaz a három blokkban megjelent hét kötet létrejöttének felvillantása. Azoknak a köteteknek, amelyek több mint fél évszázada a hazai történészképzés és történetkutatás egyik meghatározó kézikönyvét jelentik.

A XX. század mások feléneke politikai kacsaringói kellett ahhoz, hogy a Görgeyről, Széchenyiről és a XVIII. századi művelődéstörténetről értekező Kosáry Domokos törleszti a magyar történettudomány egyik nagy adósságát, a történeti bibliográfia hiányát. Nem kétséges, hogy számára már a történettudományi intézet vezetőjeként, egyetemi oktatóként is világos volt, hogy milyen nehézségeket jelent a történeti kutatásokban a XIX–XX. század fordulóján mérhetetlen gazdaggá növekedett szakirodalom rendszerző feldolgozásának hiánya. Tudatában volt annak, hogy a folyóiratok kisebb-nagyobb időközöket átfogó repertóriumai, a kiadott források jegyzékai nem pótolják mindezt.

Valóban, a magyar történeti bibliográfia összeállítására irányuló szándékok és próbálkozások az I. világháborút megelőző néhány évben ugyan megfogalmazódtak, de minden esetben szerény eredménnyel zárultak. Közben a lengyel és cseh bibliográfiák már a XIX. század végén elkészültek, Németországban a történeti bibliográfia új- és új kiadásokat élt meg, Magyarországon először 1912-ben foglalkozott ezzel a kérdéssel Angyal Dávid indítványára az Akadémia történeti bizottsága. Ekkor döntöttek arról, hogy el kell készíteni egy nagy összefoglaló bibliográfiát, amelynek tervezetét Hellebrant Árpád és Lukinich Imre készítette el. 1913 márciusában Fejérfalva László a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén tartott elnöki megnyitójában ugyancsak megfogalmazta a történeti bibliográfia összeállításának szükségességét. Ennek nyomán Hellebrant 1917-ig minden évben a társulat folyóirata, a *Századok* hasábjain publikálta a történettudományi szakirodalom kurrens jegyzékét. A két háború közötti időszakban a helyzet érdemben nem változott, a legtovább a Hóman Bálint és Szekfű Gyula nevével fémjelzett *Magyar Történet* kötetiben megjelent értékelő bibliográfiai háttéranyag jutott.

A második világháború befejezését követően a bibliográfia elkészítése immár nem csupán „egyszerűen” tudományos érdekből, de a múlt újraértékelését a történettudománytól váró politikai igénytől ösztönözve is napirendre került. A Történettudományi Intézetben 1946-ban született meg a döntés arról, hogy 1848 centenáriuma készülve állítsák össze az 1825–1848 közötti korszak, azaz a reformkor történeti bibliográfiáját. Ennek elkészítésére I. Tóth Zoltán kapott megbízást. Három évvel később a tervezett egyetemi tankönyv megírásához kapcsolódva felmerült az is, hogy mily fontos volna a megelőző évszázadok történeti forrásait és szakirodalmát feldolgozó munka elkészítése. Kosáry ekkor már nem volt a Történettudományi Intézet igazgatója. Mint a polgári történetírás képviselőjét, „nyugatbarát” tudóst, félreállította őt a történettudományt a marxista ideológia és az aktuálpolitikai érdekek szolgálatába kényszerítő új akadémiai vezetés. Meglepő módon azonban, talán számára is váratlanul, szinte azonnal megbízást kapott a magyar történeti bibliográfia 1711-ig terjedő első részének összeállítására. A munka a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* címet kapta, mint maga a szerkesztő írta, annak jelzésére, hogy itt valójában a reformkori nagybibliográfia előzményéről, „bevezetéséről” van szó.

Nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy Kosáry professzor már ekkor rendelkezett egy adatgyűjteménnyel, amelyet az Eötvös Kollegium és az egyetem tanáraként készített saját előadásaihoz. Egyik hallgatója, későbbi kollégája, Sándor Pál emlékezése szerint az adatgyűjtésbe bevonta néhány tehetséges tanítványát is. Elképzelhető, hogy felhasználta a 30-as években elhunyt Eötvös Collegiumbeli tanára, Lukács Pál jegyzeteit. Tény és

való, hogy 1950 nyarán lezárta az előzetesen tervezett terjedelmet messze meghaladó munkáját, amelyet a Közoktatásügyi Kiadó egy esztendővel később megjelentetett. A kötet korszakonként három fejezetbe tagoltan írta le az elbeszélő forrásokat, az iratkiadásokat és a szakirodalmat. A szakmai folyóiratban, a *Századokban*, a munkát méltató recenzió kiemelte, hogy Kosáry könyve az első rendszeres és részletes bibliográfiai kalauz a magyar történelem forrásaiban és irodalmában. A recenzens felhívta a figyelmet arra, ami ezt a hat évtizeddel ezelőtt megjelent munkát valójában ma is pótolhatatlanná teszi, hogy olyan feledésbe merült feldolgozásokat tárt fel, amelyek egy-egy nagyobb horderejű történeti probléma elemzéséhez még új ismereteket adhatnak, eligazodást jelenthetnek megítélésükben.

A példátlan gyorsasággal elkészült bibliográfia nem pusztán címfelsorolás volt, hanem olyan ismertető, értékelő leírás, amely eligazítja és segíti használóját az adott tudományos munka megítélésében. Mai szemmel nézve értékét növelte az is, amit az ismertetés készítője talán nem is önszántából a szemére hányt, amikor azt írta: „Kosáry könyve nélkülözhetetlen segédeszköz történészeink számára, s a közölt anyagot és az elrendezést tekintve sikerült alkotás, ám azt is le kell szögeznünk, hogy ideológiai tekintetben alig jut túl a haladó polgári szemléleten és így történelmünk marxista-leninista újjáértékelő munkájában nem nyújthat elég segítséget.” (Makkai, 1951, 558.) Tény, hogy a munka, mint a külföldön megjelent recenziók mutatták, jelentős figyelmet keltett a térség történettudományában.

Másfél esztendővel később, 1952 januárjában sikerült befejeznie az 1711–1825 közötti időszakról foglalkozó második kötetet, ami módszertanilag és tartalmilag egyaránt to-

váblépést, bővítést jelentett. Mindenekelőtt részletesebb könyvészeti adatokkal, a szöveges, magyarázó részeknél pedig lényegesen bővebb magyarázatokkal szolgált. Nem sokat váratott magára a kiegészítéseket és a mutatókat tartalmazó 3. kötet sem, amelynek előszavát 1956. március elsején keltezte. Igaz, a megjelenésére csak két évvel később került sor, amikor szerkesztője már a politikai rendőrség „vendégszeretét” élvezte az 1956-os forradalom idején és azt követően tanúsított magatartásáért. Ez a késve megjelent kiegészítő rész azonban fontos szemléleti változást tükrözött. Kosáry, mint az előszóban írta, továbblépett a szűken vett történettudományi kereteken, és a lehetőségekhez mérten érvényesítette az interdiszciplinális szemléletet, amikor a bibliográfia körébe vonta a bizantinológia, az irodalomtörténet és általában a közvetlenül határos tudományágak legfontosabb feldolgozásait. Ehhez fűzött indoklása tükrözte történészi hitvallását: „igyekeztünk erre azért, mert nézetünk szerint történetész csak akkor érdemi meg nevé, és akkor töltheti be igazán hivatását, ha nem elégszik meg tárgyának helytelenül leszűkített értelmezésével, hanem egy-egy korszak történeti fejlődésének egészét tudja áttekinteni. Ehhez viszont múlhatatlanul figyelemmel kell kísérnie olyan szomszédos kutatási területek fő eredményeit is, melyekre saját kutatásai természet szerint közvetlenül már nem terjednek ki. A történetész nyilvánvalóan nem írhatja meg az irodalom- vagy művészettörténetek tanulmányait, de nincs is felmentve azok olvasásától.” (Kosáry, 1958, 5.)

A háromkötetes *Bevezetés...* így alkotott kerek egészet, adott áttekintést 1955-ig a magyar történettudomány közel teljes terméséről.

Hosszú évek teltek el, míg a történelem vihara az 1956-os forradalom leverését köve-

tően ismét a történeti bibliográfia folytatásában nyitott kaput Kosáry Domokos tudósi tevékenységének. Az 1960-as években végzett (és 1967-ben lezárt) anyaggyűjtés, amely a Pest Megyei Levéltár Semmelweis utcai toronyszobájában eltöltött száműzetés éveiben készült, azonban nem egyszerű folytatása volt a korábbi bibliográfiának. Nem elsősorban azért, mert kiegészítette a korábbi kötetek adatait mindazokkal a művekkel, amelyek az eltelt időszakban megjelentek, az időhatárt pedig kiterjesztette 1848-ig, hanem sokkal inkább annak az új elképzelésnek az érvényesítésével, hogy a bibliográfiának a nyomtatásban megjelent forrásokon és a szakirodalmon túlmenően a kiadatlan, kéziratos könyvtári és levéltári forrásanyagot is figyelembe kell vennie. Mindezt annak érdekében, hogy az együttes feltárás, a két különböző jellegű információs bázis szembesítése, jobban, eredményesebben segíti elő a kutatást, mintha külön könyvtári és levéltári segédletek ismertetnék egymással párhuzamosan, de egymástól függetlenül, a nyomtatott forrásokat, a szakirodalmat és a levéltári anyagot. Gondolatmenete alátámasztására Tagányi Károlyt idézte, aki már 1897-ben szorgalmazta a *Századokban* a hazai levéltári források kataszterének elkészítését (Tagányi, 1897, 688.). Hivatkozott Szekfű Gyulának egy 1927-ben a levéltárakról írt tanulmányára (Szekfű, 1927, 333.), amely tényszerűen állapította meg, hogy „kutatónak és feldolgozónak egyaránt égetően sürgős a levéltári bibliográfia, amely az egyes hazai családi, hatósági és a külföldi levéltárakban található forrásoknak adná pontos leírását, belefoglalva természetesen a levéltári anyag nyomtatásban található segédleteit.” A kérdést, hogy ez külön munka legyen-e, vagy része a magyar történeti bibliográfiának, Szekfű azzal válaszolta meg, hogy ez a levél-

tári rész elhelyezhető volna az általános bibliográfiában. Kosáry ezen a nyomon haladva tervezte meg az immár megváltozott címet viselő munka első kötetét. A módosított új címmel (*Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*) azt kívánta jelezni, hogy nem egyszerűen a magyar történelem, hanem Magyarország történetének, azaz a történelmi Magyarország területén élő más népek történetének forrásairól és irodalmáról is szólni kíván. Ez magával hozta a szomszéd országok kutatási eredményeinek integrálását is. A megváltozott koncepcióhoz illeszkedett a több kötetre tervezett kézikönyv felosztása, amikor az általános részen belül kiemelten két kötetben kívánta közölni a levéltárak anyagának leírását és a hozzájuk kapcsolódó forrásközléseket. Az időrendi rész ekkor három kötetben kapott volna helyet.

A levéltári anyag bevonása a bibliográfiai munkálatokba az addigiakhoz képest új teret nyitott a szerkesztő számára. A hatvanas években a hazai (azaz a jelenlegi országhatáron fekvő) levéltárak állományfeltáró és regisztráló munkái az Országos Levéltár kivételével még a kezdet kezdetén tartottak. 1960-ban jelentek meg az állami levéltárak fondjegyzékének szerkesztési szempontjai, amelyet két évvel később egy mintafondjegyzék követett. Kosáry ezen messze túllépett, amikor a levéltári igazgatással párhuzamosan elindította az egykori történeti Magyarország teljes területére kiterjedő feldolgozását, ami átfogta nemcsak a vármegyei, hanem a városi és mezővárosi, valamint az egykori családi levéltárak iratanyagát is. Bízást mondhatjuk, hogy ha egyes adataiban az élet túl is haladta a kötése alapján elnevezett „szürke kötetet”, az a mai napig a legkompaktabb bemutatása Magyar Országos Levéltár és a felsorolt levéltártípusok iratanyagának.

Fontos módszertani döntése volt, hogy nem vette át mechanikusan a fondjegyzék szerkesztési irányelveit és a mintafondjegyzéket, hanem a vármegyei anyag korábban kialakult szerkezetének megfelelő mintát alkotott. A levéltári anyag leírását minden esetben kiegészítette az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárában az adott megyére vonatkozó dokumentumokkal, és megadta, hogy az Országos Levéltár filmtárában mely anyag-résztől található felvételek. A bibliográfia jelentőségét emelte, hogy eltérően a levéltárak aktuális fondjegyzékeitől, felölelte mindazon irategyütteseket, amelyek az idők folyamán elpusztultak, és létük csupán utalásokból, korábbi forrásközlésekből ismeretes.

Kosáry azt is fontosnak tartotta, hogy összeállítsa a magyar levéltárügy bibliográfiáját, és szükség esetén állást foglaljon egyes levéltárelméleti kérdésekben. Ezek közül két olyan kérdésnek a kiemelését tartom fontosnak, amelyek máig jelen vannak a szakmai köztudatban. Az egyik a levéltár mint intézmény célját és funkcióját meghatározó megállapítása, amikor leszögezte, hogy a levéltár mint a történeti forrásanyag őrzője, feltárója és részben feldolgozója tölti be a tudományos intézmény szerepét, és mint ilyen a történettudomány szervezetének része. A maga idején ennek kimondása és az „önálló” levéltártudomány létének megkérdőjelezése egyértelmű szembefordulást jelentett Ember Győző akadémikusnak, az Országos Levéltár főigazgatójának kanonizált felfogásával.

Ezzel összefüggésben nem mulasztotta el hangsúlyozni azt sem, hogy a levéltár funkcióját nem lehet elsődlegesen az államigazgatás és az állampolgárok számára történő adatszolgáltatásra korlátozni. A levéltár funkciója a társadalomban és a tudományban az, hogy a maga eszközeivel hiánytalanul részt

vegyen a források megőrzésében, feltárásában és részben feldolgozásában. Az olyan elképzelés, amely ezt a mellékes és járulékos teendők szintjére kívánja leszorítani, önmagában helytelen, szögezte le. Aligha kétséges, hogy ez napjaink időnként fellobbanó vitáiban is iránymutató megállapítás. Nem volt véletlen, hogy 2003-ban, a bibliográfia harmadik, ún. „kék” sorozatában, az országos jellegű levéltárakról és forrásközlésekről készült kötetben a levéltárak funkciójáról szólva, szükségesnek tartotta ezt ismételtelen leírni. Amikor a kötet lektoraként szóba hoztam a kérdést – mondván, hogy a demokratikus állam elsősorban a szolgáltatási funkciókat várja el a levéltártól, hangsúlyozta, hogy az esetben is, ha a levéltár a jelen gyakorlati problémái szempontjából szükséges adatokat szolgáltat, ilyen kérdéseket válaszol meg, akkor is ezt mint a történettudományhoz tartozó intézmény teszi.

Az 1970-ben napvilágot látott „szürke” kötet nem talált folytatásra. Szerkesztője visszatért a történettudomány fősodrába, nem volt ereje és ideje a történeti bibliográfia számára. Negyed század telt el, míg a 90-es évek második felében, már az akadémiai elnökséget követően, a Történettudományi Intézetben létrehozhatta a történeti bibliográfiai munkacsoportot, amely időről időre változó munkatársakkal, de két, a csoport 2012-ben bekövetkezett megszűnéséig, meghatározó segédszerkesztővel – szerkesztővel, Kulcsár Krisztinával és Szakály Orsolyával, nekilátott az eredeti koncepció megvalósításának. A levéltári anyagra is kiterjedően ez a rész nyolc kötetet ölelt volna fel, míg az időrendi blokkot Kosáry tizenkét kötetre tervezte. Egy évtized alatt három kötet jelent meg: az első 2000-ben a könyvtárakról és bibliográfiákról; a már említett második 2003-ban az országos jellegű levéltárakról és forrásközlésekről; a

harmadik 2008-ban a megyei levéltárakról és forrásközlésekről. Ez utóbbi a „szürke kötet” lényegesen bővített és átdolgozott változataként. A negyedik kötet a városi és községi levéltárakról kéziratban várja a döntést további sorsáról.¹

Kétségkívül hatalmas és messzelátó terv volt ez, ám minden bizonnyal vonatkozott rá az, amit 1969 januárjában vetett papírra. „Mivel az emberi élet, energia és türelem, az eddigi tapasztalatok szerint, végesnek tekinthető, nehéz volna biztosra venni, hogy az időrendi fejezetek egymást követő sora elér-e addig [1848-ig], s ha igen, az megkezdőjének vagy egy eljövendő más, merész vállalkozónak lesz-e köszönhető. Bárhogy is lesz azonban, a kiinduló alap mindenesetre lehetővé teszi a folytatást egészen a feudális kor záró határvonaláig.” (Kosáry, 1970, 14.) Tisztában volt azzal, és ezt már 1999-ben leírta, hogy a történeti bibliográfia műfajának is szembe kell néznie az új idők kihívásával, a technikai újításokkal, elsősorban a számítógépek a modern informatikai rendszerek és eszközök segítségével hívásával (Kosáry, 2000, 31.). Ez valóban a továbblépés egyik meghatározó, ám nem megoldhatatlan, kulcskérdése. Amikor 2007 nyarán Pátyon összehívta az időrendi kötetek kiszemelt szerkesztőit, ennek figyelembevételével vázolta a jövőre vonatkozó elképzeléseit.

Az emberi élet végessége azonban valóban közbeszólt, és úgy tűnik, a magyar történeti bibliográfia annyi más hazai történettudományi sorozathoz hasonlóan végül mégiscsak torzóban marad. „A Kosáry” azonban így is megkerülhetetlen alapköve a hazai történettudománynak, névadója emlékének örök őrzője.

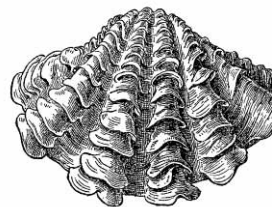
¹ A kézirat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával készült.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, magyar történeti bibliográfia*

IRODALOM

- Kosáry Domokos (1958): *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. III.* Bibliotheca, Budapest
 Kosáry Domokos (1970): *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I.* Tankönyvkiadó, Budapest
 Kosáry Domokos (2000): *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Általános rész 1. Könyvtárak és bibliográfiák.* Osiris, Budapest

- Makkai László (1951): Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Ismertetés. *Századok*.
 Szekfű Gyula (1927): Levéltárak. In: Magyary Zoltán (szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, Budapest • http://mtdaportal.extra.hu/books/magyary_zoltan_a_magyar_tudomany_politika_alapvetese.pdf
 Tagányi Károly (1897): A régi Országos Levéltár. *Századok*.

KOSÁRY DOMOKOS ÉS A TELEKI INTÉZET, 1941–1949

Romsics Ignác

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
Egri Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Intézet
romsicsi@vnet.hu

A 19. század utolsó harmadában intézményesülő magyar történetírás egyik bázisa a budapesti, majd 1872-től a budapesti és a kolozsvári tudományegyetem, a másik az 1875-ben megszervezett Magyar Országos Levéltár, illetve a megyei és városi levéltárak lassan kiépülő hálózata volt. Emellett említendő a Magyar Tudományos Akadémia II. – Bölcséleti, Társadalmi és Történelmi – Osztálya, valamint az 1867-ben létrejött Magyar Történelmi Társulat, amelyek elsősorban szervezői és kiadói feladatokat láttak el. A két világháború között ez az intézményi struktúra annyiban módosult, hogy a három új vidéki egyetem történelmi tanszékei mellett bekapcsolódtak a kutatásba a római, bécsi és berlini collegium hungaricumokhoz kapcsolódva megszervezett történetkutatói csoportok, illetve intézetek, valamint két új társadalomtudományi intézet, az 1926-ban alapított Államtudományi Intézet, amely – készülve a revízióra – az utódállamok statisztikai adatainak a gyűjtésével és rendszerezésével foglalkozott, valamint az 1938-ban megszervezett Táj- és Népkutató Intézet, amely a hazai társadalmi viszonyok feltérképezését kapta feladatul (Ablonczy, 2005, 229–231., 380–381.).

Az Államtudományi, valamint a Táj- és Népkutató Intézet felállítása egyaránt gróf

Teleki Pál ötlete és érdeme volt, aki – függetlenül attól, hogy éppen viselt-e kormányzati tisztséget – az egész korszak kulturális és tudománypolitikájának meghatározó személyiségei közé tartozott. Ugyancsak Teleki nevéhez kötődik az 1940-es második bécsi döntés után kolozsvári székhellyel megszervezett Erdélyi Tudományos Intézet, amely a magyarság és a románság múltját, jelenét, és ezen belül a magyar–román kapcsolatok történetét vizsgálta. Teleki további célja egy olyan történelmi intézet létrehozása volt, amely kutatások folytatása és szervezése mellett a tudományos utánpótlás nevelésével is szisztematikusan foglalkozott volna. Egy ilyen, posztgraduális képzési feladatokat is ellátó történetkutatói intézmény létrehozása a magyar tudománypolitika régi tervei közé tartozott, ám megvalósítani 1941-ig egyszer sem sikerült. 1940–41-ben azonban – a háborús viszonyok ellenére – minden korábbinál jobb feltételek között foghattak hozzá a feladathoz, hiszen nemcsak a miniszterelnök – gróf Teleki Pál – tartotta szívügyének, hanem kultuszminisztere, a történész Hóman Bálint is. A terv valóra váltását az sem hiúsította meg, hogy Teleki Pál 1941 áprilisában véget vetett életének. A tisztelet és kegyelet, amely emlékéet övezte, inkább segítette az akadályok leküzdésében.

A döntő lépésre 1941 decemberében került sor, amikor Hóman kezdeményezésére a kormány létrehozott egy három önálló tagintézetből álló új kutatói központot, a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézetet. Az új keretintézmény három tagintézete a régi múltra visszatekintő, és a Táj- és Népkutató Intézetet is magába olvasztó Államtudományi Intézet, az Erdélyi Tudományos Intézet és az újonnan megszervezett Történettudományi Intézet lett. Az egész konglomerátum élére – miután 1942 nyarán megvált a miniszterségtől – elnökként maga Hóman Bálint állt. Az egyes tagintézeteket Rónai András földrajztudós, Teleki kedves tanítványa (Államtudományi Intézet), Tamás Lajos nyelvész – a későbbiekben az ELTE rektora, illetve a Nyelvtudományi Intézet igazgatója – (Erdélyi Tudományos Intézet) és Deér József középkorász, Hóman Bálint és Szekfű Gyula tanítványa (Történettudományi Intézet) vezette. A két budapesti tagintézet a Nemzeti Múzeum épülete mögötti Festetics-palotában kapott helyet (Hanák, 2009, 97.).

Az újonnan alakult Történettudományi Intézet munkatársai döntően Szekfű Gyula, Hóman Bálint és Domanovszky Sándor frissen végzett tanítványai közül kerültek ki. Közéjük tartozott Barta István, Benda Kálmán, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Guoth Kámán, Gyóni Mátyás, Györffy György, Hadrovics László, Komjáthy Miklós, Tóth András, Vígh Károly és még néhányan a kevésbé ismertek közül. Sokan közülük Eötvös-kollégistaként végeztek el az egyetem történelem szakát, úgyhogy néhányukat baráti, szobatársi kapcsolatok is összekötötték (Tóth, é. n. 2–6.).

Deér József helyetteseként – osztályigazgatói besorolással – az ő élükre került 1941 végén az 1913-ban született, tehát még harmin-

cadik életévét sem betöltött Kosáry Domokos, aki ugyancsak Eötvös-kollégista és Szekfű Gyula kedves tanítványa volt. Apósa, Huszti József klasszika-filológus és oktatáspolitikus, valamint Szekfű Gyula kapcsolatainak köszönhetően Kosáry már huszoneveseként bekerült az akkori Magyarország kulturális elitjébe. 1935-től, vagyis huszonkét éves korától a *Magyar Szemle* szerzői közé tartozott, amelynek teáin és vacsoráin a szerkesztőbizottság elnöke, Bethlen István is rendszeresen részt vett. 1935-ben fél évet tanult és kutatott Bécsben, majd doktori disszertációjának 1936-os megvédése után egyéves franciaországi ösztöndíjat, ezután pedig 1938-ban egyéves angliai ösztöndíjat kapott. Ez a Nyugat-Európában töltött két év világ- és történelemszemléletének alakulása szempontjából egyaránt meghatározónak bizonyult. Párizsban, ahol éppen ezekben az években kezdődött az európai történetírás megújulása, többek között Charles Seignobos-t és Marc Bloch-ot, Londonban Robert William Seton-Watson, Oxfordban Carlile Aylmer Macartney-t hallgatta. A két külföldi út között barátaival – Benda Kálmánnal, Gunda Bélával, Kovács Imrével és másokkal együtt – részt vett a Táj- és Népkutató Intézet botrányossá vált kiállításának a létrehozásában. 1938–39-es angliai útjáról hazatérve tanítani kezdett az Eötvös Collegiumban, majd 1941 februárjában ismét külföldre, ezúttal az Egyesült Államokba utazott, ám ekkor már nem tanulni, hanem titkos diplomáciai missziót teljesíteni. Teleki Pál megbízásából két dologra kellett felhívnia a miniszterelnök ottani barátainak – többek között Isaiah Bowman földrajztudós és külpolitikai tanácsadó – figyelmét. Arra, hogy Magyarország távol fog maradni a világháborútól, és arra, hogy a német vereség után – ha nem vigyáznak – „jön

a muszka” (Hanák, 2009, 96–97.). Amerikai útja alatt jelent meg második könyve *A History of Hungary* címmel, amely utóbb – 1942–44-ben – magyarul és más idegen nyelveken is napvilágot látott. A rövid összegzés célja a nyugati világ rokonszenvének felkeltése volt a viharos múltú, s másodsor is a németek oldalára sodródott magyarság iránt.

1941. októberi hazatérése után sokan kíváncsiak voltak amerikai benyomásaira, de csak kevesen hittek prognózisában, melynek lényegét utóbb így foglalta össze: „Amerika be fog lépni a háborúba, nyugatról a szövetségesek, keletről az oroszok jönnek, és összetörik a hitleri birodalmat, mint a diót”. A hitetlenek közé tartozott a miniszterelnök Bárdossy László, aki a német hadsereg legyőzhetetlenségében hitt, de maga Bethlen István is, aki elképzelhetetlennek tartotta, hogy az angolszászok utat nyitnak az oroszoknak „Európa szívébe”. „ezt az angolok és az amerikaiak nem engedhetik meg maguknak” – idézte Bethlen szavait Kosáry évtizedekkel később (Hanák, 2009, 98.).

Amerikából hazatérve, Kosáry rövidesen elfoglalta új posztját a Teleki Intézetben. Bár kutatóként a magyar történelem, s azon belül is a reformkor érdekelte – harmadik könyve a fiatal Kossuthról fog majd megjelenni 1946-ban *Kossuth Lajos a reformkorban* címmel –, igazgatóhelyettesi funkciójából adódóan sok egyéb feladat is hárult rá. Ő szervezte meg a Történettudományi Intézet kelet-európai országokkal foglalkozó referensi szolgálatát, amelyet egyéni kutatómunkájuk mellett végeztek a munkatársak. A magyarság és a vele együtt élő nemzetiségek múltjának és jelenének a tanulmányozása nemcsak *par excellence* tudományos feladat volt, hanem adott esetben a kormányzat döntéseihöz is háttéranyagokat kellett szolgáltatni. A tanácsadói

tevékenység részeként bekapcsolódtak az intézet kutatói a Külügyminisztérium kebelén belül megkezdődött békeelőkészítő munkába is, amelyet a Teleki Intézetben belül Rónai András, s helyetteseként Kosáry Domokos koordinált (Rónai, 1989, 303–304.).

Emellett számos eseti megbízatást is kapott. A kormánypárt által szervezett egyik, 1943-as lillafüredi konferencián például a magyar külpolitika kényszerű alkalmazkodási doktrínájának történeti hagyományairól kellett előadást tartania. Mindezekhez kapcsolódva 1943-ra megszervezte a magyar történetírás első idegen nyelvű folyóirata, a *Revue d'histoire Comparée* megjelentetését, melynek szerkesztője lett. Mint programadó cikkében bejelentette, a folyóirat elsősorban a közép- és kelet-európai népek „összehasonlító történetével” foglalkozó írások publikálását tartotta feladatának. Henri Pirenne-t idézve hangsúlyozta, hogy „Ha meg akarjuk érteni a nemzetek eredetiségét és egyediségét, nem marad hátra más, csak egyetlen eljárás nyílik meg számunkra – az összehasonlítás” (Kosáry, 1943b). Ebben és más ekkortájt publikált kisebb cikkeiben Kosáry markánsan állást foglalt a dunai népek – vagy ahogy ő szerette mondani: „Kárpát-Európa” népeinek – összefogása mellett, ami meglehetősen ellentmondásban állt az aktuális állapotokkal. Ugyanezt a célt szolgálta a lap 3–4. – valójában összevont 2. – számában közzétett közleménye, amely Kossuth Lajos 1851-es kúthelyi alkotmánytervét tartalmazta, illetve magyarázta (Kosáry, 1943a. vö. Ablonczy, 2009, 30–36.). Az intézet markánsan nyugati orientációs szellemiségének népszerűsítése és egyben havi rendszerességgel olyan teadélutánokat szerveztek, amelyeken általában egy-egy tudományos előadás is elhangzott.

A következő két év – 1944 és 1945 – háborús eseményei a Teleki Intézet és Kosáry életét egyaránt felforgatták. Bár egyetlen karcsú *Revue*-szám megjelentetése még 1944-ben is sikerült – ez egy válogatott bibliográfiát tartalmazott a kelet-európai népek történetéről –, elmélyült tudományos munkára egyre kevésbé nyílt lehetőség. A fővárost egyre több bombatámadás érte, s a munkatársak egy részét már korábban behívták katonának. Az elmúlt években kialakított értékes könyvtár, térképek, statisztikai adatgyűjtemények és nyomdagépek megóvása érdekében az Államtudományi Intézetet és a Történettudományi Intézet egy részét 1944 nyarán Balatonfüredre telepítették. Rónai András irányításával itt készült el 1945 márciusára magyar és angol nyelven a 367 oldalas és 171 színes térképet tartalmazó *Közép-Európa Atlasz*. Ez a néhány évvel ezelőtt újra kiadott munka teljes földrajzi, demográfiai, nemzetiségi, vallási, gazdasági és közlekedési körképet adott a Lipcsétől Kijevegig és a Baltikumtól Anconáig terjedő térségről.

A Történettudományi Intézet munkatársai – köztük Deér József és Kosáry – Budapesten maradtak, s a Festetics-palota pincéjében rendezkedtek be. Itt találtak menedékre a szökött katonák közül Benda Kálmán és Guoth Kálmán, a behívás elől bujkáló Ortutay Gyula és felesége, egy lelőtt angol pilóta, és még néhányan. December havi illetményeikből és az intézet rendelkezési alapjából jelentős élelmiszer- és italkészletet halmoztak fel. „A portás felesége, Pethő néni jóvoltából jó kosztot éltünk és jó sokat ittunk. A főkapu zárva volt, az ügyeletes vérszengetésére a »pincefiak« elbújtak a kazánházba” – emlékezett ezekre a pokolbéli víg napokra az egyik történész, Tóth András (Tóth, é. n., 12.). Kosáry időnként maga is a pincében, időnként

– amíg erre lehetőség volt – Fátra téri lakásában vészelte át az ostromot – családjá, valamint Szekfű Gyula és zsidó felesége, Tónika társaságában, akik nem tartották elég biztonságosnak saját lakásukat.

A felszabadulás élményét 1945. január 20-án élte át a Nemzeti Múzeum pincéjében, ahová néhány nappal korábban költöztek át a szomszédos Festetics-palotából – biztonsági okokból. A felszabadítók Alföldi Andrással, Guoth Kálmánnal és másokkal együtt minden további nélkül őrizetbe vették, s az utcáról begyűjtött Tóth András és Elekes Lajos társaságában a gödöllői gyűjtőtáborba vitték őket. Néhány hetes itt tartózkodás után szerencsés módon sikerült visszajutnia a fővárosba, ahol a romok eltakarításával párhuzamosan lassan az élet is újraindult. A külföldre menekült, majd onnan a népbíróság elé került és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Hóman Bálint utóda az intézet élén gróf Révay József lett, aki 1945 előtt a Felvidéki Magyar Párt ügyvezető elnöke volt. Az Államtudományi Intézet igazgatójává a politikai magatartása miatt eltávolított Rónai András helyett Jakabffy Imrét nevezte ki az ideiglenes nemzeti kormány. A Történettudományi Intézet élére pedig, amely az Erdélyi Tudományos Intézet átköltözött tagjait, például Makkai Lászlót és I. Tóth Zoltánt is munkatársai közé fogadta, Kosáry Domokos került. Helyette az ugyancsak Szekfű-tanítvány Benda Kálmán lett. Deér József, akit 1945 májusában az MTA levelező tagjává választottak, 1948-ig, amikor elhagyta Magyarországot, az egyetemen folytatta munkáját.

Kosáry és hozzá hasonlóan fiatal munkatársai nagy elánal láttak hozzá az intézet munkájának újraindításához. Céljuk a magyar történetírás nyugat-európai kapcsolatainak újraszövése és kelet-európai tájékozódá-

sának a megerősítése, s így módon a honi historiográfia demokratikus szellemű központi műhelyének megerősítése volt. Ennek érdekében újrarendítették a *Revue*-t, amelynek első összevont száma már 1945-ben megjelent. Ennek programadó cikkében Kosáry bírálta az 1945 előtti magyar politika közép- vagy nagyhatalmi ambícióit, a történeti jogokra alapított revíziós elképzeléseket, s hitet tett a dunai népek összetartozása és egymásra utaltságuk mellett. Ezzel kapcsolatban javaslatot tett a térség történész szakembereinek együttműködésére, valamint közös kiadványok, mindenekelőtt egy történeti bibliográfia elkészítésére. (Kosáry, 1945.)

A Pedagógus Szakszervezet felkérésére a középiskolák és a 8 osztályosra vált elemi iskolák számára rohammunkában új tankönyveket kezdtek összeállítani, amelyeknek az első kötetek már 1946-ban megjelentek. A tankönyvek mellett számos egyéb kiadvánnyal is felhívták magukra a figyelmet. Ilyen volt például I. Tóth Zoltán munkája az erdélyi román nacionalizmusról, Hadrovics Lászlóé a szerb fejedelemség történetéről és Szabó Istváné a középkori és kora újkori magyar jobbagyság helyzetéről. A *Hazánk és a Nagyvilág* című sorozat kötetei a magyar–külföldi kapcsolatok történetével foglalkoztak. Közvetve vagy közvetlenül ezek a munkák egyaránt a nyugati demokráciák értékeit népszerűsítették, s emellett azokhoz a háború alatti angolszász tervekhez szolgáltatott történelmi érveket, amelyek a kelet-európai kisállamok konföderációjának a létrehozását célozták. Egyik párizsi előadásában, amelyet a *Revue* 1947/3-as száma közölt, Kosáry személy szerint is azonosította magát e tervekkel (Kosáry, 1947).

Továbbra is közreműködtek a Külügyminisztérium békeelőkészítő munkájában. A különböző statisztikai összeállítások mellett

számos konkrét tervezetet is készítettek. Ilyen volt például Makkai László munkája az erdélyi kérdés lehetséges és magyar szempontból kívánatos megoldásairól (Makkai, 1998). Kosáry maga a közelmúlt magyar politikájáról és a magyar külpolitika követendő alapelveiről állított össze igen lényeglátó tanulmányt. Bár a dunai népek összefogását elvben továbbra is helyeselte, sok kortársától eltérően világosan látta, hogy a Szovjetunió ellenérdekeltsége miatt ez „aligha látszik megvalósíthatónak”. A kisanant újraelakulásának elkerülése érdekében Csehszlovákiával és Jugoszláviával ennek ellenére a lehető legbarátságosabb kapcsolatok kialakítását javasolta (A tanulmányt közli: Ferch – Ormos, 2009, 229–248.).

Már 1945-ben újrarendítették „teadélutánjaikat”, melyeken olyan személyiségek tartottak előadásokat, mint – a hazai történetészeket nem is említve – Cs. Szabó László, Gratz Gusztáv, Hamvas Béla, a hazalátogató Jászi Oszkár, Kéthly Anna, Kodály Zoltán, Carlile Aylmer Macartney, Márai Sándor, Moór Gyula, Passuth László, Hugh Seton Watson, Szent-Györgyi Albert, Szent-Iványi Domokos, Thienemann Tivadar, Tristan Tzara és Zilahy Lajos. Ismét Tóth Andrást idézve: „A teák az akkori fővárosi társadalmi-tudományos élet egyik legfontosabb intézményének számítottak. »Tout Budapest« – már aki a tudományban, tudománypolitikában számított – megjelent, és aktívan részt is vett rajtuk. Összehordott szervezettel, otthon készített süteményekkel, a tea mellett persze kis alkohollal [...] hónapokon keresztül igen jól éreztük magunkat. [...] az összejövetelek városszerte elterjedt jó hírnévnek örvendtek.” (Tóth, é. n., 14.)

A Moszkvából hazatért és hozzájuk csatlakozott hazai kommunista történészek termé-

szetesen nem így értékelték az intézet munkáját. Molnár Erik, Hanák Péter és mások például már 1946–47-ben éles bírálatban részesítették a „nyugati imperialista hatalmak” székértelölőjeként azonosított történészcsoport által írott új tankönyveket (Romsics, 2011, 362–363.). A koalíciós kormányok kultuszminiszterei – Teleki Géza, Keresztury Dezső és Ortutay Gyula – ugyanakkor támogatták az intézetet, sőt Kosáryval kifejezetten baráti kapcsolatokat ápoltak. Támaszt jelentett az is, hogy Szekfü Gyula, többük tanára és mentora az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd 1945 októberétől 1948 szeptemberéig Magyarország moszkvai nagykövete volt. 1948-tól mindazonáltal rohamosan romlottak az intézet működési feltételei. A kommunisták egyre nyilvánvalóbb hatalmi törekvései miatt Révay József, az intézet elnöke 1948-ban elhagyta az országot. Helyét rövid időre Dabasi Schweng Loránd parasztpárti közgazdász professzor vette át, majd miután ő is emigrált, az ugyancsak parasztpárti Bibó István lett az intézmény elnöke. Révai József nyomására ugyanebben az évben döntött a Dinnyés-kormány az intézet átnevezéséről. 1948 februárjától nem Teleki Pál Tudományos Intézetnek, hanem Kelet-európai Tudományos Intézetnek hívták az intézményt (Ablonczy, 2009, 36.). Ezzel párhuzamosan az intézet munkáját bíráló hangok is felerősödtek. Az 1848-as centenáriumi alkalmából megjelentetett kiadványaikat – Eckhart Ferenc, Mérei Gyula és Szabó István munkáit – Hanák Péter, Spira György és az „ifjúörökök” egy-két mára elfeledett alakja „tudományos formába bújtatott ellenforradalmi propagandának” bélyegezte (Balázs et al., 1948).

Kosáry és az ún. polgári történészek természetesen érzékelték, hogy ritkul körülöttük a levegő. 1947–48-ban ezért többen – például

Alföldi András és Deér József – elhagyták az országot. Kosáry, Benda és legközvetlenebb munkatársaik azonban maradtak, s megpróbálták különböző gesztusokkal és engedelmekkel menteni a menthetőt. Ezek közé tartozott, hogy 1949. január 31-én öt munkatársukat – Berlász Jenőt, Csapodi Csabát, Komjáthy Miklóst, Polónyi Nórát és Tóth Andrást – azonnali hatállyal elbocsátották. Néhány nappal ezután Guoth Kálmán, aki 1948-ban idegroncsként került haza különböző szovjet büntetőtáborokból, öngyilkos lett. „Elegem volt a Paradicsomból!” – írta arra a cédulára, amit gondosan összehajtogatott ruháira tűzött, mielőtt a vonat elé vetette volna magát (Tóth, é. n., 15.). 1949 márciusában a Magyar Történelmi Társulatban került sor hatalomátvitelre. A szervezet „díszelnöke” Révai József, elnöke – Eckhart Ferenc helyett – Andics Erzsébet, főtitkára – Benda Kálmán helyett – Vígh Károly lett. Kosárynak meg kellett elégednie a három alelnöki poszt egyikével, míg a másik kettőt Pach Zsigmond Pállal és Ember Győzővel töltötték be.

A kommunista történészcsoporthoz következő célpontja a Történettudományi Intézet és folyóirata, a „nyugati orientáció szócsövének” tartott *Revue* volt. Az intézeti vezetők és a szerkesztők leváltásáról, valamint az intézet „átszervezéséről” a Magyar Tudományos Társaság már 1949. február 25-én döntött.¹ A határozat kerestülvitele, vagyis Kosáryék eltávolítása érdekében a kommunista történészcsoporthoz nem válogatott az eszközökben. A gleichschaltolás folyamata a fennmaradt állambiztonsági iratok alapján elég pontosan rekonstruálható. Az első feljelentés, amelyet Vígh Károly és az újonnan az intézetbe került

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára. Magyar Tudományos Tanács. 23/3.

fiatalok közül Hanák Péter, Sándor Pál és Spira György jegyzett, 1949. április 4-én érkezett ellenük. Ebben azt rótták fel nekik, név szerint Kosárynak és Bendának, hogy könyveket próbáltak kiküldetni a „disszidens” Alföldi Andrásnak és Deér Józsefnek, s ezzel – úgy mond – „államellenes cselekedetet” akartak végrehajtani. Tőlük, Pach Zsigmond Páltól és a fedett informátoroktól a későbbiekben még több hasonló szóbeli és írásos „bejelentés” érkezett a belügyi szervekhez. Nevezettek Kosáry vétkei közé sorolták, hogy 1945 előtt kapcsolatban állt Teleki Pállal és más vezető politikusokkal, hogy „Görgeyről írott diszertációjával kiszolgálta az akkori uralkodó klikk, Gömbösék érdekeit”, s hogy összefoglaló országtörténetében „a legaljasabb és legútszélibb hangon gyalázta az októberi forradalmat, a Tanácsköztársaságot, magasztalta az ellenforradalom győzelmét, dicsőítette a Horthy-rezsimit”. 1945 utáni működését értékelve felrótták neki, hogy intézetében „megpróbálja a harmadik utas politikát érvényesíteni”, hogy „mintaképe a nyugati tudományosság”, s ezért a „Revue és az intézet számára a marxista történelemszemlélet, a szovjet történetírás nem létezik”, s hogy nyilvános rendezvénysorozatuk „a polgári demokráciák iránt nosztalgját érzők gyülekezőhelye lett”. A legsúlyosabb vád azonban a nyugati szervezetekkel való intenzív kapcsolattartás volt elene. Egyikük feltételezte, hogy azért nem disszidál, mert a Nyugat ügynökeként az a feladata, hogy „minél tovább tartsa a frontot”. Ennek kiderítése érdekében javasolta az intézet levelezésének átvizsgálását.²

Megfogadva a május végi javaslatot, az ÁVO emberei 1949. június 11-én éjjel – az

² Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. 3.1.5. – O-11182.

egyik fiatal intézeti munkatárs vezetésével – feltörték Kosáry, Benda és titkárnőik intézeti íróasztalait, ám igazán kompromittáló dokumentumokat egyikük ellen sem találtak. A Kelet-európai Tudományos Intézetet 1949. szeptember 13-án ennek ellenére feloszlatták, a Történettudományi Intézetet pedig október 24-én „átszervezték”. Az „átszervezés” részeként Kosáryt, Bendát és négy munkatársukat elbocsátották. A többiek viszont maradhattak. Utóbbiak közé tartozott Barta István és Makkai László, akiket nyilvános önkritikára kényszerítettek. Az átszervezett intézet élére Molnár Erik került, aki Pach Zsigmond Pált nevezte ki helyettesévé. Az intézet öttagú tanácsában rajtuk kívül helyet kapott még Andics Erzsébet, Gerőné Fazekas Erzsébet és Mód Aladár. A kelet-európai osztály vezetője az addigi párttitkár, Vigh Károly, az intézet tudományos titkára pedig Hanák Péter lett, aki egyben a *Századok* szerkesztőségi titkári posztját is betöltötte.³ A korabeli sajtóközlemény szerint „Pártunk és kormányunk a történettudomány marxista-leninista művelését, egyetemi oktatásának irányítását, eredményeinek a széles dolgozó tömegek közötti terjesztését, valamint új tudományos kérdések kiképzését tűzte ki az Intézet feladatául.” (Sz. n., *Századok*, 1949) A több új, már 1945 után végzett fiatal történésszel „megerősített” intézmény egyelőre változatlanul az Oktatásügyi Minisztériumhoz tartozott, s csak 1951-ben került a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá.

A felmentett vezetők közül Benda Kálmán egy évig alkalmi munkákból élt, majd a Duna-melléki Református Egyházkerület levéltárosa lett. A tanári állásából is elbocsátott Kosáry Domokos – ugyancsak néhány hóna-

³ A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára. 23/8.

pos munkanélküliség után – előbb az Országos Könyvtári Központban, majd 1952 őszétől az Agrártudományi Egyetem könyvtárában talált menedékre. Ezeknek az éveknek lett kényszerű, ám alig túlértékelhető eredménye

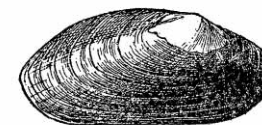
háromkötetes nagy opusza: a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, amelyet azóta sem múlt felül senki.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, Teleki Intézet*

IRODALOM

- Ablonczy Balázs (2005): *Teleki Pál*. Osiris, Budapest
- Ablonczy Balázs (2009): A Revue d'Histoire Comparée 1943–1948. In: Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Balázs Tibor – Balázs T. – Hanák P. – S. Sándor P. – Spira Gy. (1948): 1848 centenáriumi magyar történelmi irodalma. *Századok*, 336–352.
- Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.) (2009): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Hanák Gábor (2009): Kosáry Domokos pályaképe. In: Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Kosáry, Dominique (1943a): Le projet de Kossuth de 1851 concernant la question des nationalités. *Revue d'Histoire Comparée*. 3–4, 514–550.
- Kosáry, Dominique (1943b): Sur quelques problèmes

- d'histoire comparée. *R. d'Histoire Comparée*. 1–2, 3–32.
- Kosáry, Dominique (1945): L'histoire et le rapprochement danubien. *Revue d'Histoire Comparée*. 1–4, 211–216.
- Kosáry, Dominique (1947): Nationalisme et internationalisme dans l'histoire des peuples danubiens. *Revue d'Histoire Comparée*. 3, 3–21.
- Makkai László (1998): Makkai László javaslata az erdélyi kérdés megoldására. In: Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 405–409.
- Romsics Ignác (2011): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest
- Rónai András (1989): *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest
- Sz. n. (1949): A Történettudományi Intézet megalakulásáról. *Századok*. 372–373.
- Tóth András (é. n.): *Önéletrajzi vázlat, 1915–2003*. Kézirat

KOSÁRY DOMOKOS, AZ AGRÁRTUDOMÁNYI EGYETEM TUDOMÁNYSZERVEZŐ KÖNYVTÁRIGAZGATÓJA

Solti László Koósné Török Erzsébet

az MTA rendes tagja, osztályelnök,
a Szent István Egyetem rektora
solti.laszlo@aotk.szie.hu

főkönyvtáros, főigazgató, Szent István Egyetem
Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár
Koosne.Torok.Erzsebet@lib.szie.hu

A Szent István Egyetem és az Akadémia Agrártudományok Osztálya nevében tisztelettel köszöntöm az emlékülés minden résztvevőjét. Arra kaptam felkérést, hogy Kosáry Domokos életének egy viszonylag rövid, de nagyon fontos időszakát bemutatva járuljak hozzá a közös emlékezethez. Ezt két ok miatt is nagy örömmel és felelősséggel teszem. Egyrészt megtisztelő, hogy Kosáry Domokos, az MTA rendszerváltás utáni első elnöke, Széchenyi-nagydíjas történész, a nemzetközi tudóstársadalom és közélet kiemelkedő egyénisége mellőztetése időszakában, 1952 októberétől 1957 őszén történt letartóztatásáig egyetemünk központi könyvtárában dolgozott. Másrészt kötelességünk, hogy életének a könyvtárunkban töltött, kevésbé feltárt időszakáról hiteles képet adjunk. Az egyetemi iratanyagban talált dokumentumok a kiváló tudós gödöllői éveinek megismerését segítik elő.

Kosáry Domokos egyetemünkhöz kötődő több mint fél évtizedes időszaka az alábbiak szerint tagolható, s az előadásom is ennek mentén halad: A központi könyvtári koncepció kidolgozása, könyvek mentése, válogatása; Könyvtárosi tevékenység; Könyvtárigazgatói tevékenység; A tudós, a tudományszervező munkája.

„Az alkalom fel nem ismerésén, a tévedésen, a bizonytalanságon a legjobb szándék sem segít... A reális szem, a döntés és határozott cselekvés képessége viszont, akár kockázatvállalás, akár kompromisszum van soron, meg tudja sokszorozni az erőt.” – Kosáry Domokos, 1983. Olvasható az idézet a Kosáry Domokos-emléktáblán, Gödöllőn, a róla elnevezett Könyvtár és Levéltár Főbejratánál. Számos idézhető írása közül azt gondolom, így több év távlatából is, hogy a választás jó volt. Mára is érvényes üzenet mindannyiunk számára.

Kosáry Domokos szerepe az egyetemi könyvtárak, köztük az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának létrehozásában

Ahogy Ormos Mária írásából is tudjuk, Kosáry Domokost, aki egyetemi tanulmányai után 1937-től 1949-ig az Eötvös Kollégium tanáraként, ezzel párhuzamosan 1941-től az ekkor létrehozott Teleki Intézet igazgatóhelyetteseként, majd 1945-től igazgatójaként, 1946-tól Szekfű Gyulát helyettesítve a Pázmány Péter Tudományegyetem Újkori Magyar Történelmi Tanszék professzoraként dolgozott, 1949-ben minden korábbi állásából,

pozíciójából menesztették. E körben különösen jól ismert, hogy nem ő volt az egyetlen, akit menesztettek, mellőztek, hiszen számos pályatársa, kortársa is erre a sorsra jutott. Néhány, Kosáryhoz hasonlóan a könyvtárügy területére „száműzött” tudós: Országh László, Ferenczy Géza, Wellmann Imre, Fitz József, Komjáthy Miklós, Tóth András...

1951 októberéig tiszteletdíjasként még a Történettudományi Intézet alkalmazásában állt, majd november 1-től az Országos Könyvtári Központ (röviden OKK) ideiglenes munkatársa lett.

Az Országos Könyvtári Központ kiemelt feladatának tekintette a magukra hagyott könyvtárak megmentését, a begyűjtött, részben idegen nyelvű könyvek rendezését, illetékes könyvtárakba irányítását, s a könyvtárak szakmai munkájának támogatását. Kosáry az egyetemi könyvtárak előadójaként került kapcsolatba a Nagy Imre előterjesztésében 1945-ben felállított első, önálló Magyar Agrártudományi Egyetemmel. Széles körű tudását, tapasztalatait hasznosítva aktívan közreműködött, segített az egyetem könyvtárának megszervezésében, állományának összeválogatásában, egyéb könyvtárszakmai kérdések rendezésében. Szükség is volt rá, hisz a valamennyi agrár-felsőoktatási intézmény integrálásával felállított, kezdetben budapesti székhelyű egyetemen a könyvtári ellátás területén is számos nehézség adódott, aminek megoldását már a hivatalos, felettes hatóságok is szorgalmazták.

Kis kitéréssel szükséges hozzátenni, hogy külön előadásban, tanulmányban sem lenne könnyű felvázolni, az amúgy dicső múlt, egészen 1777-ig visszatekintő hazai felsőfokú mezőgazdaságtan oktatásának alakulását, szervezetét, a gyakori átalakítások, összevonások, kiválások rendjét, ami önmagában is

nehéztette az egyetemi ügyek megfelelő rendezése mellett a könyvtári munka végzését is.

A keletkezett iratok tanúsága szerint az illetékes könyvtári és egyetemi vezetők az Országos Könyvtári Központ 1950-es, nem igazán kedvező szakfelügyeleti vizsgálati jelentését is figyelembe véve próbálták a kialakult helyzetre jó megoldást keresni, de nem sok sikerrel. Páter Károly rektor elnökletével egy könyvtárbizottság is foglalkozott a kérdéssel, s maga a rektor is sokat fáradozott a könyvtár ügyeinek rendezésében, sőt gyarapította is az állományt a magával hozott 'Sigmond-féle különlenyomat-gyűjtemény megmaradt részével. A főhatóság újabb kari átszervezései után, az 1951/52. tanév kezdetén még inkább elbizonytalanította az illetékes egyetemi vezetőket abban, vajon a további kari könyvtárak szervezése vagy a központi könyvtár felállítása-e a legjobb megoldás. A mindig nagy horderejű, az egyetem egészét érintő szervezeti változtatások, a költözéssel, építkezéssel nehezített időszakban a munka nem volt könnyű sikerek sorozata!

Magyar Beck Vladimír akkori könyvtárigazgató az Egyetemi Könyvtárbizottság 1952. január 4-iki ülésén – Kosáry Domokos egyetértésének és támogatásának birtokában – javaslatot tett a „központi könyvtárigazgatás” és a „mezőgazdasági karok” könyvtárának egyesítésére. Az ülésre meghívott Kosáry Domokos bemutatta az egyetemi könyvtáraknak az Országos Könyvtári Központ által készített, központi könyvtári szerepkörét megfogalmazó minta-alapszabályzat tervezetét. A rektor támogatta a Központi Könyvtár megalakítására vonatkozó javaslatot és közölte, hogy azt az Egyetemi Tanács legközelebbi ülése elé terjeszti – olvasható a jegyzőkönyvben.

A Központi Könyvtár Budapesten, a mai Szt. Margit Gimnáziumban, a XI. kerületi

Szent Imre herceg útja (ma Villányi út) 5-7. „G” épületében kapott ideiglenes helyet. Ide került az Országos Könyvtári Központtól átvett, az államosításokból és egyéb hatósági eljárásokból származott, nyilván Kosáry által válogatott pár ezer agrártörténeti értékű, jobbra XVIII–XIX. századi forrásmű, továbbá az „ideiglenesen szünetelő” magyaróvári osztály könyvtárának megmaradt állománya is. A debreceni és a keszthelyi osztályok könyvtárainak megmentett része Gödöllőre került. Ennek említése egy későbbi esemény miatt lehet fontos.

A Szent Imre herceg úti neobarokk épületben (ma Szent Margit Gimnázium) 1950-ben a Martos Flóra Gimnázium működött, majd a gimnázium növendékei más iskolákba kerültek. 1954-től az épületben a Kaffka Margit Gimnázium kapott először termeket, majd teljes elhelyezést. 1950-től kezdve az Agrártudományi Egyetem egy része, köztük a könyvtár talált otthont az épületben. A központi könyvtár Gödöllőre költözése után is működött ezen épületben könyvtári olvasóterem.

Kosáry Domokosnak már ekkor sokat köszönhetett az egyetem. Ahogyan Walleshausen Gyula fogalmazott: „...a munkavégzés az avatott mester keze alatt” – felbecsülhetetlen volt. „...Már pusztán jelenléte és megszólalása is kedvezően hatott a botladozó kollégái szakismereteinek és műveltségi hézagainak minimalizálására.”

Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának könyvtárosa

Az Országos Könyvtári Központ 1952. augusztus 15-én megszűnt, így Kosáry ismét állás nélkül maradt. Az egyetem illetékes vezetői felismerték rendkívüli műveltségét, széles látókörét, a nyugat-európai és amerikai könyv-

tárak működését illető tájékozottságát, így az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárában ajánlottak állást a kiváló tudósnek. A *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* című, 1951-ben megjelent bibliográfiája első kötete is nagy elismerést jelentett, hozzájárult a döntéshez.

Kosáry, nem sokkal halála előtt az *Agrártörténeti Szemle* alapításának 50. évfordulója alkalmából adott interjúban Gödöllőre kerüléséről így vall. „Az 50-es évek elején [...] nem volt állásom, amikor találkoztam egy régi barátommal, Lázár Vilmosmal, aki a Gödöllői Agráregyetemen dolgozott. ... Nagyon sokra becsültem, széles körű tájékozottsággal bíró, jó humorú, élvezetes ember volt. Ő vetette fel, hogy hát gyere át az Agráregyetemre. Az Agráregyetemre? – kérdeztem vissza csodálkozva, hiszen az agrártörténet nem tartozott az addigi kutatási érdeklődéseim közé.”

Lázár Vilmos meggyőző érvelése alapján Kosáry Domokos megbarátkozott a gondolatral, s már az első beszélgetésen felvetette egy történeti kutatócsoport alakítását, amiben meg is egyeztek. 1952. október 3-án ideiglenes alkalmazottként, „önálló könyvtáros” elnevezésű, 714/3-as kulcsszámú és fizetési fokozatú álláshelyen kezdte meg munkáját az egyetem Központi Könyvtárában.

Érdekes adalék, hogy a vonatkozó irat szerint a rektori döntés a 708-as „tudományos kutatóira” szólt. A rektori döntést azonban az egyetem személyzeti osztályának nagyhatalmú, vagy ahogyan Walleshausen Gyula fogalmazta, potentát osztályvezetője szó szerint – mint más osztályidegeneknél is – felülírta ceruzával. Sajnos ez a dokumentum nem áll rendelkezésre a Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár (KDKL) anyagai között. Viszont az akkori könyvtárvezető hivatalos igazolása

is dokumentálja, hogy „...Kosáry Domokos önálló könyvtáros f. hó 3-án, reggel 8 órakor az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárában szolgálatra jelentkezett és a szolgálatát ténylegesen megkezdte.”

Alkalmazása után, 1952. október 29-én készített kérelme az addigi közszolgálatban eltöltött idő beszámításához, valamint a kézzel kitöltött űrlapja, jól mutatja életének nehéz éveit 1937-től, első alkalmazásától.

Kosáry szerzeményezési osztály-, illetve csoportvezetői feladatai mellett ideiglenes vezetőként olvasó- és kölcsönzőszolgálati vezetői teendőket is ellátott. Kidolgozta a Gödöllőre költözés koncepcióját, vázolta a könyvtár helyzetét, állapotát, az Egyetemi Könyvtárbizottság feladat- és hatáskörét, és ezzel megtette az első lépést a könyvtár szervezésének és működésének szabályozása felé. A könyvtár helyzetéről, állapotáról igen részletes jelentést állított össze és továbbfejlesztési javaslatokat fogalmazott meg 1954 áprilisában. Feljegyzésben vázolta fel egy többnyelvű (magyar, német, francia), mintegy húszezer címszavas mezőgazdasági szakszótár fontosságát, gyakorlati megvalósítását. A feljegyzés továbbküldésre került a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Osztályának, amely pártoló javaslatával egészítette ki azt.

Kosáry Domokos neve a kezdetektől számos iratban pontatlanul van írva: Kosári Domokos, Kosáry Domonkos és ennek több változata. A helytelen írásmód elsősorban az egyetem személyzeti osztályának irataiban található.

Feladatai igen részletesen az 1953. évi 12 oldalas munkatervben olvashatók több oldalon keresztül. A dokumentumban számos, a könyvtárra vonatkozó érdekes adat, megjegyzés is található. Például a Könyvtár olvasószolgálatának nyitvatartási ideje: reggel 8.00 órától

este 20.00 óráig, szombaton 8.00 órától 13.00 óráig, vasárnap 9.00 órától 12.00 óráig.

Évi ötezer mű beszerzését, leltározását, továbbá mintegy százötven folyóirat megrendelését és nyilvántartását egy teljes és három rész munkaidős munkatársával látta el. Sorra járta a tanszékeket, megismerkedett a tizenhét budapesti és ugyanannyi gödöllői könyvtár állományával, kívánságaikkal, és bevonta őket az állománygyarapításba, a beszerzendő művek kijelölésébe. Fontos kiemelni, hogy heti négy órában váltott esti inspekción is ellátott az olvasó- és kölcsönzőszolgálatban, hasonlóan az igazgatóhoz, s az általa vezetett osztály munkatársaihoz.

Könyvtári teendői mellett kutatómunkáját is tovább folytatta, amiről a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetből küldött kikérők, Kosáry tudományos kutatói besorolása, kutatónap kérése, a Történettudományi Intézetben készülő egyetemi tankönyvek megvitatására szóló kikérők, s leginkább a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* című munka 1954-ben kiadott második kötetének megjelenése is tanúskodik. A kikérőket többnyire maga a rektor, Péter Károly támogatta, engedélyezte. Például a fent már említett 1953. évi könyvtári munkatervben osztályon kívüli feladatként is szerepel a 6. b. pontban: Kosáry Domokos heti 16 órában, két kutatónap formájában a Tudományos Akadémia tervében készülő tudományos munkát végez.

A róla írt írásokban, emlékezésekben többnyire még ma is csak a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* című művét említik a mellőzöttség időszakából. Pedig az eddigiek is jól mutatják széles körű könyvtári, könyvtárosi tevékenységét.

Megemlítendő még egy jelenős tevékenysége. 1953–54-ben megnyílhattak a debreceni,

keszthelyi és magyaróvári osztályok kapui, de most már önálló mezőgazdasági akadémiaként. Korábbi felszerelésük, berendezésük egyes darabjait visszakapták. A gödöllői központi könyvtár 1954-ben ajánló jegyzéket állított össze, hogy segítse az új akadémiai könyvtárakat állományuk megalapozásában, könyveik egyes részeinek visszaadásában, továbbá különféle szaktanácsokkal látta el őket az első lépések megtételéhez – amit szívesen fogadtak, és ők maguk is jelentkeztek kérdéseikkel.

Kosáry Domokost 1954. október 1. napjától kezdődően minősítik át a 708-as kulcszámú önálló tudományos kutató munkakörbe. Angol és francia nyelvpótlékban is részesül.

Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója

Az egyetem székhelye folyamatosan Gödöllőre helyeződött, így a Központi Könyvtár is itt nyert elhelyezést. A 807 m²-nyi alapterület elegendőnek ígérkezett a körülbelül százezer kötet központi állomány és néhány évig a gyarapodás befogadására, továbbá a dolgozók megfelelő elhelyezésére. A tágas olvasóterem a premontrei rendház refektórium helyén került kialakításra, 192 olvasó befogadását és jelentős mennyiségű kézikönyv szabadpolcos elhelyezését tette lehetővé. „...Kosáry jól tájékozódott, jól ismerte a premontreiek gödöllői épületét, ahogyan Walleshausen Gyula írja, „...falai között ette 1945-ben civilként a hadifoglyok szűkösen mért kenyerét.” Erre Walleshausen Gyula írása és saját emlékezésén kívül több, vele együtt levő hadifogolytársa is utalt.

A Központi Könyvtár kiköltözése után, még 1954-ben a könyvtár helyzetét minisztériumközi bizottság mérte fel, amely az elért eredmények elismerése mellett számos hiá-

nyosságra hívta fel a figyelmet: „... a könyvtár, bár ért el eredményeket, még nem tölti be megfelelően a rá váró helyet, elszigeteltségben él, arcuata és más intézményekkel való viszonya tisztázatlan, állománya szétszórt és legnagyobbbrészt feltáratlan, tájékoztató és tudományos tevékenysége elmaradt, elhelyezése és felszerelése igen hiányos, személyzetének létszáma elégtelen” – olvasható a jelentésben. A megfogalmazott cél az volt, hogy „tudományos színvonalú könyvtárrá fejlődjék [...] és vállalni tudja a rá mint új típusú egyetemi könyvtárra és az agrárfelsőoktatási könyvtárhálózat központjára váró új feladatokat.”

Az intézmény fejlődését, szakmai színvonalának további emelését kívánta biztosítani az egyetem vezetése azzal a döntésével, amelynek értelmében 1955. január 1-én Kosáry Domokos veszi át a könyvtárvezetői teendőt, az előző igazgató más munkakörbe kerülése miatt (a korábbi könyvtárvezető váratlanul, egy új munkakör betöltése miatt távozott). A könyvtár és könyvtári feladatok átvételére 1955. január 18-án került sor, amit jegyzőkönyv dokumentál. Az 1954-re vonatkozó statisztikai adatok szerint a könyvtári állomány száma: 126 000 könyv (kötet), 41 000 folyóirat (teljes évfolyam), 10 000 aprónyomatvány, 397 egyéb könyvtári egység (például térkép). Az olvasótermi férőhelyek száma 210. A Könyvtárra költött összeg 1954-ben 734 171 Ft.

Az egyetem rektora a könyvtárvezetői állásra pályázatot írt ki 1955. március 25. határidővel. A pályázatokról készült jelentés szerint a huszonöt pályázó közül a háromfős bizottság első helyen a megbízott igazgatót, Kosáry Domokost javasolta kinevezett igazgatónak 1955. július 15-i hatállyal. A kétoldalas indoklás összefoglalásából: „... Igazolt tudományos

színvonala, könyvtári ismerete és szervező-készsége, valamint kiterjedt nyelvismerete alapján tehát szakmai szempontból őt – mint a pályázótársai közül elég markánsan kiemelkedőt – a bizottság első helyen javasolja kinevezésre felterjeszteni.”

Kosáry Domokos már megbízott igazgatóként is határozott arcuata, központi jellegű, tudományos színvonalú könyvtár kialakítását határozta el, amely az egyetemen elvárt feladatok teljesítése mellett a tudományos könyvtárak sorába is beilleszkedik. A rektorhoz írt levelében, s az ahhoz csatolt feljegyzésben taglalja a problémákat, illetve kéréseit.

A gödöllői berendezkedés után a könyvtár szervezeti kereteinek legmegfelelőbb kialakítása, a munkakörök kellő mértékű elhatárolása volt a legfontosabb feladat. Az állománygyarapítást továbbra is Kosáry tartotta kézben, folyamatosan támaszkodva a tanszékek véleményére. Külföldi könyvek vásárlása érdekében a devizakeret jelentős emelését kezdeményezte a Földművelésügyi Minisztérium Ellátási- és Szakoktatási Főigazgatóságánál a rektor támogatásával. A kért 16 000 devizaforint helyett még így is jelentős összeget, 14 000 devizaforint keretet szerzett „a kapitalista országokból beszerezhető szakkönyvekre 1955 évre”. A kiadványcsere-kapcsolatok kiépítése már korábban megindult, most egyre élénkebbé vált, aminek eredményeként jelentősen megnőtt a külföldi partnerek száma, és bővült a könyvtár állománya. 1955-ben 155 a külföldi partnerek száma, s az egyetemi kiadványokért cserébe 370 könyvvel és 11 kurrens folyóirattal gazdagodott a könyvtár. Walleshausen Gyula tanulmányából tudjuk, hogy nyelveket tudó munkatársának közvetlenül gépbe diktálta a leveleket.

A gyarapítás során irányításával nagy figyelmet fordítottak a tudománytörténeti

szempontból értékes régi művek beszerzésére, valamint a tájékoztatást szolgáló segédkönyvek különgyűjteményének kialakítására. Még antikvár kereskedésekből is vásároltak.

A könyvtár igen hatékony s egyben sikeres fordítószoftár létrehozásával segítette a külföldi szakirodalom tanulmányozását.

Az 1955. évi működésről szóló összefoglaló jelentésből értékes adatok olvashatók egy agrártörténeti különgyűjtemény felállításáról, az RR (régí és ritka) kiadványokból és történeti munkákból, továbbá az azóta is működő SK (segédkönyvtár) kialakításáról.

Igen jelentős iratanyag áll rendelkezésre (még megbízott igazgató időszakából) a Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskolának átengedett állomány megosztásával, szétválasztásával kapcsolatban (levél a rektor számára, az átengedendő könyvekre vonatkozó alapelveket taglaló részletes feljegyzés).

Kosáry igazgatói tevékenységéről a Gödöllőn őrzött iratok tanúskodnak. Példaértékű tartalommal, kellő részletességgel, tiszta, logikus érveléssel készíti, terjeszti elő anyagait: éves, féléves beszámolók, feladattervek, személyzeti fejlesztési tevékenység, munkatársak elismerésre való felterjesztései stb. Az 1955. évről szóló beszámoló kiemelkedő jelentőségű dokumentum egyéves igazgatói működéséről, s a könyvtár rendkívüli fejlődéséről.

A könyvtárszakmai tevékenység mellett Kosáry közművelődési feladatokat is magára vállalt. Vallotta, hogy ez fontos feladata a könyvtárnak. Különösen abban az időben, amikor a hallgatók számottevő részének hiányzott a középiskolai végzettsége, vagy csak „gyorstalpalással” szerzett érettségije volt. Kosáry – ismerve a hallgatók általános műveltségbeli hiányosságait, amin az akkoriban kulturális ingerekben szegény gödöllői környezet mit sem javított – feladatának érezte

az ifjúság irodalmi érdeklődésének felkeltését. A könyvtár munkatársai szépirodalmi alkotásokból faliújságot szerkesztettek, fontos évfordulókra kamarakiállításokat rendeztek, két diákszállón vándorkönyvtárakat állítottak fel, Kosáry pedig 1955 novemberében „élő folyóiratot” indított *Helikon* elnevezéssel – az Ifjúsági Irodalmi Körrel közösen. Az első előadást Devecseri Gábor tartotta Homéroszról, majd Esze Tamás beszélt a kuruc költészetéről.

A hagyományos könyvtári tevékenység mellett Kosáry az intézmény tudományos jellegének megerősítésére is törekedett. Két kutatási területet jelölt ki: 1. bibliográfia; könyvtártörténet és -módszertan, 2. agrártörténet. Tudományos munkára alkalmas munkatársainak lehetőséget és ösztönzést adott arra, hogy a megjelölt területeken kutatásokat végezzenek, majd eredményeiket a könyvtár kiadványsorozatában publikálják. Tudatos személyzeti politikájának megfelelően, az új munkatársak kiválasztásánál is fontos szempont volt a kutatói felkészültség, illetve az ambíció ilyen feladatok végzésére.

Kosáry a bibliográfiai munkát tekintette a könyvtárosi tevékenység alfájának és omegájának; az adott tudományterület, témakör szakirodalmának tudományos igényű, kritikai feltárását, amit a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* című, nagyívű művében alkalmazott. Hitte, hogy a bibliográfiai munka a könyvtárost a szakirodalom jobb megismeréséhez segíti, ami az állomány gyarapítását biztonságosabbá teszi, és az olvasókutatók jobb tájékoztatását eredményezi.

A könyvtár első két kiadványsorozatában az új szerzemények jegyzékeit, a harmadikban a bibliográfiákat közölte, míg a negyedik sorozat *A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei* a kezdő kutatóknak kívánt útmutatást, segítséget nyújtani. A később indult ötödik sorozat,

az *Agrártörténeti tanulmányok* elsődleges kutatási eredményeket és módszertani tanulmányokat közölt.

Az 1955. őszi, az előző évi felülvizsgálat évfordulóján a minisztériumközi bizottság ismét megvizsgálta a könyvtár működését. A jegyzőkönyv szerint elismerését fejezte ki a megtett lépésekért, és írásbeli dicséretben részesítette az igazgatót és helyettesét, a Közalkalmazottak Szakszervezete pedig „A legjobb központi könyvtári kollektíva” vándorzásalajával tüntette ki a könyvtárat. Ugyanabban az évben a Népművelési Minisztérium az agrár-felsőoktatási könyvtári hálózat központi feladatainak ellátásával bízta meg a gödöllői könyvtárat. Az 1956. március 9-én kihirdetett, a könyvtárügy szabályozásáról szóló 5. számú törvényerejű rendelet a központi feladatokat megvonta az egyetemi könyvtáraktól, ám az együttműködés tovább élt: közös ügyeik megbeszélése véget az „illegális” agrár-felsőoktatási könyvtárhálózat 1956. szeptember 7-én megtartotta első találkozóját, majd 1957. április 17-én a másodikat.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács kétnapos ülésének a gödöllői Központi Könyvtár adott otthont 1957. július 12–13-án. Néhány ismert fotó örökítette meg e jelentős ülést, amelyek közül egy az egyetem főbejáratánál készült. Walleshausen Gyula elmondásából, fotóelemzéséből tudjuk, hogy nem kisebb személyiségek, könyvtárosok, történészek, bibliográfusok, levéltárosok voltak jelen az ülésen, mint Berlász Jenő, Csapody Csaba, Haraszthy Gyula, Kovács Máté, Kőhalmi Béla, Sallai István, Sebestyén Géza.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács kétnapos ülésén a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár feladatainak és gyűjtőkörének meghatározásáról, az Országos Széchényi Könyvtár szervezetéről, gyűjtőköréről és elhelyezéséről, vala-

mint továbbképzési, távlati tervezési és szervezeti kérdésekről tanácskoztak.

A könyvtár szakmai munkájának magas színvonalát a szélesebb szakmai közvélemény is ismerte, elismerte. Nem volt különösebb gond az üres munkahelyek betöltése, számos szakember, köztük történészek is felkeresték Gödöllőt tapasztalatgyűjtés céljából. Akinek módjában áll lapozgatni a könyvtár évkönyvét, élvezetes sorokat olvashat.

A Központi Könyvtár működése során mindvégig nagy szerepe volt a Könyvtárbi-zottságnak. Máthé Imre rektorhoz fölterjesztett javaslatában Kosáry az átalakított, új könyvtári bizottságba olyan kiemelkedő személyiségeket javasolt, mint Manninger G. Adolf, Horn Artúr, Dobos Károly.

Kosáry Domokos könyvtárigazgatói tevékenységének további kiemelkedő eredménye az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtár működési szabályzatának elkészítése, amelyet a rektor 1956. július 25-én terjesztett fel a minisztérium illetékes igazgatóságának jóváhagyásra. Az ügyrendi szabályzat szerint „A könyvtár az Egyetem oktató-nevelő és tudományos munkáját támogató, az Egyetem szervezetébe tartozó tudományos intézmény. A Könyvtár a Földművelésügyi Miniszter felügyelete, a Népművelésügyi Minisztérium szakfelügyelete és az Egyetem rektorának felügyelete alatt működik.” Az 51.§ szabályoz minden kiemelt könyvtári területet (munkavégzés, gyűjtőkör, szervezet, felügyelet, vezetés, könyvtári hálózat, használat, állományvédelem, tanszéki könyvtárak, Könyvtár Tudományos Tanács működése stb.).

Kosáry Domokos, a tudós, a tudományszervező, az agrártörténeti kutatások elindítója

Kosáry könyvtárigazgatóként is történész maradt – jól illik rá a *tudományszervező könyv-*

tárigazgató elnevezés. Felfigyelt arra, hogy az Agrártudományi Egyetem tantervében nem szerepelt az agrártörténet, és ez a terület az intézmény tudományos életéből is hiányzott. Ezért elhatározta, hogy a Központi Könyvtárat az agrártörténeti kutatás bázisává fejleszti. Ezzel egyrészt színvonalasabbá kívánta tenni a könyvtári munkát, másrészt úgy gondolta, hogy az egyetem falai közé bevitt történelem némiképpen kitölti az oktatás hézagait, és remélhetőleg találkozik az oktatók egyetértésével is. 1954-re már a megoldás részleteit is kidolgozta, s a terv megvalósításához sikerült megszereznie olyan befolyásos személyek támogatását, mint Lázár Vilmos, Penyigey Dénes, Kiss Albert. Az Egyetemi Tanács 1955. július 7-én tárgyalta Kosáry javaslatát, és határozott, hogy befogadja az agrártörténeti kutatásokat. Az agrártörténeti hagyományok feltárásának elősegítését a könyvtár feladatai közé sorolta, és megbízta az igazgatót, hogy kezdje meg az Agrártörténeti Munkaközösség megszervezését.

Az agrártörténettel foglalkozó kutatók között korábban is volt igény munkájuk összehangolására (számos kezdeményezés ismert, de nem sok eredménnyel tudtak működni), most viszont az intézményi támogatás lehetővé tette a tudományos munkacsoport megalakulását és érdemi működését. Kosáry hívására a legjelesebb agrártörténészek készséggel vettek részt a megalakuló ülésen, s a feladatok kijelölésében.

A munkaközösség alakuló ülésére 1956. április 13-án került sor. Jelenlévők: Hársfalvi Péter, Hoffmann Tamás, Lányi Ottó, Lázár Vilmos, Makkai László, Nagy István, Nagy Tibor, Penyigey Dénes, S. Sándor Pál, Szabad György, Tálasi István, Torday Györgyné, Varga János, Vörös Károly, Wellmann Imre, akik előtt Kosáry ismertette az Egyetemi Tanács

határozatát és az általa legfontosabbnak tartott teendőket. Legsürgetőbb feladatnak egy folyóirat, az *Agrártörténeti Szemle* elindítását tartotta. Elmondása szerint a folyóirat helyezzen hangsúlyt a hazai és külföldi agrártörténeti publikációk ismertetésére, s adjon tájékoztatást a különböző intézményekben folyó agrártörténeti tervekről, eseményekről. A lap szerkesztését magára vállalta. Bejelentette, hogy a könyvtár V. kiadványsorozataként megkezdik a fent már említett *Agrártörténeti tanulmányok* kiadását, hogy a gödöllői könyvtár gyűjtőköreit kiterjeszti az agrártörténeti munkákra is, valamint, hogy a központi könyvtár vállalja a munkaközösség adminisztratív feladatainak ellátását, a háttérintézmény szerepet. Javasolta még egy Agrártörténeti Konferencia rendezését, amely az agrártörténet jelenlegi helyzetének felmérése után a jövő feladatait fogalmazná meg. Korszakonként egy-egy főreferátum mutatná be az eddigi eredményeket, a folyamatban levő kutatásokat. A kedvező fogadtatást mi sem mutatja jobban, mint hogy a főreferátum készítésére máris többen vállalkoztak az előkészítő-alkuló ülésen: *Mezőgazdaságunk története a XVI. századig* (Belényesy Márta); ... *a XVI–XVIII. században* (Makkai László); ... *a XVIII. és a XIX. században* (Wellmann Imre és Varga János); ... *1848–1945-ig* (Szabad György, S. Sándor Pál, Hársfalvi Péter); *A néprajz és az agrártörténet problémája* (Tálas István). Külön témakörként javasolták még a jelenlévők a régészet, a mezőgazdasági tudományok, az agrártörténeti kutatások és a szakoktatás történetének megvitatását. Azt is elhatározták, hogy a konferencia előtt rendezendő vitatülés keretében lehetőséget kell nyújtani az agrártudományok szakembereinek, hogy kifejtsek, milyen kérdésekre várnak elsősorban választ a konferenciától, illetve az agrártörténeti ku-

tatásoktól. A konferenciát 1956. szeptember végén tervezték megtartani.

A résztvevők meglepedéssel fogadták a javaslatokat, és megalakulásukról egy tisztes határozatot hoztak.

Kosáry a korábban már említett, az *Agrártörténeti Szemle* alapításának 50. évfordulója alkalmából adott interjújában így nyilatkozik a lap megalakulásáról, jelentőségéről: „... azt hiszem, ennél jobbat utólag sem tudnék kitálalni. ... Úttörő szerepet vállaltunk magunkra.”

A munkaközösség ülésén megfogalmazott tervek közül a konferencia megvalósítását az ismert történelmi események megakadályozták.

Kosáry Domokos az 1956-os forradalom előtt résztvevője volt a fontosabb eseményeknek, jelen volt a jelentősebb történések helyszínein, részt vett különböző bizottságok munkájában, de erről nem, hanem csak az egyetemi, november 2-án összehívott összdolgozói értekezletről emlékeznek meg. Erre az értekezletre Budán, az akkor még ott működő könyvtári részleg olvasótermében került sor, ahol a forradalom tisztaságának megőrzése érdekében szólalt fel. Igen emlékezetes és hatásos, nagy tapssal fogadott felszólalásában arra figyelmeztetett, hogy senki ne kísérelje meg egyéni sérelmét megtorolni, továbbá, hogy fel kell lépni a szovjet emlékművek rongálása, meggyalázása ellen, mert ezt egyetlen nagyhatalom sem tűri el ölbetett kezekkel.

„Alig indult meg az élet az Egyetemen – írja helyettese, Wallshausen Gyula, a főhatóság által elrendelt fegyelmi vizsgálatok borzolták fel a kedélyeket. Mindenkit beidéztek, akinek a neve valahol is szerepelt a forradalom alatt. Kosáryt is meghallgatták, s nem találtak sem magatartásában, sem szavaiban kifogásolhatókat. Sőt, a hatalom egyetemi megbízottai olyannyira pozitívan értékelték novembe-

ri felszólalását, hogy a rektor javaslatot tehetett a miniszternek, sorolja át Kosáry Domokost, a Könyvtár vezetőjét a 705-ös osztályvezetői kulcsszámról a 701-es „tudományos intézet vezetője” elnevezésű kulcsszámra április 1-i hatállyal. Hivatalosan tehát csak ettől járt neki az igazgatói titulus.”

Pozícióját kihasználva fontos javaslatokat tett. Az elsől a könyvtárat akarta a nemzetközi szakmai életbe bevezetni. 1957 májusában készített felterjesztésében kéri a Földművelésügyi Minisztériumot, segítse elő az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának belépését az 1955-ben alapított Mezőgazdasági Könyvtárosok Nemzetközi Szövetségébe (*International Association of Agricultural Librarians and Documentalists*). Ugyancsak javaslatot tett egy – a mezőgazdasági felsőoktatás történetét szeptember-októberben bemutató – kiállítás rendezésére. (A kiállítást a könyvtár rendezi, a költségeket az egyetem állja.) Ugyanilyen megosztású kötelezettségvállalással javasolja az *Egyetem-bibliográfia* kiadását is.

Még korábban javasolta a *Chronica Botanica* című sorozatot kiadó International Plant Science Publications Society egyesületbe való felvételt is.

1957 első félévében megjelent az *Agrártörténeti Szemle* összevont első két száma szerény külsővel, sokszorosítási, úgynevezett stencil-eljárással (engedélyezése májusban indult el). Az ideiglenes szerkesztőbizottság tagja volt Kosáry Domokos, Lázár Vilmos, Makkai László, Penyigey Dénes, Szabad György, Szabó István, Tálas István, Wellmann Imre, szerkesztőségi titkár Gunst Péter. Felelős kiadó Kosáry Domokos. A bevezető tanulmányban Kosáry részletesen felvázolta a folyóirat létrejöttének előzményeit, a *Krónika* rovatban pedig beszámoltak az Agrártörténeti Munkaközösség megalakulásáról és az Agrártörté-

neti Konferencia tervéről. A folyóiratszám jelentős terjedelmet szentel az agrártörténeti irodalomnak. Ebből huszonöt oldal a könyvismertetés, a többi az 1953–1955. évek fontosabb hazai és külföldi közleményeinek – egyedi műveknek és cikkeknek – címbibliográfiája. A rovat bevezetőjéből a nemzetközi bibliográfiai együttműködés szándéka is kibontakozik: „Tudatában vagyunk annak, hogy bibliográfiánk [...] igen hézagos. E hézagok betöltésére a továbbiak során [...] nemcsak a kiadványok, hanem a bibliográfiai adatok cseréjét is igyekszünk kiszélesíteni. Külföldi tudományos intézményeket tájékoztatjuk a magyar szakirodalom újabb termékeiről, ennek fejében viszont tőlük is szeretnénk (főleg a kelet-európai szomszéd országok intézményeitől) évről évre hasonló részletes tájékoztatást kapni.”

Az *Agrártörténeti Szemle* 1957. évi 3–4. összevont számát még nyomdába adta, de az 1958-ban megjelent kiadványban neve már csak egy könyvismertetés (Szabad György: *A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra*) alatt olvasható. Címlapján ez áll: Szerkeszti a szerkesztőbizottság, nevek nélkül, a felelős kiadó pedig „A könyvtár igazgatója”.

Meg kell jegyezni, mellőzték nevét a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* 1958-ban megjelent harmadik (mutató) kötetében is, amelyhez az *Előszót* 1956. március 1-én keltezte. Ebben vázolta az egész mű létrejöttének körülményeit, előzményeit. Munkája azonban abban különbözik elődeitől, hogy nem csupán a címek pusztá felsorolása, hanem „Ha szüksézszerűen is, de lehetőleg kitér az elbeszélő források főbb csoportjainak, a szerzők személyi adatainak, társadalmi helyzetének, pártállásának ismertetésére, az iratkiadások jellegére, esetleges hiányaira, végül

pedig az irodalomnak lehetőleg a történeti fejlődés sorrendjének, tájékoztató megjegyzések kíséretében sorolja fel”. Kosáry a művéhez írt előszóban tudós-könyvtáros-bibliográfus-hoz méltó esszében mondja el a bibliográfia fejlődéstörténetét.

Kosáry 1957. november 4-én az akkori rektornak még feljegyzést készít egy kiadvány egyetemre vonatkozó adatai javítására, s azt követően (nem egyetemi dokumentumokból tudjuk, hogy november 14-én este) letartóztaták. Kosáry letartóztatása meglepetést keltett az egyetemen. Walleshausen Gyula tanulmányából idézve „Az első napokban többen remélték, hogy csupán – az akkor szokásos – kihallgatásról van szó, de akadtak, akik még 1958 januárjában is bekopogtattak hozzám, hogy érdeklődjenek sorsa felől. A megdöbbentő valóság csak akkor derült ki, amikor Kosáry védőtanúí idézést kaptak.”

1957. november 27-én ideiglenes vezetői megbízást kap egy egyetemi oktató a Központi Könyvtár vezetésére. A vezetői feladatok átvételét egy igen részletes, 1957. december 11-én kelt jegyzőkönyv tárgyalja. Ebben az kerül rögzítésre, hogy „...Kosáry Domokosnak távolléte folytán az igazgatói teendők szabályszerű átadása nem történhetik meg...”

Majd Kosáry Domokosra vonatkozóan egy rövid feljegyzés készül, amely 1958. október 15-én kelt. Szövege: „Kosáry Domokos könyvtári tud. oszt. vezető – aki a Főigazgatóság megbízása alapján a könyvtárigazgatói teendőket látta el – jelenleg börtönbüntetését tölti. Közel egy éve letartóztatott. Első fokon kémkedés büntetésében mondotta ki bűnösnek a bíróság és 8 évi börtönbüntetést kapott. Minderről csak hallomásból tudunk, mivel hivatalos tájékoztatás elől – az ügy jellege miatt – elzárkózik a bíróság. Tekintve, hogy nevezett a Minisztérium kinevezési hatáskö-

rébe tartozó álláshelyét töltött be, kérjük, hogy munkaviszonyának megszüntetése érdekében a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék.” Írja az egyetem akkori rektorhelyettese az F. M. Szakoktatási és Kísérletügyi Főigazgatóság címre.

Ezen iratra 1958. november 21-én keltezett levélben ismerhető meg a válasz, amelyet az egyetem jogtanácsosa küld a Munkaügyi Csoport vezetőjének. Szövege: „FM Szakoktatási és Kísérletügyi Főigazgatója 44.075/1958. sz. határozatával Kosáry Domokos könyvtári tudományos osztályvezető munkaviszonyát 1958. július 3. napjának hatályával jogerősen, azonnali hatállyal megszüntette. Kérem nevezett munkakönyvét „azonnali hatállyal elbocsátva” bejegyzéssel, valamint MIL-lapját és SzTK törzslapját sürgősen a Rektori Hivatalba – nevemre – felküldeni szíveskedjék. A két dokumentumban Kosáry Domokos neve ismét helytelenül van írva.

Kosáry Domokos nevének felvétele, a könyvtár tevékenysége

Kosáry Domokos nevének felvételét az akkor Gödöllői Tudományos Könyvtár kezdeményezésére, a könyvtári főigazgató előterjesztésében a SZIE Szenátusa 2008. október 29-én egyhangúlag támogatta. A név felvételében támogatásáról biztosított a család részéről lánya, dr. Kosáry Judit professzor asszony, aki megkeresésünkre írásban is rögzítette támogatását, hozzájárulását: „Igazán meghat, hogy a SZIE Könyvtára felveszi az édesapám nevét! Hozzájárulok, hogy a Szent István Egyetem Könyvtára néhai édesapám, dr. Kosáry Domokos nevét felvegye...”

A névfelvételre a SZIE Szenátus ünnepi ülésének keretében került sor. Az ünnepi program keretében megtisztelt jelenlétével Kosáry Judit professzor asszony, beszédet

1951. november 1. – 1952. augusztus 15.	Az Országos Könyvtári Központ ideiglenes alkalmazottjaként van kapcsolata a Magyar Agrártudományi Egyetemmel
1952. október 3-tól	Ideiglenes alkalmazottként, <i>önálló könyvtáros</i> elnevezésű, 714/3-as kulcsszámú és fizetési fokozatú álláshelyen
1954. október 1-től	Átminősítik a 708-as kulcsszámú <i>önálló tudományos kutató</i> munkakörbe – Kosáry Domokosnak szóló irat (Megjegyzés: angol és francia nyelvű példékben is részesül 1953. március 19-től)
1955. január 1-től	<i>Megbízott könyvtárvezetői megbízás</i> (az előző vezető más munkakörbe való elmenetele miatt) – feladat átvételére szóló utasítás
1955. július 15-től	<i>Kinevezett könyvtárvezető</i> (pályázat útján) besorolva a beosztásnak megfelelően a 705. kulcsszámú <i>tudományos intézeti osztályvezetői</i> állás 2. fokozatába – Kosáry Domokosnak szóló kinevezés
1956. január 1-től	Átsorolás kérése a 701. <i>tudományos intézet vezetői</i> állásra (átsorolás dátuma 1956. október 9., de visszamenőleges hatályú) – Máthé Imre rektor előterjesztése az FM Szakoktatási Főigazgatóságának
1957. április 1-től	Átsorolás kérése 701. <i>tudományos intézet vezetői</i> állásra – Kolbai Károly rektor előterjesztése az FM Szakoktatási Főosztálynak
1957. november 14.	Letartóztatás
1958. október 15.	Felmentés kezdeményezése az illetékes főhatóságnál a könyvtárigazgatói teendők ellátása alól – előterjesztés

Áttekintő táblázat • Kosáry Domokos alkalmazásának időrendi összefoglalása

mondott Pálinkás József elnök úr, az azóta sajnos már elhunyt Walleshausen Gyula, egykori könyvtári főigazgató, történész, címzetes egyetemi tanár, Kosáry Domokos egykori munkatársa és helyettese (aki éppen ebben az évben, júliusban (19-én) született kilencven éve, s 1953 novemberétől dolgoztak együtt). Az általa készített tanulmány nyomtatott formában is megjelent (önálló könyvtári kiadványként, s helyet kapott a Ferch Magda és Ormos Mária által szerkesztett Kosáry-emlékkötetben is). A program résztvevői közösen avatták fel a Kosáry-emléktáblát a könyvtár főbejárata előtt, majd kiállítás keretében ismerhették meg a névadó gödöllői tevékenységét.

Jó volt olvasni a névfelvételkor érkezett sorokat, azóta is folyamatos a figyelem. Az ünnepi program üzenete beépült minden napjainkba. Ormos Mária akadémikus asszony levele: „A köszönettel vett meghívóra válaszolva sajnálattal közlöm, hogy január 21-én egy már régebben elvállalt előadásom miatt nem tudok Gödöllőre utazni. Mindazonáltal lélekben jelen leszek azon a helyen, amelyről Kosáry Domokostól oly sokszor volt alkalmam hallani, méghozzá a legjobb értelemben. Szívélyes üdvözléssel: Ormos Mária.” Hanák Gábor azt írta az ünnepség után: „...Gratulálok... ehhez a Kosáry Domokoshoz méltó megemlékezéshez, kedvére való lett volna neki is, ha köztünk lehetne,

különösen a nap egészének hangulata, a... közönség, az előadások, különösen Walleshausen Gyula személyessége volt imponáló.”

Most, ezen emlékülésen is fontos meg erősíteni, hogy az elhatározás – Kosáry Domokos nevének felvétele – kiemelkedő jelentőségű. Nem csak a könyvtár, hanem az egész egyetem életében. Lehetővé teszi: tiszteletünk kifejezését; az egyetemen töltött időszakának, a könyvtárügyért tett szolgálatainak, szellemi hagyatékának méltó elismerését, ápolását; a korábbi könyvtári törekvések folytatását; s ezzel a jelenlegi könyvtári feladataink sikeres megvalósítását.

Kosáry Domokost a kutatói nagyság, a gondolkodói bátorság, az eredmények kritikai értékelése, a megélt valósághoz való eleven viszonyulás, az európaiság és a magyarság kapcsolatának kölcsönösen előnyös voltába vetett meggyőződés, a munkában tanúsított helytállás és az emberség, a humánus örök eszményei melletti cselekvő kiállás jellemzi.

Walleshausen Gyula kiválóan összefoglalja könyvtárvezetői erényeit. „Szívén viselte könyvtára sorsát még szabadsága alatt is. ... A bizalom és a türelem, a jóindulat motiválta gondolkodását és ítéletét. A dorgálás nem volt ínyére. Ha valaki hibázott, türelmesen elmagyarázta – ha úgy adódott – humorral vegyítve – miként kellett volna tennie. Ebből senki ne következtessen valamiféle érzelmektől mentes egykedvűsége: ember volt, mérhetetlenül felbosszantotta a rosszindulattal párosult ostobaság, s nem maradt adós a helyenvalóan csípős, ironikus válasszal. ... Hálás volt az Agrártudományi Egyetemnek, hogy befogadta, s igen rövid idő alatt nem csupán kiemelte könyvtárát a szervezetlenségéből, hanem a legjobbak közé vezette.”

A Gödöllőn töltött éveket joggal nevezheti a mai Szent István Egyetem gödöllői könyv-

tára a felemelkedés korának, az agrárhistoriográfia pedig dicső fejezetének.

Idézzük Walleshausen Gyula tanulmányának befejező sorait: „Kosáry Domokos kiemelkedő tagja volt annak az eredeti hivatásból kiszorított csapatnak, Berlász Jenőtől Keresztury Dezsőig és Bibó Istvántól Kovács Mátéig, akik a diktatúra afféle tudós rabszolgáiként, a tudomány iránti elkötelezettségből mentették, majd gyűjteményekké rendezték a nemzet pusztuló-kallódó szellemi kincseit, s közben megszervezték és korszerűsítették, s – a történelem fintoraként – magas szintre emelték a hazai könyvtárügyet. Legyen az utókor hálás nekik, a gödöllői egyetem kétszeresen is Kosáry Domokosnak. Könyvtára ma reneszánszát éli. Jó úton jár. Az irányt az ő szellemi hagyatéka mutatja.”

Végezetül egy befejező gondolat a könyvtárak, a könyvtárosi tevékenység jelentőségéhez, fontosságához. A tudományos teljesítmény, a publikációk száma, a magasan képzett tudományos utánpótlást biztosító oktatási rendszer megújítása, az oktatás színvonalának emelése a könyvtárak, a könyvtári információszolgáltatások nélkül nem lehetséges. Fenntartásuk elengedhetetlen ahhoz, hogy a célkitűzéseket elérje az intézmény és ebben a könyvtáraknak kiemelt szerepük van. „Gyakran hallani mostanában, hogy a Gutenberg-galaxisnak immár örökre vége, a mai, ún. *Y-generáció* már nem olvas, ám erre nincs is szüksége, hiszen úgyszólván az interneten kommunikál, ahol minden ismeret könnyedén elérhető. Nos, ebben az állításban én személy szerint elsősorban nem azért kételkedem, mert még a nyomtatott könyveken nőttem fel. Ellenkezőleg, szerencsésnek érzem magam, hogy belekóstolhattam az internet nyújtotta végtelen kínálatba és megadatott, hogy egy-egy szakmai kérdést tanulmányoz-

va az íróasztal mellől juthatok a szükséges információk birtokába. Az irodalmazás régen jóval fáradtságosabb, nehezkesebb és keservebb volt. Mégis, a gyakorlati képzés, a kontaktórák és az iskolateremtő tanáregyéniségek ma talán fontosabbak, mint valaha: a végtelen információövezet ugyanis nemcsak áldás, hanem átok is lehet, ha nincs, aki segít rendszerezni, a forrásokat kritikailag értékelni és megszűrni, kigyomlálni a tudatlan sarlatánok által fölrakott, ellenőrizetlen és tudománytalan anyagokat. Ezek ugyanis inkább megzavarják, semmint segítik a tanulást. Én tehát arra biztatom a hallgatókat, hogy használják az e-learning módszereket, az írott és elektronikus forrásokat kellő mértékben kombinálva szerezzék meg az ismereteket.” (SZIE tanévzáró beszéd, 2012)

A könyvtári Kosáry-emléktábla felirattal kezdtem felszólalásom, s zárásként is egy tőle vett idézetet mondok. Így él tovább Kosáry

szelleme, hagyatéka. Fogsága idején papírra vetett, fiatalokhoz intézett gondolata további hitet ad a tudományos munkát végzőknek.

„A kutatót felelőssége és szakmai tisztessége nemcsak arra kötelezi, hogy bonyolult igazságokat elfogadjon, hanem arra is, hogy kritikai vizsgálat és viszonyítás nélkül, pusztán tekintélyi alapon ne fogadjon el „igazságokat”. Hogy ragaszkodjék az ellenőrzés, a meggyőződés, a meggyőzetés jogához. S hogy se kedvezés reményében, se meghunyászkodásból, se érdekből, se könnyebbség kedvéért ne fogadjon el olyasmit, amiről megbizonyosodva nincs.” – Kosáry Domokos: *A chilloni fogoly*. Olvasónapló 1958.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, könyvtár; Szent István Egyetem, Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár; Gödöllő, Agrártudományi Munkaközösség, Agrártörténeti Szemle, agrártörténeti kutatás*

IRODALOM

- Beköszöntő. Interjú Kosáry Domokossal (2007): Az interjú készítette Varga Zsuzsanna. *Agrártörténeti Szemle. Historia Rerum Rusticarum*. 48, 1-4, 1-4.
- Ferch Magda - Ormos Mária (szerk.) (2009): *Hommage à Kosáry Domokos*. Közread. a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Gerő Gyula (összeáll.) (2009): *Magyar Könyvtártörténeti Kronológia 996-2007*. 1. kötet. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- Hanák Gábor (2009): Kosáry Domokos pályaképe. In: Ferch Magda - Ormos Mária (szerk.) (2009): *Hommage à Kosáry Domokos*. Közread. a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest, 86-122.
- Koósné Török Erzsébet - Kissné Bognár Krisztina (szerk.) (2013): *Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudományszervező könyvtárigazgatója. Forráskiadvány Kosáry Domokos az Agrártudományi Egyetemen keletkezett, a Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltárban őrzött inataiból* • http://archivum.szie.hu/JaDoX_Portlets/flipdoc/index.html?id=12663

- Kosáry Domokos (1957): Bevezető. *Agrártörténeti Szemle. Historia Rerum Rusticarum*. 1, 1-2, 3-8.
- Kosáry Domokos (1985): *Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében. Akadémiai székfoglaló* 1983. április 14. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár (2011): *A Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár története*. Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, elektronikus változat elérhető <http://lib.szie.hu/page/kezdoldal-o> (NKA támogatással készült dokumentum)
- Ormos Mária (2003): „90” Kosáry Domokos. Interjú a kilencven esztendő Kosáry Domokossal. *Magyar Tudomány*. 48, 109, 8, 1045-1048. • <http://www.matud.iif.hu/03aug/016.html>
- Walleshausen Gyula (2009): *Kosáry Domokos, a tudományvezető könyvtárigazgató*. (Szerk. Koósné Török Erzsébet) Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár, Gödöllő

KOSÁRY DOMOKOS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉS AZ EURÓPA MOZGALOM MAGYAR TANÁCSA ÉLÉN

Pók Attila

a történelemtudományok kandidátusa,
a Magyar Történelmi Társulat főtájkára
pok.attila@btk.mta.hu

Kosáry Domokos 1999 júniusától 2007 júliusáig volt a Magyar Történelmi Társulat elnöke, és 1990 júliusától 2001 júniusáig vezetete az Európa Mozgalom Magyar Tanácsát. Az 1867-es alakulása óta az egyik legrégebbi magyar civil szervezetként megszákítás nélkül működő társulat történetében ő volt a 18. elnök, elődei között volt az alapító Mikó Imre, Horváth Mihály, Klebelsberg Kunó, Andics Erzsébet, közvetlen elődje Diószegi István, utóda a társulatot máig vezető Orosz István. Az Európa Mozgalom Magyar Tanácsát ő alapította Antall József miniszterelnök kérésére, olyan szervezetként, amely Kohl kancellár és munkatársai javaslatára az első félhivatalos szervezeti lépés lehetett Magyarországnak az Európai Unió tagságához vezető hosszú útján. Itt Hámosi József, majd Kroó Norbert követte az elnöki székben. Mindkét esetben rendkívül erős köteleességtudata motiválta a felkérések elfogadásában, de a társulat elnöksége különös örömet jelentett és elégtétellel szolgált számára.

Kosáry és a Magyar Történelmi Társulat viszonyáról beszélve vissza kell nyúlnunk egy,

az elnökké választását ötven évvel megelőző eseményre. Különösen emlékezetes nap volt a társulat történetében 1949. október 14., amikor a társulati vitailés napirendjén az 1848–49-es szabadságharc bukásának katonai okai című téma szerepelt, és Sólyom László altábornagy, főelőadó mellett, akinek Kosáry Domokos egyik opponense volt, Andics Erzsébet, a társulat frissen megválasztott elnöke is kifejtette nézeteit. Az 1902-ben született, történelmi tanulmányait Bécsben és Moszkvában végzett Andics 1918 óta vett részt a kommunista mozgalomban, és miután 1945 januárjában hazatért szovjetunióbeli emigrációjából, vezető kommunista funkcionáriusként működött. Keményen megbírálta a nála tizenegy évvel fiatalabb Kosáryt, aki fiatal kora ellenére már nagy szakmai tekintély (a társulat alelnöke) és elismert közéleti személyiség is volt. *A Görgey-kérdés története* című, eredetileg Szekfű Gyulához 1936-ban doktori disszertációként írott könyvében (amit Andics feltételezése szerint Kosáry Gömbös Gyula felkérésére írt) Andics véleménye szerint hibát követett el, amikor nem minősítet-

te árulónak a hadvezért. Az ülést követően, Kosáry visszaemlékezése szerint, Andics felelősségre vonta, amiért a számára biztosított felszólalás keretei között nem fejtett ki önkritikát Görgeyvel kapcsolatos nézetei miatt. Kosáry erre emlékei szerint azt válaszolta, hogy tudatában van súlyos felelősségének, hiszen úgy érzi, hogy ha ő jobban látta volna el feladatát, Magyarország megnyerhette volna a szabadságharcot (legalábbis a történelemlapok lapjain...). Ez a megjegyzés nem javította a kettőjük közötti viszonyt, de a következő években Kosáryt amúgy is fokozatosan kiszorították a szakma központi intézményeiből, s ez mindig józan életszemléletének tükrében talán nem is volt teljesen ellenére.

Szakmai és közéleti pályája csúcsa, az akadémiai elnökség után, 1999-ben választották Kosáryt a társulat elnökévé, és ő ezt a pozíciót részben a társulat nagyszerű hagyományai (akkor már 132 éve vállalt szerepet a szakma érdekképviselésében, és közvetítette a társadalom felé a történettudományi kutatások újabb eredményeit), részben a társulati fórumokon öt fél évszázaddal korábban ért méltatlan bírálatok miatt közel akkora megtiszteltetésnek tekintette, mint akadémiai elnökségét. Döntésében az is szerepet játszott, hogy egész élete során kereste azokat az intézményes formákat, ahol közéleti hatást remélve mutathatta be kutatásainak eredményeit, és fejthette ki az aktuális közéleti kérdések történeti összefüggéseivel kapcsolatos álláspontját. Romsics Ignác főtájkárral együtt igen intenzív munkába kezdtek. Bár az anyagi lehetőségek még csak nem is emlékeztettek például Klebelsberg Kunó elnökségének idejére, igyekeztek mind előadások, mind konferenciák és alkalmi kiadványok segítségével minél láthatóbbá tenni a társulat tevékenységét. Társulati elnökké választásának ötödik

évfordulóján, röviddel azután, hogy Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, egy interjúban (Hovanyecz, 2004) arról beszélt, hogy a magyar történelem európai perspektívájú megítélése nehéz, de megkerülhetetlen feladat. Az interjúban kifejtett gondolatok plasztikusan mutatják azt a történetfelfogást, amelynek jegyében a társulatot is vezette.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk ugyanis, Kosáry szerint, arra serkenti a történészeket, hogy megvizsgálják, vajon megfelelőképpen látja-e a magyar társadalom az európai közösséghez való tartozásunk mikéntjét. Ha ugyanis az európai értékeket a magyar történelemben egészen Szent Istvánig visszamenően érvényesnek minősítjük, akkor megfontolandó, hogy históriánk bizonyos mozzanatait nem másképpen kellene-e értékelnünk, mint ez ideig. Kosáry Domokos gyakran beszélt arról, hogy a józan ész általa képviselni kívánt szempontjait gyakran szorítja háttérbe a sértődöttségéből fakadó zavartottság különben kitűnő szakembereknél is. Ezt a visszatekintést szolgálta például az a vita, amelyet a Magyar Történelmi Társulat Thököly Imre pályafutásáról rendezett. Amint Kosáry Domokos megállapította, helyénvaló figyelembe venni, mi volt a bolgárok véleménye a fejedelemlről. Eléggké kevésbé ismert ugyanis, hogy a törökök az ő elnyomásukat Thököly Imrre bízták. Ez is jelzi, hogy hajlamosak vagyunk a számunkra kényelmetlen történelmi tényeket figyelmen kívül hagyni. Itt is keményen, határozottan fogalmazott: ma sem tudja a magyar közvélemény jelentős része elfogadni, hogy Thököly Imre nagy politikai hibájának kell tekintenünk törekvését a független magyar fejedelemség megeremtésére. Tévedés minden olyan történelmi elképzelés, amely szerint az oszmán birodalommal ki lehetett volna egyezni. Éppígy hatal-

mas hiba volt Thököly részéről azt hinni, hogy a törökbarátság célravezető lehet a magyar függetlenség szempontjából. Innen nézve hamisak a párhuzamok Rákóczi és Thököly között. Rákóczi szabadsághős volt, aki az ellen a Habsburg-monarchia ellen lépett fel, amelyhez nekünk magyaroknak tartoznunk kellett. A fejedelem azonban nem azért kezdte meg küzdelmét, mert úgy vélte volna, hogy a török uralom jobb, mint az osztrák. Úgy gondolta, hogy az adottnál jobb feltételeket lehet elérni a Habsburg Birodalom keretein belül. Vajon melyik volt az a magyar mozgalom, amelyik elérte, hogy az angolok politikai tárgyalásokat folytassanak az érdekében Ausztriával? – tette fel a kérdést Kosáry professzori hangsúllyal. Rákóczi mozgalma volt ez. A Rákóczi-féle szabadságharc és a Thököly-féle mozgalom vagy a két emigráció egybemosása helytelen. Nem azért, mert Thököly jobb megvilágításba kerül általa, hanem, mert Rákóczi rosszabba. Azonban nem az a lényeg, hogy Thökölyt negatívan értékeljük, hanem az, hogy ne állítsunk hamis példaképeket a társadalom elé.

A Thököly-vita része volt a *Magyarország és az európai kultúra* című, sok érdeklődőt vonzó és éles vitákat is gerjesztő előadás- és vitasorozatnak, hasonlóan az évfordulókhoz kapcsolódó társulati ülésekhez, amelyeken a honfoglalás, Teleki Pál, Trianon, 1945 vagy a rendszerváltás akkor és ma is számos indulatot kiváltó témáit tűzték napirendre. Az ekkor már 91. évében járó társulati elnök hangsúlyozta, hogy szándékosan rendez a társulat olyan kérdésekről vitát, amelyek indulatokat keltenek. Mindazok, akik munkatársai voltak, tudják, tudták: Kosáry igen indulatosan tudott, mint itt is, érvelni amellelt, hogy a magyar társadalomnak meg kell szabadulnia az indulatoktól. Sokszor elmondta: a törté-

nelmet nem tudjuk úgy megváltoztatni, hogy számunkra minél kedvezőbb legyen, olyan-nak kell tehát elfogadnunk, amilyen. Sikerral folytatták és újíították meg a társulat vidéki vándorgyűléseinek hagyományát, különösen sikeres volt a gyöngyösi Rákóczi-émlékkülés 2004-ben. Az éves közgyűlések megnyitó beszédeiben Kosáry mindig határozottan lépett fel a magyar kultúrát és tudományt veszélyeztető nézetek, intézkedési tervek és meggondolatlanok minősített intézkedések ellen. Egyik legemlékezetesebb megszólalása a 2007-es tisztújító közgyűlésre esett, ahol Rainer Jánosnak az 1956-os forradalom 50. évfordulója alkalmából megjelent művek, konferenciák tudományos mérlegét megvonnó előadása előtt igen hosszan beszélt a mohácsi katasztrófáról, a külső segítség hiányáról, a politikai elit széthúzásáról, így üzenve történészeknek és nem történészeknek utolsó társulati elnöki szereplésével. (Ormos 2009)

Kosáry Domokostól nem állt távol a diplomácia világa, 1956-ban, egyes források szerint, a Nagy Imre kormány képviselője lett volna. Az ilyen jellegű szerepvállalására azonban 1990-ig kellett várnia, amikor Antall József miniszterelnök felkérte az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa elnökségének elvállalására. Az Európa Mozgalom Winston Churchill kezdeményezésére Hágában, 1948 májusában, az első Európa Kongresszuson alakult, abban az évben, amikor világossá vált Európa politikai kettéosztása. Nyugat-Európa elkövetkező évtizedeit az Európai Újjáépítési Program, Kelet-Európa jövőjét a szovjet modell bevezetése határozta meg. Evvel dacolva a kongresszus a II. világháború utáni első nemzetközi értelmiségi fórumként tűzte ki célul az európai politikai, gazdasági és kulturális integráció megindítását. A moz-

galomnak fontos szerepe volt az Európai Közösség, az Európa Tanács, az Európa Parlament létrehozásában, az Európai Emberjogi Konvenció kidolgozásában.

A brüsszeli székhelyű nem kormányközi szervezet, amelynek elnöke ekkor a spanyol szocialista politikus Enrique Baron Crespo volt, később, Kosáry itteni tevékenysége idején, többek között a konzervatív spanyol José Maria Gil-Robles, Giscard d'Estaing volt francia és Marios Soares volt portugál elnök töltötték be ezt a tisztséget. Az Európa Mozgalom az egyes országokban működő nemzeti tanácsok és különböző európai nem kormányzati szervezetek munkájának koordinálása révén fejté ki tevékenységét. Kelet-Közép-Európában először a magyar tanács alakult meg. Szervezését a mozgalom akkori nemzetközi elnökének felkérésére Antall József kezdte meg 1989 nyarán. Az Európa Mozgalom végrehajtó bizottsága 1989 őszén Antall Józsefet választotta meg rendkívüli alelnökének, és ő kapott lehetőséget az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa megalakításának előkészítésére is. Miniszterelnökké válása után, 1990 nyarán, Antall József Kosáry Domokosnak adta át ezt a feladatot, aki folytatta a munkát. Antall József javaslatára a tanácsban együttműködő szervezetek képviselőinek első közgyűlése 1990. július 5-én Kosáryt választotta a tanács elnökévé. Magyarország számára nagy elismerést jelentett, hogy 1991-ben Budapesten fogadhatta az Európa Mozgalom kongresszusát. Ez volt az első alkalom, hogy ilyen szintű és jelentőségű összeurópai kongresszust tartottak Európa keleti felében. A kontinens keleti és nyugati országainak magas rangú politikusi és társadalmi mozgalmainak képviselői először szembesültek az európai egység érdekében együttesen elvégzendő feladatokkal. Államfők,

miniszterelnökök, miniszterek körében ugyanolyan otthonosan mozgott itt Kosáry Domokos, mint később az angol királynő vagy a pápa társaságában (minderről részletesen: Asbóth, 2009).

Az Európa Mozgalom Magyar Tanácsának keretei között együttműködő kisebb és nagyobb magyar társadalmi szervezetek, intézmények fő célja az volt, hogy társadalmi kapcsolatok mozgósításával segítsék azt a folyamatot, aminek eredményeképpen Magyarország az Európai Unió tagja lehetett. Számos hazai és nemzetközi rendezvénnyel próbált a Tanács fórumot teremteni arra, hogy a magyar társadalom különböző csoportjai tárgyyszerű információk alapján mérlegelhessék az integráció előnyeit és kockázatait. A legjelentősebb ilyen 1991 óta minden évben (felváltva Németországban és Magyarországon) ismétlődő rendezvénysorozat a Német–Magyar Fórum. A sorozat első eseményére 1991 júniusában az Európa Mozgalom Magyar és Német Tanácsának kezdeményezésére, Antall József és Helmut Kohl akkori kormányfők támogatásával került sor a Magyar Tudományos Akadémia épületében. Kosáry a Magyar Tudományos Akadémia és az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa elnökeként fogadta a német vendégeket, közöttük Hans-Dietrich Genscher külügyminisztert. Az elmúlt két évtized során a Magyar–Német Fórum a két ország közötti legtagabb értelemben vett társadalmi kapcsolatok egyik legfontosabb intézményévé vált. Állam- és kormányfők, számos miniszter, mindkét ország gazdasági, politikai és kulturális életének neves személyiségei (száz-százötven közötti létszámban) vesznek részt ezen a rendezvényen. Kosáry Domokos elnökségének évtizede alatt a fórum valamennyi ülésén magyar részről elnökölt, érdemi kérdésekkel foglalkozó beszé-

deket mondott. Részt vett a nem könnyű előkészítő beszélgetéseken: mi legyen egy-egy évben a fő téma, hogyan biztosítható az előadók közötti politikai egyensúly s miből finanszírozható az egész vállalkozás? A fórum dokumentumaiban meghirdetett célja, hogy a résztvevők nyílt párbeszédben vitathassák meg a két ország társadalmi és gazdasági fejlődésének aktuális kérdéseit és olyan közös válaszokat fogalmazzanak meg, amelyek mérlegelik az európai integráció szempontjait is. Ezért vettek részt majd minden fórumon az EU felelős vezetői is. Mind a német vezetőkkel, így például a német tanácsot sok évig vezető Otto Wolf von Amerongen, az egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb német üzletemberrel, mind a magas rangú európai uniós politikusokkal nagyon jó személyes kapcsolatokat alakított ki. Kosáry elnöksége idején három alkalommal rendezett az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa hasonló fórumot az Európa Mozgalom Holland Tanácsával is. Az elnökségből való visszavonulása után is támogatta a Magyar Tanács munkáját, így például részt vett annak a nyilatkozatnak a kidolgozásában, amelyet a Magyarország EU csatlakozását megelőző évben az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa adott ki. Befejezésül ebből idézek:

„Mi, az e szervezet keretei között együttműködő értelmiségiek nem gondoljuk, nem gondolhatjuk, hogy tévedhetetlen biztonság-

gal igazodunk el a társulási szerződés szöveg-tengerében. Ma még nem ismerhetjük eljövendő európai uniós nemzeti életünk valamennyi előnyét és problémáját. Tudjuk és tudatjuk azonban, hogy történelmünk csillagórához érkezett: olyan európai intézményrendszer részévé válhatunk, amely biztonságot ad és az emberi méltóság védelmét eddigi teljesítményével garantálja. Kötelezőnek érezzük magunkra Babits Mihály intését: »Milyen önbizalommal, mennyi biztonsággal kell bírni annak, aki mélyebb tanulmány nélkül mer politizálni ma, amikor a legkisebb kérdés is valóságos útvesztője a látszatoknak és veszedelmeknek!

Ha ezt a biztonságot érzi magában az író: lépjen ki! De akkor se feledje igazi feladatát, ami nem politikai, hanem erkölcsi. És ne feledje, hogy mindig több szolgálatot tesz a kormányosnak, ha a sarkcsillagra mutat, mint ha... talán egy délibábra!»¹

Kosáry Domokos mind a Magyar Történelmi Társulatban, mind az Európa Mozgalom Magyar Tanácsában végzett munkája során mindig a sarkcsillagra figyelve próbálta a napi feladatokat intézni, a múltat kutatva a jövőt kereste és építette.

¹ Európa Mozgalom Magyar Tanácsának irattára, 2003.

Kulcsszavak: *Európa Mozgalom Magyar Tanácsa, Kosáry Domokos, Magyar Történelmi Társulat*

toktól: Interjú Kosáry Domokossal. *Népszabadság*, szeptember 14.

Ormos Mária (2009): Szubjektív emlékezés egy jóbarátára. In: Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.): *Hommage á Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest, 157–161.
Hovanyecz László (2004): Megszabadulni az indulá-

Tanulmány

HETVENÉVES LABORATÓRIUM LOS ALAMOS ÉS „LOS ARZAMAS”

Hargittai István

az MTA rendes tagja,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
istvan.hargittai@gmail.com

2013. június 12-én a Los Alamos Nemzeti Laboratórium fennállása hetvenedik évfordulójának tiszteletére a Bradbury Tudományos Múzeumban rendezett megemlékezésen, felkérésre, előadást tartottam. Ennek az előadásnak néhány vonatkozásáról számolok be ebben az írásban, amely abban is különbözik az előadástól, hogy nem használja annak gazdag képanyagát.

Mint ismeretes, Los Alamos volt az amerikai atombomba kifejlesztésére indított Manhattan-terv befejező szakasza, a két első atombomba elkészítésének színhelye. A II. világháborút követő években itt fejlesztették ki az első hidrogénbombát. Azóta kevésbé látványos haditechnikai fejlesztésekkel, valamint a korszerű tudomány számos polgári, köztük orvosi alkalmazásával foglalkozik a laboratórium, ahol ma is sok ezer kutató dolgozik.

A felkérés értelmében előadásomban elsősorban az európai és különösen a magyar vonatkozású részvétellel, valamint Los Alamos szovjet megfelelője, Arzamasz-16 induló időszakával foglalkoztam. Az előadás hivatalos címe *Early History of Los Alamos and*

Arzamas-16 volt, de nem hivatalosan „Los Alamos and »Los Arzamas»” címmel emlegettük. A „Los Arzamas” kifejezés a szovjet-orosz laboratórium munkatársaitól származik, akik tréfásan gyakran így hivatkoztak a munkahelyükre.

A Manhattan-terv elindításában és kiteljesítésében a magyar emigráns tudósok jelentős szerepet játszottak. Általában hajlamosak vagyunk a világ tudományában játszott magyar részvétel túlértékelésére, de ebben az esetben nincs szó túlzásról. A „marslakók” kifejezéssel a Manhattan-tervben részt vevő magyar fizikusokat illették. Azokra a zsidó-magyar-amerikai tudósokra vonatkozott, akik a Horthy-korszak antiszemita és kilátástalan hazai körülményei elől előbb Németországba, majd a náciizmus európai térhódítása nyomán az Egyesült Államokba távoztak.

Ez azonban a „marslakók” jellemzésének csak az egyik fele. A másik fele az, hogy Amerikában tehetségükkel és tevékenységükkel a II. világháború alatt és ezt követően, a hidegháború idején a demokratikus, szabad világ védelmét szolgálták. Ezt fontos hangsú-

lyozni, mert a „marslakók” kifejezést gyakran, eufemisztikusan, sokkal tágabb értelemben, általában a nyugaton sikert elért kivándorolt magyarokra is használják. Az öt valódi „marslakó” Kármán Tódor, Szilárd Leó, Wigner Jenő, Neumann János és Teller Ede volt.

A marslakók közül Kármán az amerikai légierő fejlesztésének tudományos háttérét szolgálta, a többiek részt vettek a Manhattan-tervben. Szilárd döntő szerepet játszott abban, hogy az amerikai politikai vezetés megértette az esetleges német atombomba veszélyét, és ha nem is nagyon gyorsan, elindította a Manhattan-tervet. Ugyancsak vezető szerepe volt, az olasz emigráns Enrico Fermivel együtt, az első atomreaktor fizikai alapjainak megteremtésében és a reaktor létrehozásában. Ezt a reaktort a Chicago Egyetemen építették meg, és 1942. december 2-án helyezték üzembe. Szilárd a II. világháború hátralevő részében végig itt működött.

Wigner Jenő volt a világ első nukleáris mérnöke, részt vett az első atomreaktor kifejlesztésében, majd reaktortervezéssel foglalkozott, amivel elsősorban a berobbantásos¹ atombomba plutónium-nyersanyagát állították elő. Neumann János gyakran megfordult Los Alamosban, de nem kötődött egyetlen laboratóriumhoz sem, mindig oda ment, ahol a legnagyobb szükség volt rá. Fontos szerepet játszott a berobbantásos atombomba, az ún. plutóniumbomba megoldásának kidolgozásában. Teller Ede megalakulásától kezdve a Los Alamos Laboratórium munkatársa volt, lényegében egészen addig, amíg, elsősorban az ő kezdeményezésére, 1952-ben

¹ A robbantás és berobbantás között lényeges különbség van. A robbantásnál a felhasznált anyag szétrepül, míg a berobbantás kis helyre összpontosítja az esemény eredményét, és általában arra szolgál, hogy a nagyobb hatóerejű szilárd robbanóanyag sűrűségét növelje.

létre nem hozták a második amerikai nukleáris fegyverfejlesztési laboratóriumot a kaliforniai Livermore-ban. Teller attól kezdve a Livermore Laboratóriumot irányította, rövid ideig igazgatóként, majd szinte haláláig a laboratórium szellemi vezetőjeként.

A magyar fizikusok nemcsak kiváló alapképzettséggel rendelkeztek, de mire bekapcsolódtak az amerikai védelmi munkálatokba, már többszörösen bebizonyították, hogy megváltozott körülmények között is helyt tudnak állni. Otthoni neveletésük, az apai tanácsok korán megértették velük, hogy jövőjüket ne Magyarországon tervezzék. Mire Amerikába jutottak, már bőven gyűjtöttek tapasztalatokat az emigrációs létből, és a nehézségekből erényt csináltak. Wigner szerette emlegetni, hogy az idegen környezet mennyire ösztönző lehet. Amikor még Európán belül kényszerültek migrálásra, tudatosan igyekeztek olyan helyekre kerülni, ahol a legtöbbet tanulhattak a legjobbaktól, és rövid néhány év alatt maguk is a világ elismerten legjobbjai közé kerültek.

Ugyancsak képesek voltak arra, hogy alapkutatási ismereteiket gyakorlati célok megvalósítására alkalmazzák. Csak egy példa: nehezen lehet elméletibb fizikust elképzelni Wigner Jenőnél, pedig eredeti végzettsége vegyészmérnök volt. Egyetemi hallgatóként elsősorban nem az elektronszerkezettel, hanem az anyagok makroszkopikus tulajdonságaival foglalkozott. Ezért sem esett nehezére, hogy szót értsen az irányítására bízott mérnökkel. Szilárdról köztudomású, hogy gyakran nyújtott be szabadalmakat találmányaira. Wignerről ez kevésbé ismert, pedig neki is számos szabadalma született, elsősorban a reaktortechnikában. Neumann Jánosnak is volt vegyészmérnöki végzettsége. Teller, aki egyetemi pályafutása elején vegyészmérnöki

tanulmányokat folytatott, Neumann-nal együtt jutott el ahhoz a gondolathoz, hogy a szilárd anyagok összenyomhatóságából fontos alkalmazási lehetőség következik.

Szilárdra volt a legjellemzőbb, hogy egy tudományos felfedezés esetén rögtön felmérte a lehetséges következményeket. Amikor felmerült benne a nukleáris láncreakció gondolata, azonnal felismerte, hogy az ilyen reakció megfelelő fékezés hiányában hatalmas erejű robbanáshoz vezethet. Ezért titkosította a nukleáris láncreakció ötletét és a hozzá tartozó kritikus tömeg koncepcióját, és szabadalmát 1934-ben letétbe helyezte a Brit Admirálisnál. Az előrelátás képessége Tellerben is megvolt. 1941–1942-ben, még az atombomba megvalósítása előtt arról a veszélyről beszélgetett Fermivel, hogy az atomrobbantás esetleg meggyújtja a légkört és az óceánokat. Ez szerencsére nem bizonyult reálisnak, de a gondolatok elvezettek a termonukleáris bomba, a hidrogénbomba gondolatához.

Az atombombák elkészítésének utolsó szakaszában Szilárd már inkább a háború utáni helyzettel, valamint azzal foglalkozott, hogy megszervezze a részt vevő kutatók tiltakozását az atombomba lakott területen történő bevetése ellen. Teller nem szívesen vett részt az atombomba megalkotásának rutin-számításában és inkább a háború után kifejlesztendő hidrogénbombán munkálkodott. Ez a hozzáállása okozta, hogy sokan primadonának tekintették, és korábbi népszerűsége megcsappant.

Történelmi tény, hogy a japán szigetek inváziójára nem került sor, mert napokkal a második atombomba ledobása után Japán bejelentette a feltétel nélküli megadást. Azóta is sok vita folyik arról, hogy elengedhetetlen volt-e a sok tízezer áldozattal járó hirosimai és nagaszaki tragédia. A II. világháború bor-

zalmi között azért is szembetűnőek ezek a tragédiák, mert pillanatok alatt következtek be, és egy addig ismeretlen, de egyetlen bomba okozott példátlan pusztítást. A tokiói szőnyegbombázás, amely nem sokkal az atombomba bevetése előtt történt, nagyobb emberáldozattal járt, mint az atombombák bevetése, mégis, azt gyorsan elfelejtette a világ, míg az atombomba bevetése máig megdöbbenést kelt. 1945-ben még általános volt a vélemény, hogy a háború gyors befejezése elképzelhetetlen lett volna az atombomba bevetése nélkül. Óvatos becslések szerint is több százezer amerikai és szövetséges katona és sok millió japán polgári lakos életét mentette meg az, hogy a két atombomba hatására Japán kapitulált.

Idővel azonban a háborús szenvedésektől távolabb kerülve, és nem utolsósorban a *politikai korrektség* szellemében, egyre erősödtek az atombomba bevetését elítélő vélemények. Ezzel kapcsolatban érdekes megemlíteni, hogy Szilárd még 1944 januárjában is az atombomba bevetését ésszerűnek, sőt elengedhetetlennek tartotta: „...Ha a béke úgy jön létre, hogy a nyilvánosság nincs tisztában azzal, hogy az atombombák reális lehetőséget képviselnek, akkor a béke nem realitásokon fog nyugodni. Akkor pedig országunk lakossága nem lesz hajlandó azokat a költségeket viselni, amelyek az atombombák meglétével a tartós béke előfeltételét jelentik. Feltételezhetjük, hogy a következő években az atombombát tovább fogják fejleszteni és olyan hatalmas erejű bombát fognak létrehozni, hogy a béke nem lesz fenntartható, ha két ország is birtokol ilyen fegyvert, hacsak a két szóban forgó ország nem lép megbonthatatlan politikai szövetségre. Ezért elengedhetetlen, hogy a legszigorúbban ellenőrzésünk alatt tartsuk az összes lelőhelyet, ha másképp

„Minden perc számít! Kinek a fia fog elesni a háború utolsó pillanatában?” A legendás Ed Westcott fotóriporter idézte fel azt a posztert. (Az Oak Ridge Nemzeti Laboratórium szívességéből)

nem megy, erőszakkal, de *ez politikailag csak akkor lesz megoldható, ha nagy teljesítményű atombombák már ebben a háborúban bevetésre kerülnek, és rettenetes pusztító erejük tudatosul a közvéleményben.*” (Weart – Weiss Szilárd, 1978, 163. Doc. 97, kiemelés tőlem H. I.)

A magyar „marslakók” bonyolultabb egyéniségek voltak annál a leegyszerűsítő képnél, amely róluk kialakult. Tellert héjának, Szilárdot galambnak szokták bemutatni, Neumann és Wignert a kettő közöttinek. Teller antikommunizmusa azonban inkább politikai volt, mint ideológiai. Küzdött a szovjet veszély ellen, de toleráns volt kommunista kollégáival szemben. Azt hirdette, hogy az ideológiai ellenfeleket meghallgatni és vitában legyőzni kell, nem pedig elhallgattatni. Erős védelmet akart Amerikának, de nem javasolta azt, hogy megelőző csapást mérjenek a Szovjetunióra. Ezzel szemben Neumann megelőző csapást, atomtámadást tartott vol-

na szükségesnek a Szovjetunió ellen, még mielőtt az kifejlesztené atombombáit.

1949 végén a vezető amerikai tudósok többsége azt tanácsolta a kormánynak, hogy morális okokból vagy példaadás céljával, ne fejlesszék ki a hidrogénbombát. Teller viszont mindent megtett azért, hogy az Egyesült Államoknak legyen hidrogénbombája. Aki ezt ellenezte, azt személyes ellenségének tekintette, és nem válogatott az eszközökben, hogy őket, elsősorban Robert Oppenheimert ellehetetlenítse. De ez gyakorlati és nem ideológiai megfontolásból történt. Kevesen tudják, hogy Szilárd támogatta Tellert abban, hogy az Egyesült Államok megvalósítsa a hidrogénbombát, és óriási kockázatnak tartotta, hogy Teller az egyetlen vezető tudós, aki a hidrogénbomba kifejlesztése mellett érvel.

Később azonban Teller és Szilárd között teljes volt a nézetkülönbség abban, hogy szükség van-e további kísérleti robbantásokra.

Szilárd mindent megtett azért, hogy a két világhrendszer békésen éljen egymás mellett, és tárgyaljanak. Megint csak túlzásnak tűnik mindaz, amit ezzel kapcsolatban Szilárdnak tulajdonítanak, pedig valóban szinte egyszemélyes alternatív külügyminisztériumként is felfoghatjuk tevékenységét. Szilárd nem ideológiai alapon volt a Szovjetunió „barátja”, hanem gyakorlati-politikai megfontolásból. Érdekes elgondolkozni azon, hogy Teller és Szilárd közül melyikük bírta volna jobban elviselni, hogy a szovjet rendszerben éljen. Szerintem Teller nagy tiszteletet és esetleg sokak félelmét vívta volna ki, ha egy szovjet rendszerbe születik bele, míg Szilárd nagyon hamar belepusztult volna, és ezzel Szilárd is tisztában volt.

Mivel ma már orosz részről is elismerik, hogy az első szovjet atombomba amerikai mintára készült és kémkedés eredménye volt, könnyen eshetünk abba a hibába, hogy lebecsüljük a kezdeti szovjet teljesítményt. A szovjet projekt teljesítménye még a kémkedésnek köszönhető előnyöket is figyelembe véve rendkívüli volt. Az első szovjet atomszerkezetet 1949 augusztusában robbantották fel. Az ország egy rettenetes vérveszteségeket és pusztítást jelentő, valóban honvédő háborún volt túl. Egyébként sem fejlett infrastruktúrája tönkrement, s egy paranoiás diktátor és bűnbandája tartotta önkényuralma alatt. Az ország azonban kiváló fizikusokkal rendelkezett, és kihasználhatta a totalitárius rendszerek azon előnyét, hogy képes volt korlátozott erőforrásait kevés projektre összpontosítani.

A Szovjetunió az 1920-as évek elejétől valóban előrelátó módon fejlesztette a tudományt, már akkor, amikor még nem gondoltak arra a szerepre, amelyet a védelemben esetleg betölthet. A szovjetunióbeli tudomány első hatalmas horderejű eredménye, az elága-

zó kémiai láncreakciók felfedezése egy szinte véletlenszerűen kiválasztott alapkutatói feladat megoldásából született Nyikolaj Szemjonov kémiai-fizikai laboratóriumában. A foszfor lumineszcenciáját tanulmányozták, és megállapították, hogy az milyen körülmények között jön létre. A fenomenologikus eredményt csak akkor követte a „miért” kérdésre való válasz keresése, amikor egy híres német fizikai-kémikus megkérdőjelezte a publikált megfigyelések valóságosságát. Ez a hitetlenkedés már azt jelezte, hogy ha megszületik a magyarázat, hatalmas horderejű lehet a felfedezés.

Szemjonov megállapította, hogy a foszfor oxidációja nem egyszerűen láncreakció, hanem önmagát megsokszorozó, ún. *elágazó* láncreakció, amely megfelelő körülmények között robbanáshoz vezet. Ma már nyilvánvaló a rokonság a nukleáris láncreakcióval, de akkor ez fel sem vetődhetett, hiszen még a neutron sem fedezték fel, és még Szilárd sem jutott el a nukleáris láncreakció gondolatához. Szemjonov 1956-ban kémiai Nobel-díjat kapott felfedezéséért. Az elágazó kémiai láncreakciók felfedezését intellektuálisan a nukleáris láncreakció felfedezése elődjének tekinthetjük, de semmiképpen sem funkcionálisan, mert a kettő egyébként szinte semmilyen módon nem kapcsolódott össze.

Az egyetlen összekapcsolódási pontot a Szovjetunióban egy kutatói vonatkozás jelentette. Amikor 1938-ban Berlinben Otto Hahn és Fritz Strassmann felfedezte a maghasadást, majd azt heteken belül az akkor már emigrált Lise Meitner és Otto Frisch értelmezte, Szemjonov intézetében Jakov Zeldovics és Julij Hariton azonnal ráállt a vonatkozó magfizikai kutatásokra. Hariton volt az a kutató, aki eredetileg leírta a később elágazó láncreakcióként értelmezett foszfor-oxidációt.

Zeldovics és Hariton csak rövid ideig foglalkozhatott a nukleáris láncreakcióval, mert ezt a munkát 1941-ben, a német támadást követően le kellett állítani, hogy a hagyományos fegyverek tökéletesítésével foglalkozzanak. A német támadókat még nem úzték ki teljesen az országból, amikor hetven évvel ezelőtt, 1943-ban Zeldovics és Hariton, majd egyre több kutatótársuk az atombomba kifejlesztésére állt rá. Röviddel a háború befejezése után Moszkvától 370 km-re keletre létrehozták a titkos szovjet atombomba-laboratóriumot, amely idővel az Arzamasz-16 nevet kapta, és amelyre fentebb már „Los Arzamas” néven is utaltam.

Nagyon sok eltérés és nagyon sok hasonlóság volt az amerikai és a szovjet laboratórium között, amelyek közül itt csak egyet emelünk ki. Láttuk, hogy a Manhattan-tervben milyen szerepük volt a menekült magyar tudósoknak, akik meg akarták védeni az őket befogadó új hazájukat a nácizmustól. A világháborút követően a legtöbb szovjet tudós is úgy érezte, hogy hazafias kötelessége a bomba kifejlesztése, mert még Németországnál is hatalmasabb ellenség fenyegeti országát. Ugyanakkor a szovjet zsidó fizikusok és kémikusok számára menedéket is jelentett az atombomba-program.

Az atombomba kifejlesztése és a hidrogénbomba-program elindítása a Szovjetunióban egybeesett Sztálin utolsó éveivel. A diktátor ezekben az években könyörtelenül le akart számolni a tudományokkal, mert félt az azokban megjelenő és szovjetellenesnek kikiáltott nyugati befolyástól. Ugyanebben az időben beteges antiszemitizmus lett úrrá Sztálinon, a szovjet vezetők elleni gyilkossági tervekkel vádoltak meg kiváló zsidó orvosokat, és már előkészítették az egész európai szovjet zsidó lakosságnak a távolkeletre tör-

tendő deportálását. A zsidó tudósok, fizikusok és mások, mai kifejezéssel élve, halmozottan hátrányos helyzetben voltak.

A modern biológiával a sarlatán Trofim Gyeniszovics Liszenko vezényletével és Sztálin közvetlen beavatkozásával számoltak le, s ennek nagy tudósok estek áldozatul. A kibernetika gyűjtőfogalmával emlegetett terület ellen is széles fronton intéztek támadásokat (ezt a területet ma inkább *információtechnológiaként* ismerjük). Ezután került sor a kémia- és a kémikusokra. Sokan elveszítették állásukat, bár emberveszteséget a vezető kémikusok lélekjelenlétének és kompromisszumkeresésének köszönhetően nem szenvedtek.

Sztálin és munkatársai a fizika és a fizikusok elleni támadást is előkészítették, kidolgozták a támadás koreográfiáját, és kitűzték a mindent elsöprő konferencia időpontját. A fő ideológiai ellenségnek a relativitáselméletet és a kvantummechanikát kiáltották ki. Akkor azonban a fizikusoknak sikerült a szovjet vezetőkkel megértetniük, hogy választaniuk kell a modern fizika kiátkozása és az atombomba között. Sztálin és az atomprogram felügyeletével megbízott Lavrentij Berija a bombát választotta. Sztálin hagyta, hogy a fizikusok tovább dolgozzanak, azzal, hogy a kivégzésükre később is sort keríhetnek. Arzamasz-16 tehát sokak számára menedékkül is szolgált.

Az első szovjet atombomba még az amerikai bomba hű másolata volt, de a kutatóknak mindent végig kellett csinálniuk a bomba megteremtéséhez vezető úton, mert a szovjet vezetés nem árulhatta el nemcsak a kémkedéssel megszerzett információ forrását, de még a kémkedés tényét sem. Csak az atomcár Igor Kurcsatov tudhatott mindenről, és sokan vélték lángésznek az egyébként valóban kiváló atomfizikus Kurcsatovot, amiért

Teller Ede (1908–2003) és Andrej Szaharov (1921–1989) az 1950-es évek elején. (A Los Alamos Nemzeti Laboratórium Archívuma és Kutatóközpontja, és Ljubov Szaharova szívességéből.)

megoldási javaslatai mindig bejöttek. A szovjet hidrogénbomba megalkotása már önálló szovjet teljesítmény volt (bár némi kételemek a hírszerzés szerepét illetően itt is felmerülnek, biztosat nem tudunk).

Andrej Szaharovot emlegetik a szovjet hidrogénbomba atyjaként, amit ő következetesen elhárított. Ebben nemcsak szerénysége nyilvánult meg, hanem benne lehetett az is, hogy a szovjet hidrogénbomba alapvető megoldásait kollégáival együttesen dolgozta ki. Szaharov is bonyolult egyéniség volt, akiben számomra a legmegnyerőbb tulajdonság az volt, hogy tudott változni. A 20. század egyik legmeredekebb pályáját futotta be, amennyiben egy totalitárius rendszer katonai hatalmának megteremtésétől eljutott az önfeláldozó ellenzéki és az odaadó emberjogi harcos megtestesítéséig. Utóbbi tevékenysége jól ismert, de kevesen tudják, hogy az egyik legpusztítóbb nukleáris hadászati elképzelés is

Szaharovtól származott, természetesen még az emberjogi tevékenységét megelőző időkből.

A Szovjetunió robbantotta fel a világ legnagyobb teljesítményű hidrogénbombáját, amelynek akkora pusztító ereje volt, hogy alkalmazása a legvadabb katonai elképzelés szempontjából is értelmetlen lett volna. Mégis ennek a fegyvernek az alkalmazására tett Szaharov javaslatot. Azt vetette fel a Szovjet Haditengerészetnek, hogy egy ilyen bombával ellátott tengeralattjárót küldjenek egy ellenséges kikötőbe, és ott robbantsák fel. A kikötőt nem nevezte meg, de a javaslatot ismerők szerint minden bizonnyal New York-ra gondolt. A Szovjet Haditengerészet elutasította a javaslatot, de a vélemények megoszlanak az elutasítás motivációjára vonatkozóan. Szaharov rettenetes ötlete annyira ellentétben áll későbbi tevékenységével, hogy hihetetlennek tűnik. Ám a forrás Szaharov saját, kínzóan őszinte emlékirata (Sakharov, 1990, 221.).

Szaharov hamarosan ellenezte nemcsak a bevetést, de ellenezte minden további kísérleti robbantást is. Első fellépése ebben a vonatkozásban az volt, amikor egy sikeres kísérleti robbantás után kifejezte azt a reményét, hogy a sikeres robbantások sohasem városok fölött, hanem mindig csak a kipróbálásra kiszemelt területek fölött fognak bekövetkezni. A jelen lévő nagyhatalmú Mitrofan Nyegyelin marsall kötelességének érezte, hogy kioktassa Szaharovot, nehogy a tudósok úgy érezzék, hogy beleszólhatnak a bombák alkalmazásába. Frivol példázattal érzékeltette, hogy a tudósok a politikát hagyják a politikusokra: „Egy öregember egy szál pendelyben imádkozik az ikon előtt: »Vezess engem, keményíts meg. Vezess engem, keményíts meg.« A felesége, aki a kemencepadkán fekszik, így szól hozzá: »Csak azért imádkozz, vénember, hogy kemény legyél; majd én bevezetem.« Igyunk a keménységünkre!” – fejezte be a történetet Nyegyelin (Sakharov, 1990, 194.). Mindenki, aki tanúja volt Nyegyelin megnyilatkozásának, azt Szaharov megalázásának tekintette.

Szaharov hamarosan ennél is egyértelműbb kioktatást kapott. 1961 júliusában Nyikita Hruscsov összehívta a politikai vezetőket és az atomtudósokat. Ekkor ő volt a kommunista párt első számú vezetője és a minisztertanács elnöke – az ország fölötti hatalom legfőbb birtokosa. A gyűlésre néhány hónappal a világ legnagyobb hatóerejű atomfegyvere, a Cár-bomba 1961. október 31-i kísérleti robbantása előtt került sor. A szovjet nukleáris erő minden korábbinál nagyobb volt, és Hruscsov közvetlen politikai célokra akarta felhasználni ezt a lehetőséget. A feszült nemzetközi helyzetben a Szovjetunió a kísérleti robbantásokra vonatkozó moratórium végének bejelentését fontolgatta. Alig néhány

hétrel a gyűlés előtt találkozott Hruscsov az új amerikai elnökkel, John F. Kennedyyel. Ebben az időben emelték a berlini falat is. Hruscsov égett a vágytól, hogy a tudósok demonstrálják a szovjet haza katonai potenciáljának növelése melletti elkötelezettségüket. Megnyitotta az összejövetelt, majd a jelen lévő vezető tudósok beszéltek a munkájukról. A kísérleti robbantások folytatása politikai döntés volt, a tudósokat nem kérték fel a döntés elemzésére. Amikor Szaharovra került a sor, ő is beszámolt a munkájáról, de annak a véleményének is hangot adott, hogy nem vár sokat a kísérleti robbantások folytatásától. Előadása után nem volt biztos abban, hogy megértették a mondandóját, ezért rövid feljegyzést juttatott el Hruscsovhoz. Ebben arra figyelmeztetett, hogy az új kísérletek veszélyeztetik a tárgyalásokat és a leszerelést. Hruscsov megkapta a levélkét, elolvasta és zsebre tette. Amikor minden beszéd elhangzott, vacsorára hívta a résztvevőket, amely szünet után kezdődött. Ezt azért említem meg, mert ha Szaharov levele felbosszantotta, elég ideje maradt dühének lecsillapítására. Nem így történt.

A résztvevők megérkeztek a vacsorára, de mielőtt bármit felszolgáltak volna, Hruscsov beszélni kezdett. Először felemelte a poharát, aztán visszatette az asztalra, amivel jelezte, hogy nem pohárköszöntőre készül. A teremben érezni lehetett a feszültséget. Hruscsov egész beszédét Szaharov levelének szentelte, amelyet nem olvasott fel. Szemrehányást tett Szaharovnak, amiért a tudományból átlépett a politikába. Olyasmibe ütötte az orrát, ami nem rá tartozik. Hruscsov arra figyelmeztette Szaharovot és a többi kutatót, hogy hagyják a politikát a politikai vezetőkre, mert ők értenek hozzá. A tudósok maradjanak a bombák elkészítésénél és kipróbálásánál. Szaharov se próbálja megmondani a politiku-

soknak, mit csináljanak, vagy hogyan viselkedjenek. Hruscsov hozzátette, anyámasszony katonája lenne, nem pedig a minisztertanács elnöke, ha a Szaharov-félékre hallgatna.

Szaharov még évekig egyik vezető munkatársa maradt a szovjet nukleáris programnak, majd visszatért a tiszta tudományhoz, de életét egyre inkább az emberjogi küzdelmeknek szentelte. 1975-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki. Tevékenységét a szovjet hatalom egyre kevésbé tolerálta, és 1980-ban Gorkij városába száműzték. Az államhatalom és benne a hírhedt titkosrendőrség, a KGB, minden eszközt felhasznált Szaharov életének és tevékenységének ellehetetlenítésére. Kiszabadulását Mihail Gorbacsov érdemének tekintik, pedig Gorbacsov 1985-ös uralomra jutását követően Szaharovot még húsz(!) hosszú hónapig száműzetésben tartották, mialatt Gorbacsovval folytak a tárgyalások arról, hogy milyen feltételekkel engedik vissza Szaharovot Moszkvába és a normális életbe.

Az amerikai és a szovjet nukleáris programok céljukban alapvetően eltértek egymástól. Az amerikai programot a szabad világ védelmében, elrettentésre alakították ki. A szovjet program totalitárius hatalom eszköze volt a szabad világ megszarolására. Ma az Egyesült Államokban is sokan azt tartják, hogy az összes nukleáris fegyvert meg kellene semmisíteni. Ez azonban az olyan kalandor államok, mint Irán és Észak-Korea, valamint a nemzetközi terrorizmus veszélye miatt irreális, és ezért az elképzelés illuzórikus. A szabad világ nem maradhat ezek nélkül az elrettentést szolgáló fegyverek nélkül, amikor a demokráciák védelmi lehetőségei a demokrácia természetéből adódóan egyébként is erősen korlátozottak.

A demokráciák és a totalitárius-terrorista, valamint autokrata rendszerek közötti különbségek egyik legjellemzőbb vonása az

emberi szabadságjogok kezelésében nyilvánul meg. Teller Edének élete vége felé volt egy olyan megnyilvánulása, amely azt mutatta, mintha nem teljesen értette volna ezt a különbséget. Azt sem zárhatjuk ki, hogy az éppen elérendő célja érdekében tett úgy, mintha nem értené. Teller nagy tisztelettel viseltetett Julij Hariton iránt, aki Arzamasz–16 tudományos vezetője volt, majd fél évszázadon keresztül. Teller 1995-ben Haritont amerikai elismerésre, a tekintélyes Fermi-díjjal való kitüntetésre javasolta.

Ez bizzar ötlet volt, csak ahhoz hasonlítható, mintha a hidegháború valamilyen sportverseny lett volna, és a *fair play* szellemében Teller gáláns gesztusként ki akarta volna tüntettetni méltó ellenfelét. A hidegháború azonban nem sportesemény volt, és semmi köze nem volt semmilyen *fair play*-hez. Hariton nem kapta meg a kitüntetést, és 1996-ban meghalt. Teller még évekkel később is úgy találta, hogy Hariton megérdemelte volna az elismerést. 1999-ben ezt írta: „Az atomfegyvereken dolgozó oroszok történetét hallgatva markáns különbséget fedezek fel köztük és köztünk. Nálunk nagy vita előzte meg az atomfegyverek előállítását. A szovjeteknél *nem volt vita*, és ez a Haritonhoz hasonló emberek körültekintő *irányítói munkájának* lehetett részben a következménye” (kiemelés tőlem H. I.).²

Hariton valóban a rezsimhez tartozott, de az az „irányítói munka”, amely a „viták” elkerülését célozta, nem Hariton, hanem Sztálin, Berija és az ő emberei nevéhez fűződik. Itt érdekes megemlíteni, hogy 1949-ben az első szovjet atomrobbantást követően (mint

² Teller Ede 1999. február 9-i levele Siegfried Heckerhez, a Los Alamos Nemzeti Laboratórium volt igazgatójához. A Hoover Intézmény Levéltára, Stanford Egyetem.

ahogy a későbbiek esetében is) a projekt résztvevőit magas kitüntésekben részesítették. Egyes források szerint a kitüntetések rendjét Berija egyszerű sémája szerint határozták meg. Azok, akiket a kísérleti robbantás kudarca esetén kivégeztek volna, a Szocialista Munka Hősei lettek; azok, akiket a leg-hosszabb börtönbüntetésre ítélték volna, Lenin-rendet kaptak és így tovább.

Kevés általánosan megfogalmazható tanulsága lehet Los Alamos és Arzamasz-16 összehasonlításának. Ami számomra pillanat-

nyilag a legérdekesebbnek tűnik, az az, hogy az amerikai demokrácia szabad világában semmiféle korlátja nincs a tudósok, az értelmiségiek megnyilatkozásainak, igaz, nem is feltétlenül van sok foganatjuk. A totalitárius és autokrata rendszerek óriási veszélyt látnak az értelmiségiek önálló véleményében, és azt igyekeznek minden módon elfojtani.

Kulcsszavak: *Los Alamos, Arzamasz-16, nukleáris fegyverek, Teller Ede, Andrej Szaharov, Julij Hariton*

IRODALOM

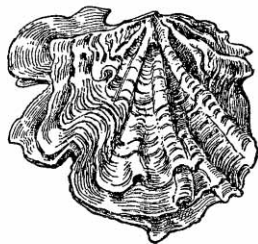
Hargittai István (2006) *Az öt világformáló marslakó*. Vince, Budapest

Hargittai István (2011) *Teller*. Akadémiai, Budapest

Hargittai István (2014): *Eltemetett dicsőség: avagy hogyan tették a szovjet tudósok superhatalommá a Szovjetuniót*. Akadémiai, Budapest, megjelenés alatt

Szaharov, Andrei (1990): *Memoirs* (translated by Richard Lourie) Alfred A. Knopf, New York

Wear S. R. – Weiss. Szilard, G. (eds.) (1978): *Leo Szilard: His Version of the Facts. Selected Recollections and Correspondence*. MIT Press, Cambridge, MA

A NAGY KONSTANTIN-I KERESZTÉNY ÁLLAM MEGSZÜLETÉSE ÉS VILÁGTÖRTÉNETI HATÁSA

Havas László

az MTA doktora, professor emeritus,
Debreceni Egyetem
havas.laszlo@arts.unideb.hu

2013. május 15–16-án Konstantinápoly ökumenikus patriarchája, I. Bartholomaiosz Milánóba látogatott, hogy Szent Ambrus utódával, Scola kardinálissal együtt emlékezzék meg a *Mediolanumi Edictum* kibocsátásának 17. százados fordulójáról,¹ amely eseményről az új egyházfő, Ferenc pápa ugyancsak számvetést készített, amikor megelőzően fogadta Rómában az ortodox egyház említett vezető alakját. Valamennyien szóltak a történelmi fordulópontként számon tartott esemény világtörténeti jelentőségéről is, főként a vallásszabadság eszméjének fontosságáról, amellyel kapcsolatban az új pápa azt hangsúlyozta, hogy itt nem utolsósorban a kereszténység világtörténeti szellemi örökségének előítéllettől mentes értékelése a lényeges, amelynek szerepét korunk társadalmi mintegy megpróbálják homályba burkolni, vagy éppen eltorzítani és kiiktatni a modern kor társadalmi-politikai és kulturális átalakulásából. Azért persze ez csak az egyik oldal, mert ugyanakkor vannak olyan rangos közelmúlt-

beli tudományos alkotások is, amelyek különféle módokon és megvilágításban azt a kérdést feszegetik, hogy a kereszténység mikor és hogyan változtatta meg a világot, döntő fordulatot hozva,² miközben ma nem csupán a globalizáció romboló megnyilvánulásaival helyezkedik szembe, de az egyetemes testvériség és a mindennapok baráti összetartozásának elvei mellett szintén fellép. Kétségtelen tény ugyanis, hogy ez a zsinagógából útnak induló szellemiség (vö. Luk., 4, 16–30), miután képviselőit onnan kiűzték, előbb a görög filozófiai iskolákra jellemző keretek közt találta meg a maga oltalmazó intézményes védvonalait. Majd pedig eljutott arra a szintre, hogy öntudatosan magát Krisztus követői *religiójának* minősítse mint monoteizmust (Vö. például Peterson, 1935). Ez valójában egyet jelentett a Római Birodalom hivatalosan elismert vallási kultuszaival való összevethető minőség kinyilvánításával, még ha sokáig ennek elmaradt is a törvényes elismerése Tertullianus követelése ellenére, aki a kereszténység ügyvédjeként és apologetájaként lépett fel már a Kr. u. 2. század végén

¹ A magunk írása egy Debrecenben, 2013. május 22–23-án megrendezett konferencián hangzott el (OTKA 104789 K.sz. pályázat keretében). A további előadásokra lásd a lábjegyzetek utalásait.

² Lásd például Sachot, 2007. A szerző több más munkája is érinti ezt a témát.

(vö. Apol., 24, 1). Ez mindenesetre annyit már feltétlenül jelzett, hogy a keresztények, noha nem rendelkeztek a *senatus* által államilag engedélyezett státussal (Vö. Eseb., HE, 2, 2, 1; illetve Iustin., Apol., I, 35, 9; valamint Tert., Apol., 21, 24, vö. uo., 5, 1.), azért magukat már képesek voltak külön vallásként meghatározni. Olyanként, amelyet nem lehetett többé pusztán *superstitioként*, babonaként kezelni, s amely így képes volt szembeszegülni minden üldöztetéssel, amely a mindenkori császár akaratától függött, mert ez a hit követőinek nem csupán reménységgel teli szellemiséget tudott biztosítani, hanem szilárd szervezeti keretet is. Ez utóbbi elsősorban abban mutatkozott meg, hogy függetlenül a keresztények eltérő létszámától és a többiekhez való arányától az *imperium* különféle körzeteiben, a kiépülő püspökségek hamarosan jól működő rendszerre álltak össze, s ezek az *episcopatusok*³ azután tagjaik, vagyis a hívek számára kiválóan működő szociális intézményekké is összeálltak, ami nem rejthette el a rómaiak értékrendjében oly kiemelkedő jelentőséggel felruházott közjónak a szolgálatát mint magasan kvalifikált értéket.

Constantinus⁴ ennek ébredt világosan a tudatára, amikor felfogta a pogány római állam bizonytalanná vált helyzetét, melyet a keresztényüldözések csak tovább gyengítettek. Ez a kiváló politikai képességekkel megáldott személy, aki korábban bizonyos szoláris és misztikus elképzelések illúziójában élt, feltehetőleg valamiféle friss vallási élmény hatásá-

ra arra döbbsen rá, hogy a stabilitást a birodalmon belül csak egy módon lehet megteremteni.⁵ Akkor, ha az új Istent követve, képes összefogni az *imperium* többségét egy új társadalmi megbékélés szellemében és a közjó érdekében. Ez a célkitűzés ugyanis egyszerre látszott megfelelni a régi asztrális apoteózis⁶ szellemiségének, amelynek filozofikus-vallási elemei a Scipiók óta Pompeiuson, Cicerón, Caesaron és például Nerón vagy a legtöbb Antoninuson keresztül folyamatosan halmozódtak fel az arisztokratikus római gondolkodásban, akár csak annak a másik elképzelésnek az alkotórészei, amelyet úgy fogalmazhatunk meg, mint a kereszténység által hirdetett világtörténelmi megváltás vallási ideológiáját, amely egyre szélesebb szociális környezetben talált visszhangra. Constantinus és a korabeli keresztény egyházatya ezt a szinkretikus fel fogást próbálták meg szerves egységbe foglalni és igazi történelmi valósággá tenni, miként az a keresztény római állam megteremtőjének valóban sikerült is mind az egyház, mind a hívők széles tábora, mind a végre megbékélésre vágyó, az ún. klasszikus pogány világ szellemiségében nevelkedett rómaiak segítségével, akik fokozatosan győződhetek meg róla, hogy az ő civilizációs értékeik sincsenek halálra ítéelve. Ez az egység egyszerre lett azután az antik műveltség széles át fogó kerete, amelyre majd a későbbi európai kultúra is szervesen ráépülhetett voltaképpen egészen

³ Ehhez a témához kapcsolódik rendezvényünk alábbi előadása: Nagy Levente: *Héraklész és Iuppiter, Krisztus és Konstantin: a szentendrei ókeresztény ládikaveret ikonográfiai programja*. (Ez a munka Kádár Zoltán és Alföldi András korábbi idevágó kutatásaira is épít.)

⁶ Az idevágó hatalmas szakirodalomból itt szabad legyen kiemelni ezt az alapvető és rendkívül eredeti bemutatót: Sauron, 2007, s a szerzőnek azóta is számos, e témakörbe vágó dolgozata jelent meg.

korunkig. Mindezt a 312-es, a *pons Milviusnál* aratott katonai győzelem⁷ tette lehetővé, törvényes és szellemi megalapozása azonban már egy békés megállapodás keretében történt, amely a köztudatba vitatható elnevezéssel mint *Edictum Mediolanense* került be,⁸ ám ez a körülmény a rendelkezés világtörténelmi horderejét cseppet sem csökkenti.⁹

Ebben a dokumentumban ugyanis, amely 313 februárjában született meg, de csak júniusban (és pedig 13-án) lett kihirdetve Nicome-

⁷ Ehhez a tárgyhoz illeszkedő előadás a mostani rendezvényen: Forisek Péter: *A keresztény római hadsereg*.

⁸ Erről a problémakörrel és a vele kapcsolatos korábbi és jelen kutatásokról a konferencián Szabó Béla bevezető előadása adott képet: *Edictum? Megállapodás? – A „Milánói Edictum” mint jogforrás, különös tekintettel a korai dominatus jogalkotására*. A magunk részéről leginkább azt az elképzelést tudnánk elfogadni, amelyet még annak idején Salvatore Calderone fogalmazott meg. Szerinte az eusebiosi HE, 9,9, 12-ben szereplő *νόμος Χριστιανῶν τελεώματος*, „a keresztényekre vonatkozó legteljesebb törvény” valójában az a *litterae Constantini*, konstantini levél, amelyet Constantinus 312-ben maga bocsátott ki Rómában Licinius nevében is, akivel azonban csak a következő évben egyezett meg Mediolanumban, azután a 313. június 13-án közzétett Nicomediai Edictum egybevág a szöveggel, amelyet Lactantius és Eusebios közöl a milánói megállapodásról.

⁹ A hozzá vezető útról, illetve a megállapodás valósággal forradalmi jellegéről rendezvényünk következő előadásai adtak képet: Guittard, Charles: *Rome et les divinités étrangères: tolérances, intolérances, dieux nouveaux et anciens*; Takács László: *A változás kényszere – gondolatok a milánói edictum előzményeiről*; Szabó Ádám: *A constitutio Antoniniana és a keresztények*. A „forradalmi” jelleg hangsúlyozása az utóbbi évek kutatásaiban különösen itt jelentős: Veyne, 2007. A világtörténelmi kitekintés rendezvényünkön az alábbi előadásokban játszott fontos szerepet: Györkös Attila: *A vallásbéké kora, a nantes-i edictum és előzményei*; Pósn László: *A vallási türelem a katolikus világ keleti peremvidékén*. A problémakör magyar vonatkozásait érintették a konferencián: Lázár István: *Protestánsok és törökök a magyar hitviták irodalmában*; Szabadi István: *Nagy Konstantin és a világi autoritás a reformátoroknál*.

diában, valóban a társadalmi béke és a közjó érdekében megszülető vallásszabadság eszméje fogalmazódik meg, ahogy azt a Lactantiusnál (DMP, 48) és a caesareai Eusebiosnál (HE, 10, 5, 2–14)¹⁰ megőrzött szövegek, néhány kisebb ellentmondástól eltekintve, egyértelműen kifejezésre juttatják. Mert mindegyikben a köz haszna és java áll a középpontban. Lactantius latin szövege ekképp adja vissza a császárok megállapodásának részükről történő kinyilvánítását. „Amikor [...] Mediolanumba”¹¹ érkezünk, és mindent fontolóra

¹⁰ Az idevágó szöveg jó kommentárja megtalálható itt: Moreau, 1955, 456–464. Ugyanakkor az e szerzőtől készített szövegkiadást sokan vitatják, ezért ajánlott más *editio* használata is, pl. Corsaro, 1970b. Mint ismeretes, a DMP csak egyetlen kéziratban maradt fent: PL 2627 BN, s az ezzel való egybevetés is Jacques Moreau kiadásával szemben inkább az olasz kutató olvasatait erősíti meg (így már Masai, 1973, 1007–1009, aki ezt a szöveg-megállapítást tekinti referencia értékűnek. – Azóta persze újabb mértékadó kiadás is megjelent: Städele, 2003, ahol viszont a mértékadó szövegkiadásokként ezek vannak feltüntetve: S. Brandt /CSEL, 27/2/, továbbá: Pesenti, Moreau, Prete, Creed, Rougé, Heck, hiányzik viszont Corsaro). Francesco Corsaro kiváló bevezetést is készített a műhöz (1970a), lásd még: Baynes, 1929/1930, 69–74. (a korábbi bibliográfiával). Vö. még: Rougé, 1978, 13–23. aki úgy tartja, hogy a mű hitelessége mindig téma lesz, bár sokan, például Corsaro és Städele is inkább az autenticitást vélik megalapozottnak. Újabban L. Holtz megint inkább a kételkedők közé helyezkedik. Ugyanakkor az aligha vonható kétségbe, hogy a mű keletkezési ideje Kr. u. 314 kezdete és 316 dereka közé tehető, vö. De Salvo, 1977, 482–484, akinek álláspontját sokan a magukévá tették. – Lactantius és Constantinus lehetséges kapcsolatáról, illetve a Milánói Edictummal való összefüggésükről alapvetőek DePalma Digeser, 1997, 287–295; 1998, 129–146.; 2000.

¹¹ Vö. Drake, 2000, 212 skk., akinek abban is igaza lehet, hogy Constantinusnak valójában már a milánói találkozó, sőt már Rómába való bevonulása előtt meglehetősen valláspolitikájának lényege, még ha kidolgozott terve talán nem is volt. Az azonban biztosnak látszik, hogy programja nem a semmiből lépett elő.

vettünk, ami a köznek hasznára és biztonságára szolgál (*universa quae ad commoda et securitatem publicam pertinent*), több dologgal kapcsolatban, melyekről úgy tűnt, hogy a legtöbb embernek hasznára válnak (*pluribus hominibus profutura*), akképp döntöttünk, hogy [...] olyan rendeleteket bocsátunk ki, amelyek lehetővé teszik az istenség tiszteletteljes imádását (*divinitatis reverentia*). Azaz, hogy megadjuk a keresztényeknek és mindenkinék (*et Christianis et omnibus*) a szabad választást, miszerint azon vallást kövesse, amelyiket akarja (*liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset*). Azért, hogy bármelyik istenség vagy mennyei hatalom jóakarattal lehessen irántunk és mindenki iránt, aki hatalmunk alatt él (*quicquid <est> divinitatis in sede caelesti nobis atque omnibus qui sub potestate nostra sunt constituti, placatum ac propitium possit existere*). (Lact., DMP, 48, 2 skk.). Vagyis Constantinusnak, aki nyilván már ekkor is diktált a másik félnek, Liciniusnak, a közjó szolgálata volt a legfőbb célja, s ehhez az istenség kedvező jóindulatát kívánta biztosítani, első helyen említve a keresztényeket. Mindez egyértelműen tanúsítja a császár elkötelezettségét egy olyan általános társadalmi békesség időszakának törvénybe iktatására, amely élvezzi az istenség támogató-

sát, és pedig úgy, ahogy azt mind az ősi aranykor-mítoszok, mind pedig a bibliai *apokalypsis* irodalom kilátásba helyezték. Ez azonban úgy történt, hogy az istenség általánosságban történő megjelölésével a birodalom nagy részét alkotó másvallásúakat se riasszák el, vagy még kevésbé, hogy lázadásra késztessek őket.¹²

Mindezt lényegében megerősíti az eusebiosi *Egyháztörténetben*¹³ található és latinból készült (ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς) görög nyelvű átírás is, annak ellenére, hogy ez a szövegváltozat mindenképpen mutat némi pontatlanságot.¹⁴ Itt is megvan azonban a szabad választás (ἐλευθέραν αἵρεσιν) megadása a keresztényeknek és mindenki másnak (καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν), hogy azt a vallást kövessék, amelyet akarnak (τοῦ ἀκολουθεῖν τῆ θρησκείαι ἢ ὅ ἂν βουληθῶσι). S ezáltal az istenség jóindulattal legyen mind az uralkodók, mind azok iránt, akik hatalmuk alatt élnek (ὅπως ὁ τί ποτέ ἐστιν θεϊότητος καὶ οὐρανίου πράγματος, ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν διαγουσιν εὐμενὲς εἶναι ὀνηθῆναι). Ez pedig lényegében annyit jelent: a szabad vallásgyakorlás annak biztosítéka, hogy a konkrét kultuszokon felül létezik egy olyan egyetemes istenség és égi erő, amely a benne hívő császár összes alattvalójának szavatolja a jólétét, függetlenül attól, hogy keresztény, pogány

vagy zsidó.¹⁵ Ez pedig a maga összességében úgy mutatkozik meg, mint ami a köznek javára van (πάντα ὅσα πρὸς τὸ λυσιτελεῖς καὶ τὸ χρησιμὸν τῷ κοινῷ διέφερεν). Ilyen módon a császári rendelkezésben egy egészséges és teljesen helyénvaló szándék (ὕγιεινῶν καὶ ὀρθοτάτῳ λογισμῶν) nyilvánul meg, minthogy mindenki szíve szerint választja meg vallását (διδοῖναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῆ θρησκείαι, ἢν αὐτὸς ἑαυτῷ ἀρμόζειν νομίζει), s ezért az istenség mindenben megajándékoz bennünket hathatós gondoskodásával és nemeselelkűségével (ὅπως ἡμῖν ὀνηθῆναι τὸ θεῖον ἐν πᾶσι τὴν ἔθιμον σπουδῆν καὶ καλοκάγαθίαν παρέχειν). A szabad választáson alapuló vallási tiszteletadás és kultuszgyakorlás pedig éppen az, ami összhangban áll – a dokumentum megfogalmazása szerint – „korunk nyugalomával” (τῆ ἡσυχίαι τῶν ἡμετέρων καιρῶν – vö. HE, 10, 5, 4-8). Vagyis egy megvalósuló új aranykorral, avagy egy, a *Jelenések könyvében* megígért „égi Jeruzsálem” eljövételével (Apokalypsis 21 sk.)¹⁶ lehet számolni. Minthogy ilyenképpen nyilvánvaló módon nem esik csorba sem a kultikus tiszteleten, sem a valláson (ὅπως μηδεμίαι τιμῆ μηδὲ θρησκείαι τινι μείωσθαι π ὑφ ἡμῶν ὀκοίη – HE, uo. 8.). Mindebben persze a több személy által is megfogalmazott nézettel ellentétben, nem Nagy Konstantin egyszerűen politikai döntését kell látnunk, amit megerősítene az a tény, hogy csak élete végén vette fel a kereszténységet. Az uralkodónak ezzel ellentétben va-

lójában azért kellett látszólag „kívülállónak” mutatkoznia, hogy mintegy összes alattvalója számára a hit szempontjából „pártatlannak” mutakozzék az általános lelkiismeret-szabadság biztosításához. Ez ugyanis a birodalom tartós fennmaradásának zálogaként tűnt fel ebben az időben (Vö. Drake, 2002, 192. skk.). Ez a példaadó elrendezés azután fenn is állt egészen Kr. u. 380-ig, amikor a február 27-én kibocsátott Thesszalonikéi Edictum már egyedül a kereszténységet ismerte el igaz vallásként, amivel valójában századokra fel-függesztette a „lelkiismereti és vallásszabadságot”.

A fentebbiekben megállapítottak ugyanakkor tökéletesen összhangban állnak az ismert római Nagy Konstantin diadalív felirataival, amelyek szintén a közügyet (*rem publicam*) hangsúlyozták. E mögött pedig az isteni inspirációt (*instinctu divinitatis*) ismerték el döntő tényezőként az uralkodó szellemi nagysága (vö. *mentis*) mellett.¹⁷ S ez egyértelműen azt támasztja alá, hogy Constantinus részéről a közérdeket szolgáló szabad vallásgyakorlás, melynek középpontjában egy mindent magába foglaló istenség áll az összes derék polgár oltalmazójaként, olyanfajta egyetemes alapelv volt, mely nemcsak a birodalom egyszerű tagjainak többsége számára volt vonzó, hanem még a római *senatus* is elfogadhatónak tartotta. Márpedig az *arcus Constantini* ez a nagy hagyományú és lényeg-

¹⁵ Lásd ezzel kapcsolatban: Momigliano, 1989.

¹⁶ Persze ez a gondolat már megvan Máté evangéliumában is, ahol Jézus így fordul tanítványaihoz: „euntes autem praedicate dicentes quia adpropinquavit regnum caelorum infirmos curate” (Mt., 7,7). Ilyen módon érthető, hogy később Nagy Konstantin a „tizenharmadik apostolnak” minősül. Minderről lásd Bardill, 2012 zárófejezetét: *Constantine as Christ*.

¹⁷ Vö. IMP · CAES · FL · CONSTANTINO · MAXIMO · P · F · AVGUSTO · S · P · Q · R · QVOD · INSTINCTV · DIVINITATIS · MENTIS · MAGNITVDINE · CVM · EXERCITV · SVO · TAM · DE · TYRANNO · QVAM · DE · OMNI · EIVS · FACTIONE · VNO · TEMPORE · IVSTIS · REM PUBLICAM · VLTVS · EST · ARMIS · ARCVM · TRIVMPHIS · INSIGNEM · DICAVIT. – lásd hozzá Anastos, 1967, 13–41.

¹² Mindez fölveti a kérdést, hogy mennyiben kapcsolódhatik Konstantin társadalmi harmóniára való törekvése Lactantius nagy példaképének, Cicerónak olyan eszményeihez, mint a *concordia ordinum*, a *consensus omnium bonorum*, hogy a közjóról vallott nézeteiről már ne is beszéljek, vö. DiPalma Digeser, 2003.

¹³ Most készül a mű új kritikai kiadása, fordítással és eddig nem létező teljes kommentárral. A bevezető kötet már megjelent, s ez a X. könyv több szakaszban készült egyetlen kiadását állapítja meg, ami 324 végére és 325 elejére tehető: Morlet – Parrone, 2012, 203–204. – A magyar szakirodalomban mérföldkő ez a mű: Farkas, 2005. Ez ahhoz a műhelyhez tartozik, amelyek megal-

pozója Maróth Miklós volt, akinek közlelesen megjelölt írása épp Eusebios Nagy Konstantinhoz való viszonyulását mutatja be: Eusebios: *De laudibus Constantini*.

¹⁴ Eusebios megítélése a történeti szakirodalomban igen ellentmondásos, amennyiben, míg egyesek az egyháztörténet atyját látják benne (például Otto Bardenhever), addig mások a legundorítóbb császármagasztalónak tekintik (Jacob Burckhardt), vagy legalábbis „a császári paróka magasan teológiai fodrászának” minősítik (Franz Overbeck). Ennél szerintünk sokkal egyszerűbb értelmezési lehetőség látszik a valószínűbbnek, az ti., hogy Eusebios mindenképpen előtt a kereszténység tudós apológiáját képviselte, lásd ehhez: Opitz, 1935, 1–19.

gében a hagyományos államvalláshoz ragaszkodó arisztokratikus testület állította. Így tartotta helyénvalónak, hogy a *monumentum* LIBERATORI VRBIS (Róma megszábadítójának) — FVNDATORI QVIETIS (a béke megalapozójának) szentelje, amely nyugalom a Mediolanumi Edictumnak is egyik vezéreszméje. S itt egy olyan óhajról van szó, amely valójában szinte a kor minden polgárának egyértelmű vágya volt, beleértve természetesen a keresztényeket is, akiknek maga Jézus hirdette: „megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz benneteket” (Ján., 9, 32).

Mindezeket a megállapításokat alátámasztja az a kép, amely a milánói *edictummal* egyazon évből való, de későbbi keletkezésű, névtelenül ránk maradt *panegyricusban*¹⁸ mutatkozik meg előttünk, ahol Constantinus úgy jelenik meg számunkra, mint aki az égi hatalom támogatója. Ennek gondviselő akarata volt az, amely magát a szóban forgó császárt diadalra vezette. Márpedig ez nem azonosítható a régi istenek egyikével sem, miközben vannak célzások egy olyan istenségre, aki akár a keresztények istenével is azonos lehetne, bár nincsen megnevezve, s ennek kapcsán az istenként feltűnő Tiberisre történik célzás, ami mintegy ellene látszik szólni az egyértelmű azonosításnak. Mindazonáltal valójában egy olyan isten van invokálva, aki ugyanúgy teremtő és a világ ura, akárcsak a keresztények istene. Végeredményben tehát a panegyrista vallási doktrínája nagyon közel áll ahhoz a Nagy Konstantin-féle világfelfogáshoz, amely a milánói *edictumból* látszik kirajzolódni. Hiszen a IX (XII) *panegyricus* megszólítottja ugyanúgy

¹⁸ Az idetartozó szövegek mértékadó kiadása: Galletier, 1949–1955.

divino monitus instinctu hajtja végre feladatát (II, 4), akárcsak a Konstantin Diadalív győzelmes császára.¹⁹ De hét évvel később, 321-ben, egy másik magasztaló szónok: Nazarius is hasonló kifejezésekkel élt, ami jelzi a korábbi terminológia folyamatosságát (vö. *illa divinitas* – X /IV/, 13, 5; *divinitus* 14, 1; *vis divinitatis* 27, 5). Mindez szöges ellentétben áll az időben korábban elkészült ama dicsőítésekkel, amelyekből egyértelműen a politeizmus levegője árad. Ilyen módon tehát jól érzékelhető az a forradalmi változás, amely időközben Nagy Konstantin és a vele kapcsolatos körök gondolkozásában végbement a fennen hangoztatott „lelkismereti és vallásszabadság” kapcsán.²⁰ Ez pedig olyan eszme, amelynek mindmáig meg kell, hogy legyen az üzenete, amikor a messzemenően plurális és az eltérő kultúrájú embereket csaknem egymással keresztetni kívánó társadalmak időszakát éljük.

Bár bemutatásunk középpontjában eddig épp ez a „vallásszabadság” állt, mégis tudatosítanunk kell, hogy a Milánói Edictum nem csupán ezt az egyetemes emberi jogot fogalmazta meg, hanem vele kapcsolatban fölvetődik egy másik nagyon fontos értékkategória is. Ez pedig nem más, mint az „állam világi jellegének” kérdése, vagy másképp: „a laikus hatalom” összetett problémaköre, amelynek megfogalmazása a modern ember „szabadságának” is egyik nagyon lényeges alkotóeleme. Mindennek gyökerei persze nagyon messzire

¹⁹ Ezen emlékmű kapcsán lásd régebbiről: L'Orange – Gerkan, 1939.

²⁰ Ide kapcsolódó előadások a konferencián: Óbis Hajnalka: *A tolerancia és a társadalmi béke az augustiniusi levelekben*; Pataki Elvira: *Ta hémetera, ta allotria. Kereszténység és pogányság Nazianzosi Szt. Gergely leveleiben*; K. Csízy Katalin: *Themistios, a vallási tolerancia első hírnöke*.

nyúlnak vissza, s kétségtelen, hogy ebből a szempontból az első számú forrás nem az *Őszövetés*, amely alapvetően a papkirály eszméjét kapcsolta össze az állam eredményes működésével, az olyan uralkodókat állítva be eszményképként, mint a fölként Dávid, Salamon vagy Józsué. Más a helyzet az *Újtestamentum* esetében, ahol a jézusi alapelv ekképp hangzik el: „Adjátok hát meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek azt, ami az Istené.”²¹ Márpedig ezt a helyet joggal szokták úgy értelmezni, mint akár a laicizálódás, akár a világi hatalomnak való engedelmesség elvének meghirdetését, de úgy, hogy azért a kölcsönös egymásra utaltság is érvényesül. Ehhez viszonyítva viszont a Mediolanumi Edictum egyfajta visszafordulás a *Vetus Testamentum* szellemiségéhez. Igaz ugyan, hogy a vallásválasztás felelőssége az egyéné, ám aligha tagadható, hogy ugyanakkor Nagy Konstantin Mózes hasonmásaként félreérthetetlenül beavatkozott az Egyház ügyeibe, elsősorban az ún. eretnek tanok ellen, mint ahogy erről akár a nem sokkal későbbi arles-i, majd pedig a niceai zsinaton történő szerepvállalása tanúskodik.

Ez pedig azt jelenti, főként Eusebios tolmácsolásában, hogy a *pons Milviusnál* Kr. u. 312-ben Krisztus jegyében diadalt arató Constantinus a biblikus-keresztény tanításra alapozva és az egyház támogatását élvezve, de az antik római hagyományokat is kamatoztatva, igazában a *vicarius Dei* vagy *Christi* politikai-teológiai koncepcióját valósította meg uralma során. S tette ezt egészen különleges módon, az egyetemes zsinatok összehívásával még a

²¹ Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ – Márk 12, 17, vö. Luk., 20, 20–26, valamint 23, 2; 19, 1–10; Máté 22, 15–22, valamint 5, 46 és 18, 17, illetve 21, 32; valamint az apokrif evangéliumok közül: Tam., 100; Egert., 3, 1–6 frg.

helyesnek minősülő szent diszciplinát is meghatározva. Ehhez képest igazán mély változást elméleti síkon Gelasius pápa hozott, aki 495-ben Rómában hívott össze zsinatot. Ezen üdvözölték először úgy a pápát, mint Krisztus földi helytartóját. A császárhoz intézett levelében ugyanakkor először fogalmazta meg átgondolt formában az ún. „két kard” vagy „kettős hatalom” elméletét, amely szerint Isten e földön lelki és világi hatalmat hozott létre, s az előbbi a pápának, az utóbbi az *imperatornak* adta. Mivel pedig a lélek az örök, ezért ez a hatalom élvez elsőbbséget a világi uralommal szemben. Bár a korabeli császár e levélre nem válaszolt, mégis Nyugat-Európában fokozatosan ez a felfogás vált uralkodóvá az ottani királyságokban egészen a Német-Római Szent Birodalom létrejöttéig. Közben igazából csak Nagy Károly jelentett kivételt, aki 800-ban a pápával császárrá is koronázta magát, de már előzőleg is mind erőteljesebben beavatkozott a vallási ügyekbe. Ezt az irányvonalat azután a Sali dinasztia újította fel és erősítette meg. Igaz, nem elméleti művekben, hanem a gyakorlat mellett mindennek előtt a képzőművészet segítségével. Erről tanúskodik a Liuthar *evangelium* (*I. kép*), ahol III. Ottó úgy jelenik meg, mint Christus Pantocrator, aki a *manus Dei*, vagyis Isten keze oltalmában, az evangéliumok szellemében gyakorolja a hatalmat a hierarchikusan elrendezett országa felett, lábával tiporva el a Gonoszt. Ez a felfogás azonban az uralkodó szájába adott atyai tanításként fejedelmükör formájában nem csupán itt nem tűnik fel. Hiányzik az Nagy Konstantinnál és Nagy Károlynál is, mert az előbbi alatt a diszciplína a rétorikus *panegyrikosokban* és a patrisztikus irodalomban csapódik le, az utóbbinál pedig megmarad az egyházi tanító-mester *paraenesisénél*, ahogy a gelasiusi néze-

1. kép

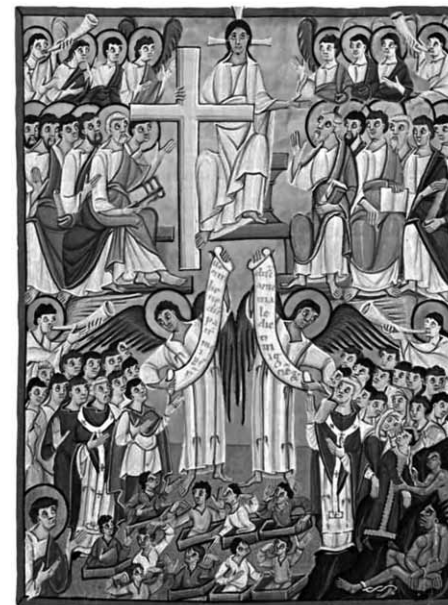
tek is így fogalmazódtak meg a Meroving- és a Karoling-királytűkrökben. Nyugat- és Közép-Európában a Kr. u. I. ezredforduló előtt és után századokon át az egyetlen igazi uralkodói tükör, amely valóban az apai oktatást közvetíti a fiúnak, a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmek* (*Libellus*). S ebben ráadásul nem csupán az atyai intésről van szó a megszokott egyházi *paraenesis* helyett, hanem arról is, hogy a *Libellusban* félreérthetetlenül a *vicarius Dei* elmélete fogalmazódik újra, úgy, ahogy az jelen van a Nagy Konstantin- és a Nagy Károly-, valamint az I. Ottó-féle gyakorlatban, illetve a *Liuthar-evangeliumban*. A magyar király is szakít tehát a gelasiusi tanítással, amikor már az *Intelmek* indításakor kijelenti, hogy a *Dei nutu*, az Isten akaratából megteremtett világban a *regna gratia Dei concessa*, vagyis az országok Isten kegyelméből lettek átengedve azoknak, akik a papkirály, Salamon példájára az isteni böl-

csességet (vö. *divinae sapientiae*) követik. István tanítása is ezt közvetíti fiának. Ilyen módon tehát az idősödő király intelmei mintegy a *vicarius Dei* szájából hangzanak el, aki ennél fogva gyermekét a hitre is tanítja mint az isteni parancs egyenes közvetítője (I, 1–3). Az utód pedig akkor jár a helyes úton, ha ezt az atyai hitbéli oktatást követi, mert ez jelent egyet a királyi koronának történő kellő tiszteletadással mind az egyházi, mind a világi hierarchia részéről. Ez biztosítja a *translatio imperii*, vagyis a hatalom egyik birodalomról a másikra történő átruházásának folyamatába bekapcsolódó országok kellő működését is, azokét, amelyek a földkerekségnek ezen a pontján már korábban valamiféle történelmi küldetéssel bírtak, s ezért kell azok uralkodóinak példáját is követni (Grave enim... est huius climatis tenere Regnum, nisi imitator consuetudinis ante Regnantium... Regum – VIII,3). Ennek jegyében szerette volna István fiát ugyanúgy *Augustusnak* tudni, ahogy ez a cím a római császárok, köztük Nagy Konstantin, majd pedig a „frankok királya”, Nagy Károly után a Szent Birodalom uralkodóit is megillette mint olyanokat, akik az egykori *imperium Romanum* jogutódai (II, 4).

Mindez azonban a kor felfogása alapján mégsem jelentett zsarnokságot, amelynek képviselőjére ezen idők apokaliptikus szellemében a poklok tüze várt, úgy, ahogy azt például a nagyjából egykorú *Bambergi Apokalypsis* egyik híres ábrázolása is bemutatja (2. kép). Szent Istvánnál viszont a *vicariatus Christi*, miként arra a későbbi koronázási palástként használt 1031-es székesfehérvári *casula* ábrázolási összképe ugyancsak utal (3. kép) (Lásd ehhez: Tóth, 2009, 4–18. [további irodalommal]), szervesen egybefonódik azzal a platonikus, aristotelianus és ciceroníanus, valamint a sztoikusok által is elfogadott világ-

renddel, mely az ún. *oikeiós* elméletre épült, vagyis arra, hogy az ember léténél fogva sajátjává teszi a világmindenséget. E szerint a felfogás szerint az istenséggel és az értelemmel egygyé forrott *kosmos* valójában a különféle emberi közösségek harmonikus rendjét foglalja magába, úgy, ahogy e nézetet a kereszténység is magáévá tette (Lásd mindehhez: Chang-Uh, 2002). Az államiság szintjére ezt azután Nagy Konstantin törvényei emelték,²¹ s ehhez a példához kapcsolódtak azután a Szent István-i *Decreta* is, amelyek többek közt ugyancsak magukévá tették a páli „özvegyek és árvák” megvédésének újtestamentumi és keresztény alapelvét. S mindez az idő távolából még ma is egyfajta igazodási pont lehet, ha hozzákapcsoljuk a történelmi progresszió azóta elért értékes és valóban előrevivő vívmányaihoz, a jelen igazán humánus elvárásaihoz, és megmaradunk az észszerűség szigorú önkontrollt igénylő korlátai között, nem tévedve bele megannyi, az emberiséget pusztulással veszélyeztető aberráció emberi jogokként való álcázásába. Így közelítette meg az állam és az Egyház összefüggésének problémáját korunk kiemelkedő teológusa, XVI. Benedek, aki még pápáként úgy fogalmazott, hogy valójában egy „pozitív laicitásra” van szükség. Ez szerint egy „egészséges világi szellem”, amely a vallást nem egyszerűen magánügyként fogja fel, hanem olyan organikus közösséget összefogó tényezőként, amely kizár minden erőteljesebb politikai és kulturális ellenségeskedést. Ugyanakkor elítél minden olyan manapság megcső brutalitást, mint például ami 2013. június

²¹ Vö. Maurice, 1919. – Az Újtestamentum krisztusi tanítása, hogy Jézus nem a régi törvények eltörlésére, hanem tökéletesebbé tételére jött el (Mt., 5, 17–19), nagyon jól összeegyeztethető volt a régebbi római jogfelfogással, különösen azzal, ahogy ezt Cicero megfogalmazta, vö. Cicero, 2008.

2. kép

7-ről 8-ra virradó éjszaka történt, amikor a nantensi Szent Péter katedrális szentségtelenítették meg vandál módon, meggyalázva még az oltárokat is, s épp azon a helyen követve el ezt a szentségtörést, amely a modern vallásszabadság eszméjének szinte a jelképe lett. Az „egészséges világi szellem” nem lát indokolatlanul rémeket a közösségi intézményekben elhelyezett vallási szimbólumokban sem, amelyek valójában a hagyományos összetartozás megjelenítései, ahogy az általuk felmutatott erkölcsök is többnyire egy identitástudatra épülő harmonikus rend hajtóerői egy olyan holisztikus hálót képező közegben, ahol a jog, a kultúra, a kommunikáció, a tudományok és a technológia vívmányai egyaránt egészséges módon tudnak érvényesülni. Ebben a kereszténységre ma is meghatározó szerepnek kellene hárulnia. Akárcsak az a Kr. u. 4. századtól kezdődően történt, amikor a vallási és a tudományos, valamint a művésze-

3. kép

ti gondolkodásban egyaránt olyan, az interdisziplináris látásmódon is túllépő transzdiszciplináris gondolkodást valósított meg, amelyre korunkban is a legnagyobb szükség van, de természetesen a tudományok és technikák egy sokkal magasabb és rohamosan növekvő szintjén.²² Talán ebbe az irányba mutathat az EU külügyminisztereinek az a 2013. június 24-én hozott határozata, amely új irányelveket jelölt ki a vallásszabadság és a hitbeli meggyőződés előmozdítása és szavatolása kapcsán az Unión belül. Még akkor is elvben lehetőség

²² Erre már az MTA 175. ünnepi közgyűlésén az MTA akkori egyik alelnöke, Enyedi György (2001) is igyekezett felhívni a figyelmet, s felvetése épp ebben a folyóiratban látott napvilágot. Jó lenne ezt a szempontrendszert az eddigieknél jobban érvényesíteni a hazai ókortudományon belül is.

IRODALOM

Anastos, Milton, V. (1967): The Edict of Milan (313): A Defence of its Traditional Authorship and Designation. *Revue des études byzantines*. 25, 13–41. • [http://www.scribd.com/doc/67976460/Milton-V-Anastos-The-Edict-of-Milan-313-A-Defence-of-its-Traditional-Authorship-and-Designation-Revue-des-etudes-](http://www.scribd.com/doc/67976460/Milton-V-Anastos-The-Edict-of-Milan-313-A-Defence-of-its-Traditional-Authorship-and-Designation-Revue-des-etudes-byzantines-tome-25-1967-pp)

van rá, ha ebben a vonatkozásban sok minden további pontosításra és biztosabb garanciákra vár. Ezt szolgálja a keresztény egyházak egységre irányuló bizonyos fokú, bár nem mindig teljesen összehangolt törekvése, amelynek jegyében I. Bartholomaiosz pátriárka június 29-én elküldte Rómába képviselőit a közös apostolokra, Péterre és Pálra emlékezve, s Ferenc pápa úgyszintén egy *Ave Mariát* mondatott az ortodox egyházi vezetőért a Szent Péter téren egybegyűlt hívekkel.

Kulcsszavak: *vallásszabadság, pogányság–kereszténység–zsidó vallás kölcsönviszonya, a kereszténység világtörténeti szerepe és öröksége, az állam laicitása, a magyar kultúra kapcsolódása a keresztény civilizációhoz, Szent István egyik ideálja: Nagy Konstantin*

byzantines-tome-25-1967-pp

Bardill, Jonathan (2012): *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden Age*. Cambridge University Press, Cambridge–New York

Baynes, Norman Hepburn (1929/1930): *Constantine the Great and the Christian Church*. Raleigh Lecture for 1929/1930, 69–74.

Chang-Uh, Lee (2002) *Oikeiosis. Stoische Ethik in naturphilosophischer Perspektive. (Alber-Reihe Thesen Bd. 21)* Freiburg–München

Cicero, Marcus Tullius (2008): *De legibus*. In: Marcus Tullius Cicero: *A törvények* (ford. és jegyz.: Simon Attila, utószó: Havas László) Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar–Gondolat, Budapest

Corsaro, Francesco (1970a): *Lactantiana. Sul De mortibus persecutorum*. Catania, Edigraf

Corsaro, Franciscus (1970b): *Lactantius, De mortibus persecutorum*. (Recensuit, Italice vertit Franciscus Corsaro) Università di Catania, Centro di Studi sull'antico Cristianesimo

De Salvo, Lietta (1977): A proposito della datazione del De mortibus persecutorum di Lattanzio. *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*. 31, 1977, 482–484.

DePalma Digeser, Elizabeth (1997): Lactantius and the 'Edict of Milan': Does It Determine His Venue? *Studia Patristica*. Papers Presented to the Twelfth International Conference on Patristic Studies, August 21–26, 1995, Oxford, England, 31, 287–295.

DePalma Digeser, Elizabeth (1998): Lactantius, Porphyry, and the Debate over Religious Toleration. *JRS (Journal of Roman Studies)* 88, 129–146. • <http://dx.doi.org/10.2307/300808>

DePalma Digeser, Elizabeth (2000): *The Making of a Christian Empire: Lactantius and Rome*. Cornell University Press, Ithaca

DePalma Digeser, Elizabeth (2003): *Citizenship and the Roman Res publica: Cicero and a Christian Corollary*. Critical Review of International Social and Political Philosophy, 6, 5–21.

Drake, H[arold] A. (2000): *Constantine and the Bishops: The Politics of Intolerance*. Johns Hopkins University Press, Baltimore–London • <http://books.google.hu/books?id=RDqYIcSLJoAC&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&cf=false>

Enyedi György (2001): A társadalomtudományok százada. *Magyar Tudomány*. 46, 2, 170–174. • <http://www.matud.iif.hu/orfeb/enyedi.html>

Farkas Zoltán (2005): *Telesio logos. Eusebius-tanulmányok*. (Apollo Könyvtár 25) Akadémiai, Budapest

Galletier, Édouard (éd., trad.) (1949–1955): *Panegyriques latins*, I–III. Les Belles Lettres, Paris

Havas László (2013): *Könyv a keresztény állam születésének 1700. évfordulójára alkalmából*. *Klió*. 1, 50–61. • <http://www.c3.hu/~klio/klio131/klio050.pdf>

L'Orange, Hans Peter – Gerkan, Armin von (1939): *Der spätantike Bilderschmuck des Konstantinsbogen*. Berlin

Masai, François (1973f): *Revue belge de philologie et*

d'histoire. 51, 4, 1007–1009,

Momigliano, Arnaldo (1989): *On Pagans, Jews, and Christians*. Wesleyan Univ. Press, Middletown, CT

Maurice, Jules (1919): *La politique religieuse de Constantin le Grand. Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 63/3, 282–290. • http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/crai_0065-0536_1919_num_63_3_74163

Morlet, Sébastien – Parrone, Lorenzo (éd.) (2012): *Eusèbe de Césarée: Histoire Ecclésiastique, tome 1: Études d'introduction. (Anagôgè)* Les Belles Lettres–Les Éditions du Cerf, Paris

Moreau, Jacques (éd.) (1955): *Lactance, De la mort des persécuteurs II. (Sources chrétiennes 39)*, Les Éditions du Cerf, Paris, 456–464.

Opitz, Hans-Georg (1935): *Eusebius von Caesarea als Theologe*. *ZNW (Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft)*. 34, 1–19.

Peterson, Erik (1935): *Der Monotheismus als politisches Problem*. Bei Jakob Hegner, Leipzig

Rougé, Jean (1978): À propos du manuscrit du « De mortibus persecutorum ». *Lactance et son temps. Recherches actuelles*. Actes du IVe colloque d'études historiques et patristiques, Chantilly, 21–23 septembre 1976, Beauchesne, Théologie Historique 43, Paris, 13–23. • http://books.google.hu/books?id=5M7-2fj9eScC&pg=PA13&clpg=PA13&dq=Rougé%20C3%A9,+:+A+propos+du+manuscrit+du+De+mortibus+persecutorum.&source=bl&cots=NvH88N3rf&sig=Nj6SvplkmfEGsB8PudUgDAXCoY&hl=en&sa=X&ei=XFeDUsnwLsKxtAby4DoAQ&redir_y#v=onepage&q=Rougé%20C3%A9%20C%20%3A%20A%20propos%20du%20manuscrit%20du%20De%20mortibus%20persecutorum.&cf=false

Sachot, Maurice (2007): *Quand le christianisme a changé le monde*. Odile Jacob, Paris

Sauron, Gilles (1994): *Quis deum? L'expression plastique des idéologies politiques et religieuses à Rome à la fin de la République et au début du Principat*. In: BEFAR, 285, Rome, Palais Farnèse, 1994, IV-736.

Städele, Alfons (2003): *Laktanz: De mortibus persecutorum. Über die Todesarten der Verfolger*. (übersetzt und eingeleitet von Alfons Städele) (Fontes Christiani 43) Brepols, Turnhout

Tóth Endre (2009): *A magyar koronázási jelvényekről*. In: Szent Korona-konferencia, 2008. dec. 5. *Az Eleink – Magyar őstörténet* folyóirat melléklete, (Őstörténeti Füzetek 7), Napút, 4–18, (további irodalommal).

Veyne, Paul (2007): *Quand notre monde est devenu chrétien (312–394)*. Albin Michel, Paris

JAVASLAT A NEMZETI TERMÉSZETTUDOMÁNYI GYŰJTEMÉNY LÉTREHOZÁSÁRA

Papp László

az MTA rendes tagja
flyer.papp@gmail.com

Helyzetkép

Javaslatom a Nemzeti Természettudományi Gyűjtemények (NTGY) létrehozására nem új. Az intézményalapítás igényét még a hetvenes évek végén vettem föl, de akkor ezt még a Magyar Természettudományi Múzeum keretében képzeltem el. Akkori javaslatom alapján az intézmény a múzeumon belül önálló egységként erősítette volna a meglévő gyűjtemények tudományos munkáját.

A közelmúltban a múzeum és ezáltal a hazai biodiverzitás-kutatás helyzete gyökeresen megváltozott, ezért most egy önálló intézmény alapítására teszek javaslatot, melyet alább vázlatosan ismertetek meg a *Magyar Tudomány* olvasóival is.

A kormány javaslatára 2011. február 23-án az Országgyűlés törvényt fogadott el a Nemzeti Közszolgálati Egyetem létesítéséről. Magánemberként a közszolgálati szakemberek felsőfokú képzésének egy egyetembe való összevonását racionális, jó elgondolásnak tartom. Az új egyetem főépülete az egykori Ludovika Akadémia épülete lett, hiszen történelmi okok miatt hazánkban e célra nem is lehetne méltóbb épületet találni. Csakhogy sok évvel korábban, még a néhai Mádl Ferenc

– mint az Antall-kormány kultuszminisztere – bölcs döntése a Ludovika Akadémia épületét a Magyar Természettudományi Múzeum (alább: MTM) gyűjteményeinek és kiállításainak végleges elhelyezésére szánta. Az akkor romokban álló hatalmas épületegyüttes átalakítása a múzeumi funkciókra csak igen költségesen valósítható meg. A munkálatokra mai napig – információim szerint – mintegy 10,5 milliárd forintot költöttek. A kiállítóterek elkészültek, és évek óta működnek, egyes értékes gyűjtemények szintén beköltöztek, de a felújítási munkák 2000 táján elakadtak, és így a tudományos gyűjtemények nagyobb hányada nem kerülhetett véglegesnek szánt helyére.

A javaslat

Javaslatom lényege, hogy a mai Magyar Természettudományi Múzeum váljék ketté. Jöjjön létre egyrészt egy új, szűken értelmezett Természettudományi Múzeum, amely természettudományos kiállítások rendezésével és múzeumpedagógiai oktatással szolgálná a magyar közművelődést. (A világ sok országában, például az Egyesült Államokban a természettudományi múzeumok óriási többsége szintén jelentős tudományos gyűjtemények

nélkül működik.) Másrészt, a ma létező múzeumból független intézményként váljon ki a **Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény**.

A Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény (*Hungarian Natural History Collections* – *HNHC*) önálló intézményként a megújult hazai kutatóegyetemekkel szoros együttműködésben a hazai biodiverzitás-kutatás és egyéb, nagy gyűjteményeken alapuló természettudományi kutatások alapvető műhelyévé válhatna, egészen új szemléleti alapon és ennek megfelelő szervezeti átalakulással. Az *Állattár*, a *Növénytár* stb. ma már mosolygató neve eddig is a nemzeti állatgyűjteményt, a nemzeti növénygyűjteményt stb. rejtette. A gyűjteményekben eddig is elsősorban gyűjtő- és kutatómunka folyt.

A tervezett szétválasztás megvalósulása nem zárja ki a két jövődő intézmény közötti szoros együttműködést, de a kétféle alaptevékenység szülte ellenérdekeltségeket megszüntetné. A kétféle alaptevékenységet – úgy látszik – manapság máshol sem sikerül harmóniába hozni. A National Museum of Natural History, Smithsonian Institution kivételével alig tudnánk példát mondani az ellenkezőjére. Ahol pedig az egyensúly felborul, sajnos mindig a tudományos kutatás kárára borul fel. A nagyhírű londoni Natural History Museum kutatóit épp mostanában helyezték egy nagy egyterű terem polcokkal stb. leválasztott ketreceibe (Mound, 2012) – lásd amerikai ügyvédfilmek –, hadd érezzék magukat hivatalnokoknak, ha már korábban azzá tették őket.

Most, amikor a Nemzeti Közszolgálati Egyetem kampuszépítése miatt egyrészt a kiállítások, látogatói terek és a közművelődést szolgáló helyiségek, másrészt a legtöbb tudományos gyűjtemény fizikailag is messze ke-

rülnek egymástól, a két intézménnyé alakulás könnyen megvalósítható, kézenfekvő előrelépés. Javaslatom érthetőbbé tételéhez azonban hadd foglaljam össze a természettudományi gyűjtemények specifikumait. Miután magam állatokkal, közelebbről legyekkel foglalkozom, engedjék meg, hogy példáim, vonatkoztatásaim is zoológiaiak legyenek; ám *mutatis mutandis* érvényesnek érzem érveimet a többi természettudományi szakma gyűjteményeire is.

A természettudományos muzeológia különös természete

A „természettudományos muzeológia” különleges, a többi múzeumi ágától eltérő terület, mind a metodikai megközelítés, mind pedig a gondolkodás módjai szerint. Egy, a thai esőerdőkben fogott rovaregyed nem objektum, még messze nem gyűjteményi példány, hanem csak lebomlásra ítélt, strukturált kitinképződmény. A konzerválás, a tanulmányozhatóság érdekében végzett kikészítés, kiegészítés és az identifikáció változtatja ezt a mulékony „anyagot” maradandó múzeumi példánnyá, melyre *ettől fogva* már a műkincsvédelmi törvény paragrafusai is vonatkoznak (*i. abra*). Tehát a régészet, a művészettörténet stb. művelőitől eltérően a természettudományos „múzeumokban” a kutatók és asszisztenseik az objektumaikat maguk hozzák létre. Különösen a fajok százazreit kezelő botanikusok és zoológusok körében van meghatározó jelentősége két fogalom (begyűjtött állat / preparált és identifikált példány) közti különbségnek.

A természettudományi gyűjtemények centrális objektuma az adataival nyilvános adatbázisokba csatolt bizonyító példány. Végző soron minden biológus valamilyen fajú élőlényrel dolgozik, de a faji hovatartozás

1. ábra • Egy bizonyító légy példány. A legyek két 0,15 mm vastag mikrotűre szúrták, amely kartonlapba van ragasztva; a gyűjteményi tűn felül az ún. lelőhelycédulák, alatta az identifikációs cédula. Kiállítási célra alkalmatlan, viszont jelentős tudományos értéket képvisel.

meghatározásában szükségképpen jelen lévő szubjektívizmust tekintetbe véve a kutatók azt bizonyító példányok (*voucher specimen*) rögzítésével, megőrzésével igyekeznek ellensúlyozni. Sok baj származott és származik azonban abból, hogy a bizonyító példány kritériumait nem vették elég szigorúan. A bizonyító példány pontos megfogalmazása így hangzik: *nyilvános (köz-)gyűjteményben e célra elhelyezett, bárki számára hozzáférhető példány(ok), amely(ek)et pontosan adatoltak (céduláztak), és ráadásul a példányhoz rögzítve van a nemzetség és a faj neve, illetve az identifikátor neve, az identifikáció éve (esetleg más körülményei is).*

Sajnos a gyakorlati entomológia, ökológia és természetvédelem terén a faji identifikáció fogalmával gyakran pongyolán bánnak. Sok korábbi probléma tanulságait levonva az alábbi definíciót tartjuk elég pontosnak: „a faji identifikációban az identifikátor (a meghatározást végző) személyében szakmai felelősséget vállal arra nézve, hogy az előtte fekvő példány(ok) a kérdéses időben elérhető legjobb tudás szerint ugyanazon biológiai fajba tartoznak, mint a közölt név alapját képező holotypus (lectotypus, neotypus) példány.” (Ez utóbbiak tulajdonképpen a faj első leírását, a névadás alapját képező bizonyító példányok.) A tudományos növény- és állatgyűjtemény tehát bizonyító példányok rendezett gyűjteménye. A közgyűjtemények mellett mindig léteztek, és ma sem jelentéktelenek (tudományos szempontból sem!) a magántulajdonban lévő állatgyűjtemények, különösen egyes rovargyűjtemények. A Magyar Természettudományi Múzeum Állattárának gyűjteménye Közép-Európában a legnagyobb ilyen gyűjtemény, melyhez fogható alig van a világon. Több mint hétmillió konzervált bizonyító példányt tárolnak itt, köztük igen jelentős a típuspéldányok száma is. A legnagyobb ál-

latgyűjteményeket a fejlett kultúrájú európai országokban alapították. Máig legnagyobb a londoni Natural History Museum állatgyűjteménye, de igen jelentős gyűjteményeket őriznek Párizsban, Berlinben, Bécsben, Szentpéterváron. E században az USA és Kanada gyűjteményei fejlődtek leggyorsabban; Észak-Amerikában ma már huszonhat gyűjteményben van több mint egy-egymillió példány.

Látható tehát, hogy a legnagyobb gyűjtemények nem ott vannak, ahol a legnagyobb az állatok fajdiverzitása. Jogosan merül föl a kérdés, nem volna-e érdemes a trópusi, szubtrópusi országokban gyűjteményeket kialakítani, ahol sokkal több faj él? Nos, a meleg és párás környezetben az állatgyűjtemények alapítása és fenntartása az európaiakénál sokkal többbe kerülne. Ennél is fontosabb szempont, hogy a nagy állatgyűjtemények százszázötven év alatt fejlődtek ki, taxonómus kutatók generációi alkotta iskolák, szakmai kultúrák alakulnak ki bennük. A fejlődő országok fiatal taxonómusainak kiképzése is ezekben a nagy gyűjteményekben a legesszerűbb, hogy később saját nemzeti gyűjteményeikben alapítsanak tudományos iskolákat.

A nagy tudományos gyűjteményekhez természetesen részletes, pontos nyilvántartási rendszerek is tartoznak, melyek ma már jelentős számítástechnikai infrastruktúrát és informatikai fejlesztéseket igényelnek. A tudományos gyűjtemények fejlesztési stratégiái a múltban abból a feltételezésből indultak ki, hogy ha sok példányt fogunk, azok között majd sok faj képviselői lesznek. A természetben azonban rovarok egyedszámának megszűlése az egyes fajok között a csonkított Poisson-lognormális (csonkított lognormális vagy a logaritmusos szériesz) görbékhez illeszthető. Ez azt jelenti, hogy a megfogott és gyűjteményben elhelyezett példányok nagy

többsége igen kevés fajhoz tartozik, illetve az így véletlenszerűen megőrzött anyagokban igen kevés igazán ritka faj lesz képviselve. A régebbi rovargyűjteményekben ezért a fajok egyedei többé-kevésbé olyan arányban vannak reprezentálva, mint a természetben. A tudományos gyűjtemények fejlesztésekor azonban nem a bélyeggyűjtéshez hasonló szenvedély hajtja a zoológusokat arra, hogy a ritka fajok példányait vadásszák, hanem mert ezen egyedek különösen fontosak az élővilág faji diverzitásának megismerésében.

A gyűjteményekben folyó munka döntő hányada tehát eddig sem kiállítások készítését, hanem a tudományos referenciaalapok létrehozását célozta. Például a konzervált állatokból álló nagy tudományos állatgyűjtemények tulajdonképpen az élő, sokféle módon megnyilvánuló fajpopulációk azonosításához és elkülönítéséhez adnak referenciaalapot. Az első leírások, a referenciagyűjtemények megteremtése csak az első lépéseket jelentik, amelyekre az anatómusok, fiziológusok, genetikusok, ökológusok és persze a gyakorlati (például mezőgazdasági, egészségügyi és természetvédelmi) szakemberek kutatásai alapulnak. Nagyszerű dolog, hogy ma már egy-egy élőlény genetikai szekvenciái egyre gyorsabb és olcsóbb módszerekkel tárhatók fel, de az eredmény vajmi keveset érne, ha ehhez nem tudnánk hozzárendelni az adott faj nevét. Hiszen a faj neve nélkül a frissen szerzett genetikai információ nem volna köthető mindahhoz az ismerethez, amit az elmúlt évszázadokban az adott fajról felhalmoztunk.

A bizonyító példányoknak korántsem csak a taxonómiai, faunisztikai vagy biogeográfiai kutatásokban van kitüntetett szerepük. A sokfajú állatközösségek ökológiai kutatásai, ha azok nem jártak bizonyító példányoknak gyűjteményekben való elhelyezésével, kétsé-

ges hitelűek, hiszen nem tudjuk, valóban azok a fajképviseletek szerepeltek-e bennük, mint amit cikkben közöltek. Ugyanezek vonatkoznak bizonyos természetvédelmi célú kutatásokra is. Például Bátorliget faunáját negyven év elteltével újra megvizsgálták, még hozzá úgy, hogy például a bogarak negyven éve identifikált példányait is újraterelték. Nos, az 1953-as kötetben felsorolt 1507 bogárfaj közül 263 faj (17,5 %) minden példányát vagy azok egy részét rosszul határozták meg; noha az eredeti anyagon is jó szakemberek dolgoztak, csak éppen ők a nehezen identifikálható csoportoknak nem voltak specialistái (Merkl Ottó szíves összefoglalója alapján, lásd Merkl, 1991 vs. Kaszab – Székessy, 1953).

Régi és új célok

Amint az más, egészségesen fejlődő tudományágakban is természetes, a taxonómiai kutatásokban is három szintet különböztethetünk meg a gyakorlati élethez való viszonyunkban. Az alap kutatásra az alkalmazott taxonómia épül. A taxonómia kutatói közül sokan érzik feladatuknak, hogy alap kutatási eredményeiket közvetítsék a gyakorlat felé. Ezt leghatékonyabban úgy tehetik, ha határozókönyveket, katalógusokat készítenek a növényvédelmi, egészségügyi stb. szakágakban való felhasználásra. Természetesen vannak alkalmazott taxonómusok is, akik nem elsősorban új fajok és más taxonok leírásával, hanem az eredmények felhasználásával, gyakorlati problémák megoldásában való alkalmazásával foglalkoznak. Bizonyos szempontból ilyenek tekinthető a faunisztikai kutatás, az egyes országok vagy részeik (nemzeti parkok stb.) faunájának feltárása, a természetvédelmi kezelés megalapozása is. A kutatás + fejlesztés szintjén elsősorban az állatok és növények identifikációja, a fajokra vonatko-

zó alappreferenciák hozzáférhetőségének megteremtése és a taxonómiai, faunisztikai, florisztikai adatbázisok kiépítése szükséges.

A tudományos kutatásokat – korábbi vélekedésekkel ellentétben – a bizonyító példányokat teremtő és megőrző gyűjteményekre alapozó kutatásokat is, elsősorban a társadalmi elvárások és közvetve vagy közvetlenül gazdasági igények vezérlik. Ezek esetünkben főként a természetvédelem, az agrárium és az egészségügy részéről jelentkeznek. A társadalom világszerte elvárja, hogy fennmaradjanak kevésbé bolygatott, természetközeli társulások, ami megköveteli a természetvédelmi ökológia fejlesztését. Eközben a szaporodó emberiségnek egyre hatékonyabban, egyre több táplálékot kell termelnie, ezért a természetes és agrártársulások kölcsönhatásainak kutatása prioritás marad. Az emberi egészség iránti fizetőképes kereslet tovább nő, amelynek ökológiai vetületei is vannak (elsősorban a járványtan fontos mint „egészségügyi zoológia vagy ökológia”).

A Magyar Természettudományi Múzeumból való kiválás után a leendő Nemzeti Természettudományi Gyűjteményt alkotó szervezeti egységek közül az Állattár és a Növénytar nem kíván komoly szerkezeti átalakítást, de vissza kell kapniuk korábbi viszonylagos önállóságukat. Valószínűleg ez vonatkozik az Ásvány- és Kőzettárra, valamint az Őslény- és Földtani Tárra is. Azt azonban az új intézmény kialakításakor meg lehetne fontolni, hogy utóbbi kettőnek a bizonytalan jövőjű Magyar Állami Földtani Intézet gyűjteményeivel való integrációja nem volna-e országos érdek. Eltér a fentiekől az Embertani Tár kívánatos sorsa. A történeti embertani művelés világszerte a régészet keretein belül folyik, ezért e gyűjtemény anyaga és kutatói stábj hazánkban is méltóbb helyet találhatna a

Nemzeti Múzeum régészeti osztályához csatlakozva. Az élő gyűjtemények, a két nagy botanikus kert és az állatkertek nem tartoznának a Nemzeti Természettudományi Gyűjteményhez, de természetesen szoros információcserre és kooperációra, például közös pályázatok kötnék össze őket.

Praktikus szempont, hogy a végleges elhelyezési megoldások megtalálásáig a két igazán nagy tár, az Állattár és a Növénytar mai helyén maradhat, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem térfoglalását a Ludovikán tehát mindez nem hátráltatja.

Magától értetődik, hogy a két intézmény szétválasztásánál a lehető legnagyobb gonddal kell eljárni. Valószínűleg az egyetlen kényes feladat a gyűjtemények anyagainak szétválasztása. Könnyen követhető alapelv lehet, hogy a tudományos értékkel bíró példányok a Nemzeti Természettudományi Gyűjteményhez kerüljenek, a látványos, kiállításokon hasznosítható tárgyak pedig a Természettudományi Múzeumba. Például egy hatalmas ametisztkristály becsértéke óriási összeg, kiállításban való hasznosíthatósága kétségtelen, tudományos értéke viszont csekély. A Természettudományi Múzeumnak a kiállítások előkészítéséhez is szüksége van látványos példányokból álló saját gyűjteményre, amelynek fejlesztéséhez nem lenne szüksége saját szakembergárdára, mert azt felkérésre a Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény kutatói végezhetnék. (Csak szakembereknek mondom: a tudományos gyűjteményekből selejtezett példányok egy része felújítás után még alkalmas lehet kiállítási tárgynak).

Reményeim szerint a Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény szigorú tudományos és adminisztratív ellenőrzés alatt álló, közfeladatokat ellátó intézmény lesz. A legfontosabb közfeladatok már ma is megjelölhetőek:

A tervezett Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény közfeladatai

- Nemzetünk kulturális örökségének és közvagyonának egyaránt integráns részét képező természetudományi gyűjtemény fenntartása és gyarapítása;
- a hazai faji szintű biodiverzitás – természeti örökségünk – feltárása, részvétel a genetikai diverzitás és az élő közösségek diverzitásának kutatásában;
- bizonyító példányok elhelyezése, elsősorban a sok fajjal képviselt ökológiai mintákból;
- a magyar ásványtani és kőzettani környezet, valamint a flóra (az MTA Ökológiai Kutatóközpont – ÖKI részvételével) és fauna nyilvános adatbázisának létrehozása és karbantartása;
- hozzájárulás a földi biodiverzitás feltáráshoz (elsősorban nemzetközi pályázatokban való részvétel révén);
- részvétel a biodiverzitás fenntartását célzó ökológiai, természetvédelmi és más hazai és nemzetközi projekteknél;
- mezőgazdasági kártevők (állatok és gombanövények), továbbá humán és állatorvosi szempontból fontos állatok identifikálása;
- az állami és önkormányzati intézmények számára végzett identifikáció;
- identifikáció biztosítása magánszemélyek és magánintézmények számára, rögzített tarifák szerint;
- a fenti feladatokhoz kapcsolódó magyar és nemzetközi publikációk kiadása.

Bár a közfeladatok közt külön pontként nem említettem, de a felsorolt feladatok összességében azt jelentik, hogy Magyarország a Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény – mint kutató intézmény – megalapításával és fejlesztésével alkalmassá válhat a nemzetközi környezeti válsághelyzetekben való adekvát fel-

lépésre. Emlékeztet, hogy a sok éven át tartó bős-nagymarosi vita kapcsán a Szlovák Tudományos Akadémia létrehozott egy jelentős növény- és állatökológiai kutatóhálózatot, mely azóta ontja magából a nemzetközileg is rangos fórumokon publikált munkákat. A magyar oldalon ezzel szemben semmilyen intézményi fejlesztés, csak a Magyar Természettudományi Múzeum adott ki egy magyar nyelvű képeskönyvet a Szigetköz természeti értékeiről, mely erősen változó értékű fejezetek összefüggés nélküli gyűjteménye. Hasonlóképpen, a tiszai cianidszennyezés után is felbolydult a szakma, sokan beszéltek a fauna és flóra monitorozásának szükségéről, majd az érdeklődés elhalt. Nos, biológiai monitoringot nem lehet az esemény után indítani.

A fentiek tükrében is kijelenthetjük, hogy ma a Magyar Természettudományi Múzeum tudományos tevékenysége az alkalmazott diplomások számához viszonyítva nem elégséges. Igaz, hogy a tudományos teljesítmény a publikációk számában mérve sokszorosan meghaladta a hasonló méretű más múzeumokét, minden évben alkalmat adva a többségnek, hogy e tekintetben az MTM-mel példálózzék. Az előbb felsorolt specifikumok szerint azonban az MTM tudományos teljesítményét nem más hazai múzeumokéhoz, hanem hasonló számú kutató foglalkoztató – például akadémiai – kutatóintézetekéhez kellett volna hasonlítani. Természetesen a gyűjtemények gyarapításának és kezelésének mindennapi feladatai külön szakemberek tevékenységét igénylik. Az MTM mai tudományos teljesítménye nemcsak összességében elégtelen,¹ de az előző bekezdésekben említett

¹ A figyelmes olvasó számára jó eligazító a tavalyi stáblista és publikációs lista összevetése: *Scientific Staff...*, 2012, 483–484., és *List of Publications...*, 2012, 453–481.

társadalmi elvárásoknak, a társtudományokkal való együttműködésben szükséges szerepnek sem felel meg.

Jelen javaslatomnak nem célja, hogy az MTM eddigi kiállítási tevékenységét bíráljam. A megújult Természettudományi Múzeumban bizonyára a kiállítási és oktatási tevékenység is meg fog újulni. Azt azért meg kell állapítanunk, hogy a kiállításoknak nem volt nemzetközi standardok szerinti kritikájuk. Ez akkor is igaz, ha voltak természetesen jó kiállítások is. Azt állítom, hogy a természettudományos kiállítások *rendezésének* alig vannak természettudományos specifikumai, ezért azt egyéb múzeumi ágak kiállításáiban jártas, de már bizonyítottan jó szakemberek tudják jól végezni. Az új Természettudományi Múzeum személyi állománya kialakításának ez egyik szempontja lehet. A javaslatomban szereplő Magyar Természettudományi Múzeum elhelyezési gondjai a mai helyen megoldódni látszanak: majdnem egészében megtartja kiállítási tereit, valamint a föld alatti szintek raktártereit.

A leendő Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény egyetlen, méltó helyen való elhelyezésére nincs, nem is lehet javaslatom. Praktikus szempont, hogy a Ludovikából szinte azonnal kiköltöztetendő egységek mellett a két igazán nagy gyűjtemény, az Állattár és a Növénytár egy ideig még a mai helyén maradhat, így az egyetem térfoglalását nem hátráltatja. A Ludovika Akadémia épületének tőterét és földszintjét elfoglaló gyűjtemények és a Könyvtár továbbköltöztetése nagyon nagy logisztikai és finansziális probléma, de a teljes költözködés bekerülésének legfeljebb harmadát jelenti.

Az új intézmény felügyeleti szervét nem szükséges megváltoztatni: a soknevű minisztérium az adminisztratív és gazdasági felügye-

tet eddig is jól látta el. Ami azonban a NTGY tudományos felügyeletét illeti, abban Akadémiánknak is szerepet kell kapnia. A vállalás áldozatot, a végrehajtás folyamatosan teljesítendő feladatot jelentene. Ez a meggyőződés vezetett oda, hogy javaslatomat a *Magyar Tudományban* próbáljam megjelentetni.

Írástomat nem vitairatnak szántam. Olyan megjegyzésekre, hogy mindezt miért nem lehetséges megvalósítani, bizonyosan nem fogok reagálni. Másrésztől, ha javaslatom bármely formában megvalósul, nem tartok igényt a nagy ötletadó címére sem. Amikor

évtizedekkel ezelőtt a Természettudományi Múzeum légygyűjteményében állást kaptam, a gyűjtemény 330 ezer példányt tartalmazott; amikor pedig két éve nyugdíjba kényszerültem, a segédgyűjteményekkel együtt már egymillió példányt számlált. Az észérveken felül ez az a szubjektív alap, amelyre hivatkozva gondolom, egyike lehetek azoknak, akik a Nemzeti Természettudományi Gyűjtemény létrehozását felelősséggel javasolhatják.

Kulcsszavak: *természettudományi gyűjtemények, bizonyító példány, faji identifikáció*

IRODALOM

- Kaszab Zoltán – Székessy Vilmos (1953): Bátorliget bogár-faunája, Coleoptera. In: Székessy Vilmos (szerk.): *Bátorliget élővilága*. Akadémiai, Budapest, 194–285.
- List of Publications of the Hungarian Natural History Museum in the Year 2011. *Annales Historico-naturales Musei Nationalis Hungarici*. 104, 453–481.
- Merkel Ottó (1991): Reassessment of the Beetle Fauna of Bátorliget, NE Hungary (Coleoptera). In: Mahunka Sándor (szerk.): *The Bátorliget Natural*

- Reserves – After Forty Years* 1–2. Hungarian Natural History Museum, Budapest, 1/381–498.
- Mound, Laurence A. (2012): The Natural History Museum Revisited. *Antenna, Bulletin of the Royal Entomological Society*. 36, 3, 195–200.
- Papp László – Rózsa L. – Varga Z. (szerk.) (2014): *Zootaxonomía*. Egyetemi tankönyv. Megjelenés alatt Scientific Staff of the Hungarian Natural History Museum in the Year 2012. *Annales Historico-naturales Musei Nationalis Hungarici*. 104, 483–484.

Vélemény, vita

ÚJ KUTATÁSI IRÁNYZATOK A VULKANOLÓGIÁBAN

Hozzászólás Harangi Szabolcs

Merre tovább, vulkanológia? A XXI. század kihívásai
című tanulmányához

Karátson Dávid

az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár,
ELTE Természetföldrajzi Tanszék
dkarat@ludens.elte.hu

Érdeklődéssel vettem kezembe professzortársam, Harangi Szabolcs geokémikus írását (*Magyar Tudomány*, 2013/8). A sokatmondó címtől és a bevezetésben olvasható ígéretről („összefoglaljuk, merre halad a tudományterület”) azt vártam, hogy a mai vulkanológia állását és perspektíváit a teljesség igényével mutatja be a szerző. Ez a reményem azonban – bár terjedelmes cikkről van szó – csak részben, őszintén megvallva, kis részben teljesült. Épp ezért, s mert több mint 20 éve kutatok a vulkanológia területén, és csaknem ugyanennyi ideje oktatom is számos aspektusát, úgy vélem, érdemes kiegészítéssel élnem. Egyszerűsített néhány hibára vagy a szerzőétől eltérő értelmezésre is rá kívánok mutatni, valamint jelzek néhány alapvető hozzájárulást magyar szerzőktől, amelyek – a szerző önhivatkozásai mellett – nem kaptak helyet a cikkben.

A legfontosabb kritikai megjegyzésem, hogy bár Harangi a bevezetésben felsorol néhányat a vulkanológia napjainkban művelt területei közül, ezek a cikkben erősen hiánysak maradnak; valójában alig néhányat tekint át (kiemelten azokat, amelyekkel maga is foglalkozik, ilyen a vulkánok népszerűsítése, a vulkánparkok, illetve a magmafejlődés közzetani-geokémiai háttere). Nem vitatva a bemutatott területek fontosságát, hozzászólásomban az EGU (*European Geosciences Union*) legutóbbi néhány esztendejének vulkanológiai szekciói és a IAVCEI (*International Association of Volcanology and Chemistry of the Earth's Interior*) 2013-as kongresszusának szekciókínálata tükrében igyekszem vázolni a legfontosabb kimaradt témaköröket.

A vulkánkitörések tanulmányozásának és előrejelzésének napjainkban egyik legerősebb

területe a robbanásos kitörések, különösen a halálos vulkánveszély, az ún. *piroklaszt-ár* (népszerű, de a tudományban is használt néven *izzófelhő*) terjedésének, mozgásának szimulálása. A szerző ezt az első oldalon maga is említi, egyrészt mint fizikai (tegyük hozzá: és erősen matematikai) alapokon nyugvó modellezést, másrészt mint kísérleti eredményt. Itt nem elsősorban valódi kísérletekről van szó, bár ilyenek is vannak, hanem számítógépes szimulációkról. Ezek ma már igen nagy pontossággal rekonstruálják a vulkánkitörések felhőinek mozgását, üledékanyagának lerakódását, a modelleredményeket a megfigyelt, térképezett rétegekkel egybevetve. Mi több, előre jelezhetik a várható kitörések lefolyását különböző bemeneti paraméterek esetén (ilyenek a kéregben/kürtőben uralkodó szerkezeti viszonyok, a magma feláramlása a kürtőben, a magma gáztartalma, kitörési sebessége stb.). Jelen sorok írójának egyik fő koncepciója volt a Harangi cikkében is említett, celdömölki Kemenes Vulkanpark látogatóközpontjának kialakításakor, hogy ez a valóban XXI. századi, igen perspektivikus szakterület látványos formában helyet kapjon, amit sikerült is megvalósítani, mégpedig a témát nemzetközi szinten a legkiemelkedőbbek között művelő olasz kutatótársak jóvoltából (INGV Pisa, Olaszország; vö. de' Micheli Vitturi, M. et al., 2011). Mindezen kérdések a IAVCEI említett 2013. évi kongresszusán (pl. *Dynamics of volcanic processes; Volcanic plume dynamics; Volcanic tremor, seismic events and volcanic conduit dynamics; Observation, theory and experiments on volcanogenic particulate mass flows and their deposits*), vagy az EGU elmúlt évekbeli szekcióülésein (pl. *Physics and dynamics of magma ascent, emplacement, eruption and deposition in volcanic systems; From conduit magma ascent to ash*

generation and dispersal) több szekcióban is helyet kaptak.

Harangi tanulmányában az aktív és szunyonyadó vulkánok megfigyelése (vulkánmonitoring) csak az InSAR-rendszer bemutatására terjed ki, pedig ennél lényegesen többről van szó. Ilyen a magma mozgása vagy a lezúduló izzófelhők által keltett szeizmikus jelek ma már rutinszerű elemzése; a hőkamerás vizsgálatok, amelyek a távoli-infravörös tartományban (8-15 mikrométer) a vulkán egy részének vagy a gázoknak a hőmérsékletét követik nyomon; a vulkán által kibocsátott kén-dioxid mennyiségének mérése (pl. koncentrációeloszlás meghatározása uv-kamerával); a vulkán területén fakadó források kémiai elemzése; végül a felszín, azaz a vulkáni felépítmény mozgásainak nyomon követése GPS-sel vagy lézerradarral (LiDAR).

Az utóbbi technológia, amely a levegőből (repülőgép, helikopter) vagy akár felszínközletről is működtethető, és távolságmérésen alapszik (azaz egy megismételt mérés a felszín elmozdulását jelezheti), már átvezet a vulkáni domborzat, a vulkánok mint felszínformák tanulmányozásához. A vulkanológia ugyanis nemcsak a vulkáni működés kutatása, mint azt Harangi írja, hanem a vulkáni formáké és üledékeké is, és mindkét utóbbi szakterület igen jelentős fejlődésen ment át az elmúlt évtizedekben. A LiDAR-ral például – amely a távérzékelés (*remote sensing*) egyik legújabb vívmánya, s szeizmológiai vagy épp régészeti alkalmazásai is egyre terjednek – a vulkáni felszín változásainak menetét, sebességét lehet nagy pontossággal vizsgálni: lásd pl. az Etna 2000-es évekbeli működésének tanulmányozását a csúcsrégióban (Fornaciai et al., 2010). Az EGU 2011-es és 2012-es kongresszusán – részben e sorok szerzőjének kezdeményezésére és olasz, angol kutatókkal karöltve – külön

vulkángeomorfológiai szekciót szerveztünk a vulkánok rövid- és hosszabb távú felszínfejlődésének bemutatására (*New methods and concepts in volcanic geomorphology*, ill. *Spatio-temporal perspectives on volcanological processes and volcanic landforms*). Hasonló témájú szekciók taglalták a témát a IAVCEI 2013-as kongresszusán is (*Remote sensing and terrain modelling: Evolution of eruptive craters, vents and conduits from feeding dikes, sills, and magma chambers*). Például a szabályos alakú vulkáni kisformák: ún. salakkúpok, lávadómok vizsgálata, épülésének és pusztulásának, azaz időbeli fejlődésének tisztázása egyike a legelőremutatóbb irányvonalnak. Ehhez jómagam külföldön, pl. az Etna tanulmányozásával igyekszem hozzájárulni (Favalli et al., 2009 stb.); a kárpáti vulkáni koszorúban (vö. Karátson, 2009) pedig egyetemi kutatócsoportunkkal a Harangi cikkében is bemutatott Csomádot vizsgáljuk (Karátson et al. 2013). Feltétlenül megemlítendőek helyüzt Németh Károly, Új-Zélandon dolgozó magyar vulkanológus és társai bazaltvulkáni területeken, így a mi Balaton-felvidékünkön is végzett vulkángeomorfológiai kutatásai (pl. Kereszturi – Németh, 2012). Mindezen vulkángeomorfológiai kérdéseknek a *Geomorphology* c. nemzetközi folyóirat 2012-ben tematikus különszámot szentelt (szerk. Thouret, J. C. – Németh K.).

A korszerű vulkanológia, ahogy fentebb jeleztem, a kitörések során lerakódott üledékeket is vizsgálja, mégpedig a korábbi szemlélethez képest teljesen más, dinamikus felfogásban. Az újabb, kifejezetten szedimentológiai (üledékföldtani) felfogású irány talán legfontosabb mérföldköve az a J. McPhie és társai által publikált szakkönyv (*Volcanic textures*, 1993), amely elsősorban a robbanásos kitörések során szárazulaton vagy vízben le-

rakódó üledékek megértéséhez alapmű. Ennek nyomán számos kulcsfontosságú tanulmány – mindenképp a két vezető vulkanológiai folyóirat, a *Bulletin of Volcanology* és a *Journal of Volcanology and Geothermal Research* több különszáma – az elmúlt 20 évben olyan új szakterületet körvonalazott (a IAVCEI egy szakmai bizottságát is éltetve: *Commission on Volcanogenic Sediments*), amely ma már nélkülözhetetlen ismeretanyaggal és eszköztárral szolgál a vulkáni kitöréstermékek vizsgálatához.

A tűzhányók fejlődésének és a vulkáni üledékek szukcessziójának új, részletes kutatási eredményei nem születhettek volna meg a radiometrikus kormeghatározás elmúlt évtizedekben történt fejlődése nélkül, aminek bemutatása szintén igen hiányos Harangi tanulmányában. A hagyományos, kisebb felbontású K/Ar-kormeghatározás fiatal vulkánok esetében megerősödött a Gillot–Cassignol-féle K/Ar- és az Ar/Ar-datalással, valamint az apatit és cirkon nevű ásványok hasadványnyom (fission track) termokronológiájával (lásd pl. *New advances in non-traditional isotope chemistry, thermochronometry and ⁴⁰Ar/³⁹Ar dating* EGU 2012 szekció). Ezek fiatal korok esetén hasznosan kiegészülnek a – bekerült szervesanyagra vagy közbetelepült, nemvulkáni rétegekre irányuló – radiokarbon (¹⁴C) és termolumineszcens módszerrel. A radiokarbon-datálás jelentőségére jó példa egy, a *Science*-ben megjelent cikk, amely Santorin a minószi kitörés idejét pontosította egy szerencsésen megtalált olajfatorzs aprólékos vizsgálatával (Friedrich et al. 2006): a kitörés kétséget kizáróan Kr. e. 1600 és 1630 között ment végbe, jóval a kréti civilizáció hanyatlása előtt. A vulkáni kormeghatározáson belül talán a legérdekesebb, az előrejelzésben is igen hasznos feladat egy-egy tűzhá-

nyó hosszabb időtávú kitöréseinek, működési szakaszainak rekonstruálása, főként az ún. kitörési ráták megadásával (pl. az Andokbeli Parinacota vulkánra, Hora et al. 2007).

Hozzászólásomban végül Harangi két olyan gondolatmenetét említem, amelyekkel nem tudok egyetérteni. Az az okfejtése, amely a vulkánkitörések képviselte veszélyt a földrengésekéhez méri, véleményem szerint félreértelmezhető. Azt írja: noha a japán Tohoku-rengéshez (2011) képest az elmúlt 30 év vulkánkitörései okozta anyagi károk (14 milliárd USD) csak 5%-nyit értek el, ez „sántít”, mert előbbi rendkívüli esemény volt. Nos, korántsem sántít ez az arány, mert pl. csak a 2010-es esztendőben négy olyan földrengés volt (Chile, Haiti, Új-Zéland, Kína), amely egyenként >5 milliárd dollárt meghaladó kárt okozott (Daniell, 2011), a teljes globális kártétel pedig 50 milliárd dollárra rúgott. Egyedül a 6,3-as magnitúdójú, tehát egy 9-es rekordrengéshez képest szerény új-zélandi földrengés 6,5 milliárd dollár kárt okozott! Aligha vitatható tehát, hogy a földrengések a mai társadalomra összehasonlíthatatlanul nagyobb veszélyt jelentenek (emberéletben mérve is), mint a vulkánkitörések. S hogy a Tohoku „anomálishan erős” lett volna, mint írja, az sem igaz: a 2000-es évtizedben akadt két további 9-es magnitúdójú rengés is (Indiai-óceán, 2004; Chile, 2010).

A másik, amit vitathatónak ítélek a tanulmányból, az Eyjafjallajöküll 2010-es kitörésének értékelése. A szerző egy helyütt „az európai légteret vulkáni hamuval elárasztó” kitörésről ír, ami feltehetően elírás, hiszen Európa nagy részén – mint Magyarországon is jól emlékszünk rá – legfeljebb picit színesebb naplementék voltak, de a vulkáni szemcsék koncentrációja igen kicsiny maradt (a hamu még a valóban érintett Brit-szigeteken és

Skandináviában sem zavarta meg az időjárást). A gondot nem más, mint az érvényben lévő szabvány okozta az európai légi közlekedésben, amit nyugodtan nevezhetünk „zéró hamutoleranciának”. Erre nem általában a társadalom (Harangi kifejezésével) „sebezhetősége”, hanem konkrétan a sugárhajtású gépek megszorodása adott okot: ugyanis ha e gépek sűrű hamufelhőbe jutnak (mint arra az 1980-as években két szerencsés kimenetelű, de majdnem tragédiával végződött példa akadt), a forró turbinák újraolvasztják a hamut, bekenik és leállíthatják a hajtóműveket – a légszűrő gépekkel ellentétben, amelyek nyugodtan repülhetnek. Mivel a kihígult hamu gyakorlatilag semmilyen veszélyt nem jelentett, a kritikus hamukoncentráció mértékét már a kitörés vége felé megváltoztatták Európa országaiban. Elmondható, hogy (bár valóban jobb félni, mint megijedni) ha ezt a nem túl bonyolult feladványt, tehát a megengedhető hamuszint technológiai kérdéseit idejében tisztázzák, nem került volna sor a pánikra, az 5 milliárd dollárnyira taksált veszésre, a több mint 10 millió utast érintő légtérzárásra. Emellett az sem feledendő a társadalmi és gazdasági értékelés kapcsán, hogy a vulkánkitörés tulajdonképpen környezetvédő „intézkedésnek” bizonyult. Mert bár a vulkán hamufelhője a légkörbe napi mintegy 150 ezer tonna szén-dioxidot juttatott, az európai légi közlekedés kerozinégetéséből adódó, átlagosan napi 344 ezer tonna CO₂-kibocsátás most, a repülőforgalom kétharmadának törlése miatt 138 ezer tonnára mérséklődött (lásd <http://www.informationisbeautiful.net/2010/planes-or-volcano/>). Ennek jótékony hatása – ami egyáltalán nem szerepel a tanulmányban –, bár nehezen számszerűsíthető, és csak néhány hétig tartott, bőven ott van a mérleg másik serpenyőjében!

Zárszóként a tanulmányban nagy terjedelemben bemutatott vulkánpark, vulkán-turizmus témához tennék – személyes érintettség okán – rövid helyreigazítást. Harangi szerint a celldömölki Kemenes Vulkánpark látogatóközpontja kivitelezésének „befejező szakaszában” a helyi önkormányzat „hirtelen koncepcióváltással” eltért az eredeti tervektől. Ha ez igaz, ennek okáról őket is ildomos lenne megkérdezni, mert szigorú EU-s pályázat lévén nyilván volt rá okuk (amit az NFÜ ezek szerint elfogadott). Mindenesetre tény: a „befejező” szakasz a teljes kiállítás forgatókönyvének, majd megalkotásának folyamatát, tehát

az egész vulkánház (látogatóközpont) szakmai arculatának megteremtését jelentette. Erre az önkormányzat e sorok íróját; a megvalósításra a Narmer Építész Stúdiót kérte fel. A csaknem félmilliárd forint TÁMOP forrásból megvalósult vulkánház, benne a 8 interaktív kiállítási tematika (a Harangi által említett planetáris vulkánosság csak az egyik) reményeim szerint, és az eddigi ismertség, a magas látogatószám alapján tartósan szolgálja majd a vulkanológia hazai népszerűsítését.

Kulcsszavak: *vulkanológia, robbanásos kitörések, geofizika, geomorfológia, Kárpát-medence*

IRODALOM

- Daniell, J. (2011): *CATDAT Damaging Earthquakes Database 2010 – The Year in Review*. Karlsruhe Institute of Technology, pp. 30.
- de' Michieli Vitturi, M. – Todesco, M. – Neri, A. – Esposti Ongaro, T. – Tola, E. – Rocco, G. (2011): Introducing „É VIVO! Virtual Eruptions on a Supercomputer”. A DVD aimed at sharing results from numerical simulations of explosive eruptions. *American Geophysical Union, Fall Meeting 2011*, Abstract #ED13A-0805.
- Favalli, M. – Karátson, D. – Mazzarini, F. – Pareschi, M. T. – Boschi, E. (2009): Morphometry of scoria cones located on a volcano flank: a case study from Mt. Etna volcano (Italy), based on high-resolution LiDAR data. *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 186, 320–330.
- Fornaciai, A. – Behncke, B. – Favalli, M. – Neri, M. – Tarquini, S. – Boschi, E. (2010): Detecting short-term evolution of Etna scoria cones: a LIDAR-based approach. *Bulletin of Volcanology*, 72, 1209–1222.
- Friedrich, W. L. – Kromer, B. – Friedrich, M. – Heinemeier, J. – Pfeiffer, T. – Talamo, S. (2006): Santorini Eruption Radiocarbon Dated to 1627–1600 B.C. *Science*, 28 April 2006, Vol. 312 no. 5773, pp. 548
- Hora, J. – Singer, B. – Wörner, G. (2007): Volcano evolution and eruptive flux on the thick crust of the Andean Central Volcanic Zone: $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$ constraints from Volcán Parímacota, Chile. *Geological Society of America Bulletin*, 119, 3/4, 343–362.
- Karátson D. (2009): *A Börzsönytől a Hargitáig. Vulkanológia, felszínfejlődés, ösföldrajz*. 2. kiadás, Typotex Kiadó, 463 pp.
- Karátson, D. – Telbisz, T. – Harangi, Sz. – Magyar, E. – Dunkl, I. – Kiss, B. – Jánosi, Cs. – Veres, D. – Braun, M. – Fodor, E. – Biró, T. – Kósik, Sz. – von Eynatten, H. – Lin, D. (2013): Morphometrical and geochronological constraints on the youngest eruptive activity in East-Central Europe at the Ciomadul (Csomád) lava dome complex, East Carpathians. *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 157–158, 56–72.
- Kereszturi, G. – Németh, K. (2012): Structural and morphometric irregularities of eroded Pliocene scoria cones at the Bakony–Balaton Highland Volcanic Field, Hungary. *Geomorphology*, 136 (1), 45–58.
- McPhie, J. – Doyle, M. – Allen, R. (1993): *Volcanic Textures: A Guide to the Interpretation of Textures in Volcanic Rocks*. Centre for Ore Deposit and Exploration Studies, University of Tasmania.
- Thouret, J.-C. – Németh, K. (eds.) (2012): *Volcanic Geomorphology: landforms, processes and hazards. Special issue, Geomorphology*, 136.

SZÜKSÉGES-E A TUDOMÁNYOS KUTATÁSSAL KAPCSOLATOS, JELENTŐS ÖSSZEGŰ TÁMOGATÁSOK ODAÍTÉLÉSÉHEZ FÜGGETLEN, KÜLSŐ, SZAKMAI VÉLEMÉNY?

Somogyi Péter

az MTA rendes tagja, a neurobiológia professzora,
University of Oxford
peter.somogyi@pharm.ox.ac.uk

Örvendetes, hogy az utóbbi időben emelkedett a tudomány támogatására fordított állami anyagi ráfordítás, melyet részben az MTA oszt el kutatási pályázatok, megbízások, fizetések, akadémikus és doktori díjak, képzések, intézetek és kutatócsoportok felállítása és infrastrukturális fejlesztések formájában. A címben feltett kérdésre a válaszom: igen, ugyanakkor tudomásom szerint a tudományban vezető országokhoz hasonló színvonalú bírálati rendszer nincs. Jogos igény mind a pályázók, mind a támogatást szolgáltató társadalom részéről, hogy a juttatások az arra legérdemesebb egyéneknek jussanak a legjobb és legígéretesebb témákban. Ennek megítélése rendkívül nehéz, nincs tökéletes módszer, az egész világon folyamatosan változnak a rendszerek, és a *Magyar Tudományban* is sokan foglalkoznak ezzel a témával. Kis országok különösen hátrányos helyzetben vannak, mert az országon belül nincs elég szakember minden tudományterület magas szintű lefedésére, és ha vannak is, az egyazon területen dolgozó tudósok természetes módon többféle szálon is függőségi kapcsolatban vannak egymással. Felvetődik a kérdés, hogy Magyarországon mennyire használunk független szakmai vé-

leményt a jelentős költségvetésű akadémiai és más módon kiosztott állami támogatások odaítélésénél, mint például a kutatási pályázatok, vezető pozíciók betöltése, akadémikusválasztás, intézetfejlesztés vagy -létesítés.

Annak reményében, hogy hozzájárulhatok a jelenlegi módszerek javításához, megosztom tudós társaimmal az MTA 2013. májusi közgyűlésén elhangzott hozzászólásomat, és egy korábbi, Nagy László akadémikustársammal az MTA részére benyújtott javaslatot, mely nem került értékelésre.

Somogyi Péter felszólalása az MTA 2013. évi közgyűlésén

*Tisztelt Vezetőség,
Tisztelt Akadémikustársaim és Kollégák!*

Két percet kaptam, ezért tömör leszek – nincs tömörebb nyelv a latinnál. „*Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*”¹ ismételtgette az idősebb Cato, és Róma elpusztította Karthágót. Magyarra fordítva, a jelentős

¹ *Carthago delenda est; Ceterum censeo Carthaginem esse delendam; Ceterum autem censeo Carthaginem esse delendam; Ceterum censeo; Carthago delenda est; Delenda est Carthago*. idősebb Cato (i. e. 234–149)

összegű akadémiai támogatások odaítéléséhez független külső szakmai elbírálást kell bevezetnünk, javasolom immár a negyedik közgyűlésen.

A jelen vezetésnek erre már nincs ideje. Egyetértve az Elnök úr tegnapi tanácsával, a „jövő számára tartozom felelősséggel”, amikor arra kérem a leendő vezetőséget és tisztelt akadémikustársaimat, hogy igényeljük és vezessük be a független szakmai bírálatot.

Önök megválasztottak tegnap rendes tagnak, nagy megtiszteltetés ez nekem, de még nagyobb lenne, ha az osztály döntése olyan külső szakmabeliek véleményén alapult volna, akik értik munkámat. Független szakvélemények nélkül sem a választások, sem az odaítélt jelentős kutatási összegek és vezető pozíciók nem hitelesek. A független szakmai véleményt csak nagyon gazdag országok nélkülözhetik, vállalva az ezzel járó veszteséget, de sajnos mi nem vagyunk közöttük.

Nem a döntést kell másokra bízunk, az a mindenkor bizottság feladata, amennyiben van ilyen. Mindnyájan tudjuk, hogy a tudományterületek mai nagyfokú specializációjában a legtöbb esetben nem tudjuk kollégáink munkáját mélységében megítélni, ehhez a világ legjobbainak szakvéleménye kell.

Miért félünk hát külső szakvéleményeket kérni? Hipotézisek helyett – ismét egyetértve Pálinkás elnök úrral, aki azt mondta, „ahhoz érdemes hozzáfogni, ami nehéz”, a Brit Királyi Akadémia (*The Royal Society*) mottójával zárom a gondolatmenetemet – *Nullius in verba*.²

2013. május 7., Budapest

² Sokféle fordítás lehetséges, például: *A szó semmi, a bizonyíték beszél. Csak a bizonyíték számít. A tények beszélnek. Nem hiszünk a mesebeszédnek.* A Brit Királyi Akadémia alapítói azt kívánták kifejezni, hogy az

Javaslat az MTA tudományos pályázatainak szakmai elbírálási rendjének határfok-javítására. Nagy László és Somogyi Péter, levelező tagok javaslata az MTA Elnökségének (2011. dec. II.)

Javaslatunk nemzetközileg széles körűen használt gyakorlat bevezetése, a jobb határfokú erőforrás-felhasználásra, melynek elengedhetetlen része a pályázatok független szakértői elbírálása. A múltban egy hasonló javaslatot a bírálati szakiroda költségességére való hivatkozással utasított el az MTA vezetése, mely véleményünk szerint félrevezető volt. Független szakmai bírálattal nélkül elköltött pénzek képezik a legnagyobb veszteséget az MTA-nak, nem a bírálás költségei. Célszerű jól működő külföldi rendszer átvétele és hasonló szervezetek szakértői listáinak használata. Javasoljuk az alábbi rendszer bevezetését, de mivel ennek kevés hazai hagyománya van, lehetséges, hogy tudományágankénti fokozatos bevezetése hozná a leggyorsabb sikert.

A természettudományok területén minden pályázat és bírálattal nyelve angol legyen, és a pályázat tartalmazzon, hogy siker esetén a pályázót mennyi munkaidőt fog a megvalósításra fordítani. A pályázót sorolja fel a többi, már futó hazai és külföldi kutatási támogatásait és a rájuk fordított munkaidőt.

Az MTA állítson fel tudományterületenként állandó, nyilvános zsűrieket (szakzsűri), amelyekben a tagok mandátuma véges időszakra (minimum három év) szól, és a tagoknak csak egy része változik évente. Egy ilyen zsűrinek minimum tíz-tizenöt tagból kell állnia. A folyamatosság biztosítására az elnö-

akadémián és közöttük csak a bizonyíték számít. A mondás a nyugdíjba menő római gladiátorok mottója volt, akik attól a naptól, hogy szabadok lettek, már nem hallgattak a parancsra.

ki tiszt négy-öt éves időtartamra szóljon, a következő elnök lehetőleg a zsűritagok közül kerüljön ki (külföldi is lehet).

Ezen zsűriket bírálnak minden, az adott területen meghirdetett bizonyos összeg (például egymillió Ft) feletti pályázatot (Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, Lendület Pályázat, MTA-kutatócsoport, MTA-intézet stb.). Minden pályázatot legalább két zsűritagnak is bírálnia kell a külső bírálókon kívül, közülük egy tag, a referáló foglalja össze a bírálótakat a bizottság előtt.

A felállított zsűrieket szakiroda támogatja megfelelő infrastruktúrával és humán erőforrással, hogy egységes elvek (például: együttműködő partnerek, barátok, ellenségek, rokonok, munkahelyi főnökök kizárása) alapján magas színvonalú bírálókat szülessenek. Azaz megtalálják és felkérjék a legmegfelelőbb, elsősorban külföldi bírálókat. A független, külső bírálók személye szigorúan titkos, azt csak a szakiroda vezetője és a zsűri elnöke ismerheti.

Bírálókra a pályázatot beadók tehetnek javaslatot, de ebből az iroda legfeljebb kettőt kér fel, s ezek nem képezhetik a bírálóknak több mint 40%-át. A bírálókat és pontozás útmutató jellegű, a bizottság döntését a kívánt értékrend szerint végzi és indokolja, az nem automatikus pontozáson alapul.

A névtelenül megkapott bírálókat a pályázók írásban választ adhatnak, melyet a zsűri figyelembe vesz a végső döntés előtt.

A bírálókat minőségét és a zsűri értékelését, szakzsűriként egy testület globálisan értékeli. Nem felülbírálja azt, hanem utólag értékeli, visszacsatolást biztosít, és tanácsot ad vitás kérdésekben.

A zsűri tagsága legyen legalább 30%-ban külföldi, és a bírálók között nem kevesebb mint 50% külföldi kell legyen. Külföldön dolgozó magyar kutatók nem feltétlenül te-

kinthetők független bírálóknak. Egy-egy pályázathoz nem kevesebb mint három, de lehetőleg négy-hat bírálattal szükséges, hogy minél sokoldalúbban meg lehessen ítélni a pályázót és a pályázatot minőségét. A számszerű pontozás legyen széles (az angol *Royal Society* 1–7, a *Medical Research Council* 1–10 pontozási tartományt használ).

Alapelvként a bírálattal során alkalmazzanak ún. kiválósági kritériumot, azaz a pályázót addigi teljesítménye ne mosódjon össze a pályázat megítélésével. Azaz a beérkezett pályázatok közül csak az kerüljön részletes bírálatra (*triage*), ahol a pályázót addigi tudományos teljesítménye elér egy megadott szintet. Ezután (a bírálattal második fordulójában) azonban ez már ne játsszon szerepet, csak a pályázat minősége. És fordítva is, tehát azon pályázatok esetében ahol a pályázót kiválósága a bírálattal tárgya, a projektjavaslat csak minimálisan számítson. Természetesen a pályázat fajtáját és a kutatói pályát megfelelő tartományait figyelembe kell venni.

Az elutasított pályázatok szakmai indoklást kapjanak az adott szakzsűritől, melynek szövegátvételét az a zsűriben referáló tag készíti, aki részletesen ismeri a pályázatot, az egész zsűri felelősséget vállal érte, és a visszacsatolást a szakiroda vezetője írja alá.

Azon pályázatok esetében, ahol évenként hirdet pályázatot az MTA (például: Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, Lendület Pályázat), adjon lehetőséget a pályázónak, hogy megismételt pályázatában kitérjen a bírálók és a szakzsűri által megfogalmazott kritikára, és arra válaszoljon. Ezt a szakzsűri értékelje, és vegye figyelembe az újbóli bírálattal során.

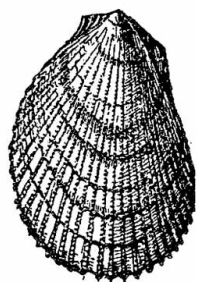
Az intézetek által kezdeményezett, nemzetközi testületek által történő átvilágításokat és találkozókat nem szabad független bírálattal tekinteni, bár hasznosan járul-

hatnak hozzá a kutatások fejlődéséhez tanácsadással, módszertani és személyi javaslatokkal és további kapcsolatok elmélyítésével.

Javasoljuk továbbá, hogy egy, a bírálati iroda által vezetett egységes rendszer vonatkozzék mind a kutatási támogatásra, mind a személyi kinevezésekre csoportvezetői pozíciótól felfelé. A szakzsűri albizottsága folytatná le a személyi pályázati folyamatot az intézetigazgató részvételével.

A független szakmai titkos véleménykérés alapelve vonatkozzék az akadémikusjelöltek külső szakmai értékelésére is a választások során. Ez segítené az osztályokat, melyek a véleményeket figyelembe véve szavaznának a jelenlegi rendszer szerint.

Kulcsszavak: *pályázatbírálás, peer review, akadémikusválasztás, kinevezés, tudománytámogatás, költségvetés, tiszteletdíj*

Tudós fórum

A MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPE 2013

Pálincás József tudományünnepi köszöntője

2013. november 4. Veszprém, Pannon Egyetem

A tudomány jelen van, és megismerhető. Nemcsak a laboratóriumokban, a könyvtárakban, a tanórákon. A tudomány mára hétköznapijaink részévé vált. Legyen szó a kommunikációtól a közlekedésen át az orvoslásig, a kezünk ügyébe kerülő eszközöktől a valamennyiünk életét befolyásoló folyamatokig, a tudomány itt van körülöttünk.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Tisztelt Tudományt Ünneplők!

A velünk élő tudomány néha egészen észrevétlen, máskor igencsak feltűnő. Természetesnek vesszük, vagy elámulunk rajta, de életünk szinte minden mozzanatában felfedezhető valami, ami mögött tudományos figyelem, kutatói munka húzódik.

A Magyar Tudomány Ünnepe idén erről a velünk élő, általunk változó és minket változtató tudományról szól. De mit is ünnepeünk valójában a Magyar Tudomány Ünnepe? A magyar tudósokat? A tudomány eredményeit? Igen, mindezt. De a rendezvény-sorozat magát a tudományt is ünnepli: a világ megismerésének hiteles módszerét és szemléletét, a világ jobbra tételének szándékát, a tudás örömeit és élményét. A tudást, amely

már az ősi időkben is alapvető szerepet játszott a nagy kultúrák létrejöttében. A tudást, amely a természet törvényeinek és az emberi közösségek viselkedésének ismeretéből nyer megújuló kedvet a világ felfedezésére. Hiába igyekeztek sokan az emberi nagyravágyás eszközévé tenni, relativizálni, ideológiák kiszolgálójává silányítani, vagy éppen a mítoszok közé sorolni, a tudomány megőrizte méltóságát és maradt az, ami volt. Különleges emberi tevékenység: a megismerés évezredes, hiteles és kipróbált módszere, és az ebből megszülető, érvényesnek elfogadott tudás összessége. A tudomány élő, nyitott és változó, állításait a természet és a társadalom jelenségei és folyamatai igazolják vagy cáfolják. Az igazi tudós és az igazi tudás mindig reális és szerény, mindig pontos és felelős.

Bizton állítható, hogy a tudás és a tudomány az elmúlt évszázadokban egyrészt elképesztő hatalmat adott az ember kezébe, másrészt elválaszthatatlan része lett a mindennapi életnek.

A tudomány hatalmát korunkban legjobban az ipari méretű energiatermelés és a természeti folyamatokba való érdemi beavatkozás szemlélteti. Mindkettőnek van nagyon jó

oldala. Nem kell nehéz munkával vizet hordani, házat építeni, élelmiszert előállítani, megteszik helyettünk a gépek. A gyógyszerek és az orvosi eljárások megelőzik a betegségeket, megátolják a testi szenvedést, és jelentősen meghosszabbítják életünket. De vannak nyilvánvaló nehézségek is. Az emberi kapzsiság a Föld erőforrásait fenyegeti. A korlátlan hasznoszerzés és hatalom vágya a mindennapi képzeletet is felülmúló katasztrófákhoz vezethet.

Tehát csak az etikus tudomány teheti jobbbá az emberi közösségek életét. És csak az etikus emberi közösségek képesek jól használni a tudomány eredményeit. Ezért, amikor a magyar tudományt ünnepejük, mindig gondoljunk a felelősségre, amellyel művelése és eredményeinek hasznosítása jár.

A tudomány ugyanakkor nemcsak hatalmi tényező, hanem mindennapjaink kísérője és formálója is. Életünket mélyrehatóan változtatták meg a tudomány eredményei. Olyan mértékben, hogy a tudomány felhasználásával létrehozott technikai környezet ma a világ jelentős részén éppen olyan alapvető életfeltétel, mint a természeti környezet. Ezt tapasztaljuk, amikor – akár csak rövid időre – a tudomány által biztosított kényelmet vagy biztonságot nélkülözni kényszerülünk. Például nem elég gyors az internetkapcsolat, nem elég hatékony a kezelés, vagy meghibásodik a konyhai készülék. Ha ma egy nagyvárosban élő ember végiggondolja egy napját, azt tapasztalja, hogy nincs olyan perc, amikor ne támaszkodna kutatások eredményeire. De

érdemes ezt – legalább képzeletben – egy fordított kísérlettel is ellenőrizni: megpróbálni néhány napig természeti körülmények között élni.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Számos fontos felismerést hozhat ez a próba, a velünk élő tudomány jelentőségéről, a természet értékéről, és a köztük lévő, megfelelő egyensúlyról egyaránt.

Tisztelt Ünneplő Közösség!

A tudós felfedező munkáját csak akkor értékeljük igazán, amikor elérhető közelségbe kerül, amikor saját életünkön tapasztaljuk hatását. Addig a tudomány távoli és többnyire nehezen érthető. Amint a célzott kutatások közel hozzák a felfedezések eredményeit, akkor érezzük igazán, hogy a tudomány valós szükségletekre válaszol, minket szolgál, velünk él.

2013-ban a Magyar Tudomány Ünnepe a közeli és megismerhető tudományról szól, arról, amely követi és irányítja az emberi társadalmak életét. Arról a tudományról, amely mögött kutatók valóságismerő, áldozatos munkája áll. Ez a tudomány közös, osztozik benne tudós a laikussal, kutató a kutatási eredmények használóival.

Kívánom, hogy a Magyar Tudomány Ünnepe vendégeinek valódi intellektuális élményekben, fontos felismerésekben legyen részük, hogy találkozásuk az ismeretlen ismerőssel, az életüket meghatározó tudománnyal idén is értékes és emlékezetes legyen.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

KITÜNTETÉSEK A MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPE ALKALMÁBÓL

Hagyomány már, hogy a tudományünnep megnyitóján magas elismeréseket vehetnek át a kitüntetettek. 2013-ban kiemelkedő tudományos életműve elismeréseként az MTA hét doktora vehette át a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége által adományozott **EÖTVÖS JÓZSEF-KOSZORÚT**

Bertényi Iván, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzor emeritusa,
Csanády Miklós, a Szegedi Tudományegyetem II. Sz. Belgyógyászati Klinika és Kardiológiai Központ professzor emeritusa,
Csikor Ferenc, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzor emeritusa,
Marton Katalin, az MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet professzora,
Molnár Kálmán, az MTA Agrártudományi Kutatóközpontjának professzor emeritusa,
Somlai Péter, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzor emeritusa és
Zombory László, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem egyetemi tanára.

Az MTA elnöke által az igazgatási és kutatásszervezési feladatok során kiváló munkát végző személyek elismerésére, példamutató teljesítményük jutalmazására alapított **SZILY KÁLMÁN-DÍJAT Csikós Boglárka**, az MTA Titkárság Jogi és Igazgatási Főosztály-vezetője kapta.

Az **OLÁH GYÖRGY-DÍJAT Martinek Tamás**, a Szegedi Tudományegyetem Gyógyszerkémiai Intézetének docense, az MTA Lendület programjának kutatója vette át.

A Richter Gedeon Nyrt. és az Akadémia által alapított **BRUCKNER GYŐZŐ-DÍJAT Felinger Attilának**, az MTA doktorának, a Pécsi Tudományegyetem Analitikai és Környezeti Kémiai Tanszéke professzorának adományozták.

A 40 éven aluli kutatóknak adományozott **BRUCKNER GYŐZŐ-DÍJAT Horváth Krisztina**, a veszprémi Pannon Egyetem Analitikai Kémiai Tanszékének adjunktusa kapta.

A 2013. évi **MOL TUDOMÁNYOS DÍJAT Holló András**, a MOL Nyrt. Downstream Termék Tudásközpontja vezetője vette át.

A **PUNGOR ERNŐ-DÍJAT Szalai István**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kémiai Intézetének docense kapta.

AKADÉMIAI SZABADALMI NÍVÓDÍJBAN részesült **Hadi Géza**, az MTA Agrártudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa, valamint **Volk Balázs**, az Egis Gyógyszergyár Kémiai Kutatási Főosztályának vezetője.

A Veszprém város önkormányzata által alapított **POLINSZKY-DÍJAT Bienerth Gusztáv**, a Pannon Egyetem Gazdasági Tanácsa korábbi elnöke vehette át.

Minden kitüntetettnek gratulál a *Magyar Tudomány* szerkesztősége

Kedves Olvasóink!

Régi szokásunk, hogy az MTA új levelező tagjait a *Magyar Tudományban* körkérdésekre adott válaszaik segítségével mutatjuk be. Idén négy kérdésre kértünk választ.

1. Hogyan emlékszik vissza, mi volt a döntő mozzanat, pillanat az életében, amikor eldőlt – vagy eldöntötte –, hogy éppen ez a kérdés, probléma, tudományterület érdekli?
2. Mi az Ön eddigi legfontosabb tudományos eredménye?
3. Mi az a kérdés, probléma, ami az Ön tudományos területén ma nemzetközileg foglalkoztatja a kutatókat?
4. Kivel cserélné pályát? Akár egy másik tudományterületre, esetleg művészi pályára is gondolva...

E. KÖVÉR KATALIN (1956)

Kémiai Tudományok Osztálya • Szakterület: NMR-spektroszkópia • Kutatási téma: NMR-módszerek fejlesztése és azok alkalmazása a szerkezetkutatásban, biológiailag aktív vegyületek szerkezetvizsgálata, szénhidrátok, peptidok és fehérjék szerkezetének, mozgási sajátosságainak vizsgálata NMR-módszerekkel, NMR-relaxáció és relaxációs interferencia, kémiai eltolódás anizotrópia (CSA) mérése folyadék fázisban • Foglalkozás: egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Kémiai Intézet Szeretlen és Analitikai Kémiai Tanszék

1. Tudományos pályaválasztásomat nehezen tudnám egyetlen pillanathoz kötni. Ez – mint valószínűleg a legtöbb kutatónál – nálam is hosszú folyamat eredményeként alakult ki, melynek során számos hatás ért. A természettudományok, azon belül a kémia és fizika, valamint ezekhez kapcsolódva a matematika iránti vonzalmam már általános iskolás koromban megmutatkozott. A családi háttér, a szülői példa – édesanyám kémia-matematika szakos tanár, édesapám elméleti kutatóorvos – is döntő és meghatározó szerepet játszott természettudományos érdeklődésem kiala-

kulásában. Egyetemi pályaválasztásomat talán leginkább az nehezítette meg, hogy mindhárom tantárgyat egyformán kedveltem. Végül a kémia mellett döntöttem, és így kerültem a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) vegyész szakára. Kutatási szakterületemet igyekeztem úgy megválasztani, hogy lehetőségem legyen a kémia, fizika és matematika területén szerzett ismereteimet kamatoztatni. Az akkori tapasztalataim alapján ezt az anyagok, illetve az azokat felépítő molekulák és atomok szerkezetének vizsgálatában véltem megtalálni. Először elméleti kémiával, félempirikus kvantumkémiai számítási módszerekkel és azok alkalmazásaival ismerkedtem meg. Majd 1981-ben lehetőséget kaptam arra, hogy bekapcsolódhassak a Szilágyi László által vezetett NMR-laboratórium oktató- és kutatómunkájába. Ezért a mai napig nagyon hálás vagyok Bognár Rezső és Makleit Sándor professzor uraknak, akik e „pályamódosítást” elősegítették. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy éppen abban az évben helyezték üzembe laboratóriumunkban az ország első szupravezető mágnessel rendelkező mágneses magrezonancia (NMR) spektrométerét. Ezzel vette kezdetét több mint három évtizede tartó tudományos kalandozásom az NMR-spektroszkópia területén.

2. Az elmúlt évtizedek alatt kollégáimmal együtt több olyan új NMR kísérleti technikát fejlesztettünk ki, amelyek segítségével a molekulák szerkezetéről, mozgási (dinamikai) viselkedéséről és más molekulákkal való kölcsönhatásairól a korábbinál pontosabb és megbízhatóbb adatokat kaphatunk. A legnagyobb örömet és elismerést számunkra az jelenti, amikor különböző hazai és nemzetközi kutatólaboratóriumokban dolgozó munkatársaktól pozitív visszajelzéseket ka-

punk módszereink eredményes alkalmazásáról. Módszertani fejlesztéseink elismerését jelzi az a tény is, hogy az általunk kifejlesztett NMR-technikák közül több bekerült a spektrométerekkel együtt forgalmazott mérőprogramok könyvtárába, és így azok az érdeklődő szakemberek számára könnyen elérhetővé váltak.

3. Az NMR-spektroszkópia több mint hat évtizedes múltra tekint vissza. Ez időszak alatt mind a mérőműszer, mind a méréstechnika területén jelentős előrelépés és fejlődés következett be. Ennek eredményeként a módszer teljesítőképessége – érzékenysége és felbontása – jelentősen megnövekedett. Ez lehetőséget ad arra, hogy egyre nagyobb méretű, fontos biológiai funkcióval rendelkező molekulákat és egyre bonyolultabb rendszereket tanulmányozhassanak a kutatók. Ma már akár több ezer aminosav, illetve nukleotid egységből felépülő (~100–300 kDa móltömegű) bio-makromolekulák és komplexeinek NMR-szerkezet meghatározására több példát is találunk az irodalomban. Az elmúlt évtizedben a szilárdfázisú NMR a vízben nem vagy csak rosszul oldódó, számos (sejt)biológiai folyamatban fontos szerepet játszó membránfehérjék vizsgálatában ért el jelentős eredményeket. A biológiai hatással rendelkező molekulák szerkezetvizsgálatánál fontos az is, hogy a méréseket lehetőleg olyan körülmények között végezzük, ami legjobban megfelel a molekulák természetes, fiziológiás környezetének. Az utóbbi években bevezetett és egyre szélesebb körben alkalmazott *in-cell*, azaz élő sejten belül végzett NMR-vizsgálat ennek az elvárásnak igyekszik megfelelni. Ezzel a módszerrel biológiailag fontos fehérjék szerkezete, mozgása, kötődése és kölcsönhatása tanulmányozható – atomi felbontás-

ban! – baktériumokban, illetve különböző állati sejtekben. Az NMR-spektroszkópiának a molekulaszervezet felderítésében betöltött egyre növekvő szerepét és jelentőségét mutatja az a nemrégiben megjelent összesítés, amely szerint a fehérjeszerkezetek adatbázisában (PDB – Protein Data Bank) ismertett több mint kilencvenezer fehérje közül az NMR-rel meghatározott szerkezetek száma már meghaladta a tízezret.

4. Őszintén szólva, ezen így még soha nem gondolkodtam. Már gyerekkoromban is nagy érdeklődéssel olvastam, és a mai napig szívesen olvasok tudósok és művészek életéről, de arra, hogy az általam ismert híres emberek közül kivel cserélnék, nem tudok valójában választ adni. A zenei pálya mint alternatív pályaválasztási lehetőség nem állt messze tőlem. Általános iskolai tanulmányaimat ugyanis ének-zene tagozaton végeztem, és ez idő alatt, több mint hat éven keresztül, zongorázni is tanultam. Az iskolai énekkarral, valamint szóló és négykezes zongorafellegésekkel eredményesen szerepeltem kulturális seregszemléken, hazai és nemzetközi kórusfesztiválokon. Az aktív zenélés helyett ma már „csak” a zenehallgatás nyújt élvezetet és teljes kikapcsolódást számomra. Legszébb zenei élményeim közé tartozik Kovács Dénes és Fischer Annie páratlan művészi előadójátéka. Nagyon szerencsésnek érzem magam, hogy a debreceni Aranybika koncerttermében több alkalommal is élvezhettem csodálatos játékokat. Valamennyiünk – debreceni zeneszeretők – öröme a ma élő nagy előadóművészek közül is többen – mint például Vásáry Tamás, Jandó Jenő, Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Klukon Edit, Bogányi Gergely és még sokan mások – rendszeresen elkápráztatnak bennünket koncertjeikkel.

MADAS EDIT (1949)

Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya • Szakterület: medievisztika, a középkori írásbeliség története, irodalomtörténet • Kutatási téma: hagiográfia, homiletika, magyar nyelvemlékek, kódexek és kódextöredékek Magyarországon • paleográfia, kodikológia • Foglalkozás: MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport vezetője, egyetemi tanár

1. Gyerekkoromban a visegrádi királyi palota tőszomszédságában laktunk. Az ásatások minden zegét-zugát jól ismertük, megilletődötten báméskodtunk a restaurátorműhelyben, emlékszem valamennyi jelentősebb leltre. Az irodalomra gimnazistaként lettem fogékony, kiváló magyartanáromnak, Keresztes Andornak köszönhetően. Másodéves voltam, amikor Mezey László a diákok meghívására középkori irodalom-semináriumot tartott az Eötvös Kollégiumban. Sokunkat lenyűgözött a középkori európai kultúrára vonatkozó tudása és kutatói tapasztalata egy olyan korban, amely annak értékeit hivatalosan vitatta. A szemináriumból rendszeres graduális és posztgraduális képzés lett, jól felkészült tudományos utánpótlás a nagy-

könyvtárak kézirat- és régi nyomtatványtárai számára, valamint egy új forrásterület szisztematikus feltárásának programja. A *Fragmenta codicum Kutatócsoport* létrehozására 1974-ben került sor a tanítványok bevonásával, én 1975-ben lettem itt tudományos segédmunkatárs. Latin kódexek könyvkötőanyagként felhasznált töredékeivel foglalkoztunk: tartalmi és kormeghatározásukkal, pontos elhelyezésükkel az európai irodalomban és lehetőség szerint a hazai művelődéstörténetben. Milyen különleges esélyt jelentett ez a kutatóhely mindnyájunk számára! A fennállásának 40. évfordulójához közeledő kutatócsoportot Mezey László halála után mintegy húsz éven át Vizkelety András irányította, jelenleg pedig én vezetem. Ő, s az egykori tanítványok közül többen mindmáig együtt dolgozunk.

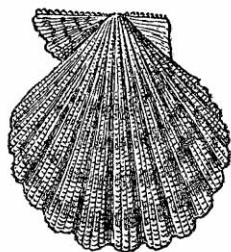
2. A humán tudományok esetében erre nehéz válaszolni. A kódextöredékek feltárása, katalogizálása sok száz új forrással gazdagította a forrásszegény hazai középkort szinte minden műfajban. Ez nagy, közös munka, melynek érdemében sokan osztozunk. A töredékek kormeghatározásának egyik legfontosabb eszköze maga az írás, ennek hazai történetével önállóan is foglalkozom, ahogy nyelvemlékekkel, irodalomtörténettel, hagiográfiával, könyvtörténettel is. A leíró katalógusok és szövegkiadások kevésbé látványosak, de maradóak, tartalmaznak mindent, amit egy adott forrásról tudni lehet, és biztos alapot teremtenek a további kutatás számára. A hazai középkori szentkultusz és prédikációs gyakorlat közös dokumentuma az a huszonkét Szent László-beszéd, melyet müncheni, bécsi, heiligenkreuzi, vatikáni és gyulafehérvári kéziratokból összegyűjtve kétnyelvű kiadásban tettem közzé. A középkori prédikációirodalomról írt monográfiám a legtermé-

kenyebb középkori műfajjal foglalkozik, amely fontos szerepet játszott az anyanyelv irodalmivá válásában és a korai nyelvemlékek rögzítésében. A legnagyobb szakmai és közönségikert a Széchényi Könyvtárban 2009-ben rendezett nyelvemlék-kiállítás hozta, melynek kurátora voltam, de ami szintén sok kelles, kiváló ember összefogásából született.

3. A kézírás az alapvető szövegrögzítő funkcióján túl egyszerre rendkívül érzékeny pszichés és társadalmi megnyilvánulás is. Az újkorban az írás személyes, pszichés jellemzői lettek érdekesekek, ezzel a grafológia foglalkozik. A paleográfust azonban az egyedinel sokkal jobban érdekli az írás általános viselkedése, folyamatos változása a történelem folyamán. A nagy változékonyság következtében harminc-ötven év pontossággal megállapítható egy kézíratról a keletkezési ideje és gyakran a helye is. De magáról a társadalomról is sokat elárul az írás, arról, hogy mennyire játszott fontos szerepet egy adott kor mindennapjaiban. 1953-ban jött létre a Comité Internatio-

nal de Paléographie Latine választott tagokkal, ahol jelenleg én képviselem Magyarországot, az idei kongresszus Szent Gallenben volt, és a scriptoriumokról, az íróműhelyekről volt szó. A bizottság patinás folyóiratának is ez a címe. De van egy ebből kinőtt sokkal eleve-nebb társaság is, az APICES, szabad csatlakozással és internetes kapcsolattartással, amely minden fontos eseményről, publikációról, digitálisan hozzáférhetővé tett forrástól folyamatosan tájékoztat, ahol bármely kérdés felvethető, és aki tud, rögtön válaszol is.

4. Én akkor jutottam el az engem érdeklő tudományterületre, amikor erre kicsi volt az esély, a közeli és távoli kollégáim zöméhez barátság fűz, tényleg csak saját magammal lehetek elégedetlen, nem cserélnék mással. Kívánni persze tudnék mit. Nagyon fontos lenne, hogy a humán kultúra, amely sokat veszített presztízsből az elmúlt évtizedekben, képes legyen méltó helyet találni magának a gyorsan változó világban. Ezért mindnyájan felelősek vagyunk.

A jövő tudósai

Tisztelt Olvasó!

A kutatók utánpótlásával – fiatal tudósokkal foglalkozó melléklet 41. számában a *Sólyom László* akadémikus, volt köztársasági elnök által alapított tehetségtámogató ösztöndíjról kérdezte a rovat szerkesztője *Sólyom Lászlót*, illetve *Gózon Ákos* és *Juhari Zsuzsanna* kereste meg az ösztöndíjat nyert diákok közül: *Holczer Veronikát*, *Kerecsi Nemerét* és *Gilyén And-*

Interjú Sólyom László akadémikussal, volt köztársasági elnökkel

Mi készítetett arra, hogy a volt köztársasági elnökök rendelkezésére álló karitatív célokot szolgáló keretből tehetséges fiatalokat is támogass?

Egy ekkora, 72 milliós, és remélhetőleg folyamatosan rendelkezésre álló összeget nem szabad a pillanatnyi igények és kérések szerint szétosztogatni. Két nagy, állandó programot alapítottam: a Magyar Máltai Szeretetszolgálat előre megbeszélte projektjeinek támogatása, és az ösztöndíjak. A fennmaradó negyed-ötöd rész pénz megy aktuális segítségére. Tanárként is foglalkoztatott a tehetséges hallgatók sorsa; s itt a sorson van a hangsúly: milyen tényezők visznek egy hirtelen felívelő pályára, miért vált át egy ígéretes fiatal tudós hirtelen a vidéki gazdag ügyvéd életére. Látam, vannak szabályos utak, fel a számlátrán, amelyek mégsem unalmasak, és vannak

rást. Alábbiakban ezeket az interjúkat közöljük. Kérjük, ha a nők tudományban betöltött helyzetével vagy az ifjú kutatókkal kapcsolatos témában vitázó megjegyzése vagy javaslata lenne, keresse meg a melléklet szerkesztőjét, Csermely Pétert az alábbi e-mail címen.

Csermely Péter

az MTA levelező tagja,

Semmelweis Egyetem, Orvosi Vegytani Intézet
Csermely.Peter@med.semmelweis-univ.hu

rendkívüli kacskaringók – de egy-egy váratlan segítség vagy kitérő mindig meghatározó. Szerettem volna tehát az ilyen sorsszerű alkalmak számát megnövelni egy olyan ösztöndíjjal, amely még a mai megnövekedett lehetőségek között is jelentős. Konkrétabb előzménye is van az elhatározásnak. Elnökségem alatt a Bölcsék Tanácsában megvitattuk és közzétettük az oktatás helyzetét és feladatait – benne a tehetséggondozásét is. (Lásd: *Szárny és teher*; URL1) Legalább annyi ne enyészzen el elnöki munkámból, amennyi rajtam áll!

Mi az ösztöndíj célja, összege, formája?

Az ösztöndíj főszabályként már végzett, sőt lehetőleg doktorált fiataloknak ad lehetőséget tizenkét hónapra külföldi tanulmányok folytatására. Összege havi 2000 euró. A tizenkét hónap, ha indokolt, több részletben is kivehető. Pontos cél és munkaterv már a kiválasztáshoz kell, de további formások nincsenek. Időnként kapok egy-egy e-mailt, ki hol van, mit csinál. Persze öröm, ha a levél

a kitüntetéses diplomaosztásról szól Cambridge-ben, vagy ha egy új képzőművészeti alkotás képe érkezik.

Hogyan kerülnek kiválasztásra az ösztöndíjasok?

Hogy stílusos maradjak: a kiválasztás sorsszerűen történik. Kitűnő képességű, szorgalmas ember, hála Istennek, sok van. Én azonban a valami eredetit felmutató vagy ígérő tehetségeket keresem. Pályáztatni, zsűrizni a nagy létszámú ösztöndíj-programoknál kell. Én legfeljebb négy embert tudok támogatni évente, s a jelölteket „szájhagyomány útján”, azaz ismerősöket megkérdezve, esetleg egy-egy tanszéket, intézetet felhíva szerzem be. Minden szóba jöhető jelölttel elbeszélgetek. Volt, hogy csak három helyet adtam ki a négyből. Mindig is lenyűgözött a véletlen szerepe – a mindenkor *dramatis personae* tulajdonságai, amin fordul az ügy, vagy amikor apró tényezők hirtelen nagy összefüggést tárnak föl. Így volt ez a tudományban és a politikában – mondhatnám, a történelemben is. Tehát hagyom, hogy a véletlen – ahogy hiszem – megtalálja az érdemeseket. S az eddigi ösztöndíjasokban nem is csalódtam.

Tudnál-e néhány olyan kedves emléket említeni, ami az ösztöndíjjal, illetve az ösztöndíjasokkal kapcsolatban ért?

Kivételekkel erősítem a szabályt: egy (szlovákiai) komáromi gimnazista, Farsang István, kisiskolás kora óta a geológia megszállottja, még érettségi előtt megkapta az ösztöndíjat a londoni Földtani Múzeumba. Őt a Kutató Diákoknál ismertem meg. Van, aki harminc fölött, megtalált hivatása szerinti másoddiploma előtt ment külföldre. Nagy nyereségnek érzem, hogy ilyen sok kiváló embert megismertem. Tudósok mellett szeretek művészt

vagy legalább a határterületről is kijuttatni valakit. A kutatók elégedettsége, kint szerzett további meghívásai, vagy például egy kreatív programváltás mellett persze leginkább a „művészek” szolgáltak kedves meglepetésekkel. Kerezi Nemere – aki a díjat a légköri halójelenségek és a képzőművészet összefüggéséről írt doktorijának köszönhetette – elküldte új műveit, s Izland és Amerika között a meghívót esküvőjére, Székelyföldre. Holczer Veronika – akit Cságyó Ferenc azzal ajánlott, hogy nemcsak csillogó hangversenytermeket kell tervezni, de a szegények építészetével foglalkozni – végre kilépett a Kárpát-medencéből, ahol eddig falusi mesterektől tanult, s nagyon remélem, eljut a harmadik világba is. Örömmel látom, hogy néhányan felvették a kapcsolatot egymással; és azt is, hogy például Gilyén András, miután Cambridge-ben kitüntetéssel diplomázott, a Lendület-programba tért haza.

Interjúk a díjazottakkal

Holczer Veronika építészmérnök 2012-ben nyerte el Sólyom László ösztöndíját az építészet, a szociológia, a néprajz, a kulturális antropológia és a közgazdaságtan ismereteit ötvöző kutatásaiért. Munkája, élet- és szakmafilozófiája jól példázza, hogy a tehetséges ember nem szükségképpen magába forduló, a társadalomtól, a valóságtól távol élő alkotó, hanem képes az eredményeit a közösség szolgálatába állítani, például az olyan jó cél érdekében, mint a szegénység elleni küzdelem.

Mit tud a Sólyom Lászlótól kapott díj előzményéről? Elárulta Önnek a volt köztársasági elnök úr, hogy mikor és hogyan figyelt fel a munkásságára?

A BME Építészmérnöki Karról volt tanszéket vezető professzorom, Cságyó Ferenc terjesztett fel az ösztöndíjra, tőle tudok erről a lehetőségről. Egy írásos-rajzos anyaggal pályáztam, amiben bemutattam az eddigi tevékenységemet, néhány tervemet, illetve azt, hogy mik lennének a terveim az ösztöndíjjal.

Találkoztak személyesen?

Igen, a beérkezett jelentkezések alapján három munkat hívott be Sólyom László személyes beszélgetésre. Mivel a pályázatomban három lehetséges irányt is megjelöltem azzal kapcsolatban, hogy mire használnám fel az ösztöndíjat, itt véglegesítettük közösen a tervet. Még aznap este megkaptam a hírt, hogy mind a hárman elnyertük az ösztöndíjat.

Melyik az a legfontosabb öt mondat, amit mindenképpen elmond magáról, ha arra kéri: mutakozzon be?

Huszonkilenc éves vagyok, Budapesten élek a párommal. Az iskoláimat mindenképp fontosnak tartom: a Pesthidegkúti Waldorf Iskolában és Gimnáziumban tanultam tizenhárom éven keresztül, utána hat és fél évet töltöttem a BME Építészmérnöki Karán, közben egy év Erasmus-ösztöndíj a franciaországi ENSA Paris La Villette-ben és fél év önkéntesség a Nógrád megyei Magyarécében. Örülök a diplomadíjaknak, amiket egy olyan tervre kaptam, melynek mérete valószínűleg a kar történetében egy negatív rekord – kb. 35 tervezett négyzetméter –: Hauszmann-díj, Magyar Építész Szövetsége – Magyar Építész Kamara diplomadíja, Junior Prima Díj 2011-ben, és egy nemzetközi környezettudatos hallgatói pályázat kategória fődíja, a Blue Award 2012-ben. Diploma után rögtön részt vettem a diplomatervem kivitelezésének első szakaszában, azóta dolgoztam építészirodákban, hogy jobban megtanuljam a szakmámat, illetve más szociális építészeti projekteken.

Jelenleg Sólyom László-ösztöndíjjal kutatom a Kárpát-medence élő tudását a helyi anyagokból való építés technológiáiról (téglatetés, tapasztás, zsúpfedés...), ezeket leginkább mesterektől tanulom és dokumentálom a weboldalamon (URL2).

S melyik az az öt, amit leginkább csak magának szokott megfogalmazni munkáról, alkotásról, jövőbeli tervekről?

Szeretek Magyarországon dolgozni, és szeretném, ha a jövőben is lehetőségem lenne itt-hon maradni, mert itt van miből inspirálódni, van miért tenni, lehet hatni. Szeretek olyan embereknek, közösségeknek dolgozni, akiknek az életformája, vágyai a helyhez igazodók, szerethetők, mert velük tudok környezettudatos épületet tervezni. Jobban szeretek meglévő épület felújításával, átépítésével foglalkozni, mint újat tervezni. Nem szeretem a versenyszellemet, szerintem ezért szeretem a vidéket, mert ott végtelen mennyiségű feladat van, nem kell egymás lábát taposni egy-egy munkáért.

Önnek már a diplomamunkája sem volt éppen szokványos, hiszen az építészet, a szociológia, a karitatív tevékenység inánsi elkötelezettség, altruizmus egyaránt ötvöződött benne. Miért választott éppen egy Nógrád megyei falut „interdiszciplináris mélyfúrássá”?

Teljesen véletlenül... Bass László szegénység-kutatót, az ELTE tanárát kerestem meg az ötletemmel, hogy szeretnék diploma előtt egy fél évet halasztani az egyetemen, és egy szegénységben élő faluban önkéntes munkát végezni, amellyel egyszerre segíték a helyi közösségnek, és tanulok a magyar valóságról. Ő nagyon nyitottan fogadott annak ellenére, hogy semmilyen szociális szakmai előképzésem nem volt. Mivel Nógrád megyében

évek óta jelen voltak egy terepprogrammal – a Magyar Szegénységellenes Program Nógrád megyei pilotprogramjával – megismerve az elképzelésemet, ezt a helyszínt javasolta.

Építészként mit tanult a nógrádi tapasztalatokból?

Összesen három hónapot töltöttem ott, és építészettel szinte egyáltalán nem tudtam foglalkozni, mivel a szegénység egyik napról a másikra való gondolkodásában az ahhoz szükséges hosszú távú lépték teljesen hiányzik. Ezért a szociális és kulturális alapok megteremtése az első nagy lépés, és csak ez után kezdődhet az építészeti. (Az országban rengeteg pozitív példa van, rengeteg jó szociális, kulturális program valósul meg mélyszegény környezetben, hozzájuk lehet kapcsolódni.)

Úgy tudom, azóta is újraértelmezi a hagyományos, leginkább a népi és a vidéki építészettel vagy településszerkezettel kapcsolatos fogalmakat. Hogyan?

Azóta is próbálok olyan helyeken dolgozni, ami a fenntartható vidéki élettel kapcsolatos: a közeljövőben egy kecskefarm fejlesztésén és a diplomatervem következő ütemének előkészítésén fogok dolgozni. A népi építészettel úgy kapcsolódik hozzám, hogy a legkézenfekvőbb módja a szociális és környezettudatos építészettnek vidéki környezetben, ezért szeretném minél mélyebben megismerni.

Mik a konkrét szakmai tervei, amelyekhez a Solyom Lászlótól kapott ösztöndíj jelenleg hozzásegíti?

Az ösztöndíjas időszakot több mint egy éve kezdtem el, és eddig egy terepkutatást végeztem a Kárpát-medencében, melynek során mesterektől tanultam a helyi anyagokból való építésről, és erről készítettem dokumentációt.

Mivel ösztöndíjas társaimmal ellentétben két évre kaptam ösztöndíjat (de összességében ugyanazt az összeget több részletre osztva), ezért most tartok egy egyéves szünetet, és jövő ősztől egy dél-franciaországi egyetem földépítészeti posztgraduális képzésére fogok járni egy éven keresztül, hogy az általános elméleti alapokat is jobban megismerjem.

Ön mit gondol a tehetség fogalmáról?

Számomra a tehetség egy állapot, amit a körülmények – a szakmai, családi, szociális környezet, véletlenek – tudnak éltetni, inspirálni, vagy háttérbe szorítani, eltüntetni. . . Jól esik, hogy a külvilágtól egyre több bizalmat és támogatást kapok a korábban elért eredményeim miatt. Ez az ösztöndíj örült nagy segítség azok számára, akiknek szakmai céljaik vannak, és ezért képesek dolgozni.

Amikor **Kerezsi Nemere** Solyom László ösztöndíját elnyerte, épp azt tervezte, hogy a jelentős összeg egy részét izlandi tanulmányútra költené. Mi lett a tervekből? Erről kérdeztük a fiatal, kutatói látásmóddal is megáldott képzőművészt.

Eljutott Izlandra, beváltotta a helyhez mint tudományosan, művészileg inspiráló térhez fűződött reményeit?

A keletkezése óta állandóan növekvő szigetországot természetföldrajzi adottságai miatt választottam. Halldór Laxness *Kereszténység a Gleccser aljában* című könyvében írja: „Különleges helyek vannak itt, ahol a Legfőbb Tudás a négy főlemben is megragadható: helyek, ahol a tűz földdé lett, a föld vízzé, a víz léggé, és a lég szellemé”. Ezen a rendkívül inspiratív helyen, amelynek felszíne az aktív vulkanikus tevékenység folytán a mélység tulajdonságait

hordozza, az ember úgy érzi, hogy elsőként lép az érintetlen tájba. Ennek megtapasztalása volt a legmeghatározóbb számomra. A hely sugallatára válaszolva a hegy melege által exponált hőképeket készítettem.

Kereső, kutató magatartása, ami néhány éve tudományos területen elsősorban az illékony, légköroptikai jelenségek megfigyelésére irányult, kiegészült-e más megfigyelésekkel, vagy ez a terület bőven tartogat még lehetőségeket?

A Mývatn-tó melletti Hverfjall-kráternél észleltem először *aurora borealist*, később Reykjavíkban több éjszakát töltöttem a szabadban a sarki fény megfigyelésével.

A díj elnyerése után tervei között szerepelt olyan művek alkotása, amelyek a belső biztonságérzet, a másként látás elsődlegességének gondolatát közvetítik. Miért tartja ilyen fontosnak művészetében a biztonságérzetet?

1945-től napjainkig a nukleáris robbantások száma meghaladta a kétezret. A csernobili atomkatasztrófát, az ózonréteg mesterséges fogyatkozását a szüleim aggodalmán keresztül, gyermekként éltem meg. Fukusima óta végképp elvesztettem a bizalmam a légkörben, holott a „határtalanra” az itthon többségi, otthon kisebbségi lét által határolt dilemmák lehetséges feloldásaként tekintettem. Amikor a szabadban, a párhuzamos valóság lehetséges terepén sem érezheti magát szabadnak az ember, marad a belső biztonság. Légköroptikai megfigyeléseim az elveszett paradicsomi légkör utáni vágyakozás részei. Hol lehet annak intenzitásától ma egy szivárvány íve?

Tervezett néhány hónapos utazást Berlinbe is, hogy láthassa a halojelenséget a Reichstag fölött. Sikerült?

A vizsgálatot kiterjesztettem más berlini helyszínekre is: Gasometer, Olympiastadion, Siegessäule, Tempelhof, Treptower Park stb. Hónapokig álltam az alkalmas napszakban a Reichstag északkeleti oldalánál, az egykori „senkiföldjén”, a Spree-folyó partján, majd a nyugati homlokzatnál, arra az együttállásra várva, amelyről az elkészült fényképfelvétel ma már a berlini sorozat része. A *Caprices de Berlin* címét Giovanni Francesco Costa metszetsorozata adta, amely valójában nem ábrázol berlini capricciókat, mindössze azért nevezik így, mert a Kupferstichkabinett gyűjteményében őrzik. A cím viszont találat volt az én elképzelésemhez: helyspecifikus fotósorozatomban egy időjárásmontázs, melyben a történelmi idő és az időjárástól függő légköroptikai jelenségek együttállása alkotja a „fantázia”-kombinációkat az előre eltervezett képen. A *caprice*-t fordíthatjuk szeszélynek, s így mindkét idő változására vonatkoztatható.

Képeim beszédes monumentumok és az időjárás szeszélye, illékony légköroptikai jelenségek, látszólag különálló dolgok eseményből jönnek létre, amelyek együttállását kívártam a helyszínen. Felvételeimhez régi képeslapokat társítottam, a párhuzamos tartalom révén történelmi kontextusba helyezve a témát. A hely emlékezetét az idea és realizáció kontraszthatásában vizsgáltam, pl.: szivárvány mint diadalív. A sokszínűség meghaladhatatlan diadalíve a pusztítás emlékműveinél. . .

Tervei között szerepelt még az Amerikai Egyesült Államokban a land art három főművének – Robert Smithson: Spiral Jetty (Utah); Michael Heizer: Dupla negatív (Nevada); Walter De Maria: Villámló mező (Új Mexikó) – vizsgálata. Mire jutott?

Mind a három helyszínre sikerült eljutnom. A szobrászat kiterjesztett tere kapcsán képes

dokumentációt készítettem, valamint kiegészítő információkat gyűjtöttem a Magyar Képzőművészeti Egyetem Szobrász Tanszékén zajló elméleti képzés számára, amelynek feldolgozása folyamatban van.

Ön fontosnak érzi a már megválaszolt kérdések újraértelmezését. Miért tartja szükségesnek kinyitni a bezárt ajtókat?

A *traditio* – az átadás vagy hagyományozás – folyamatos művelet. A különböző élethelyzetekre kapott szellemi örökség a múlt produktuma, amelynek felhasználási felülete a jelenben van, a folyamat tehát nem lezárt. Ahogyan a kor gyakorlata sem általánosítható, úgy a tradíció sem lehet más, mint ami: szellemi segítség, amelyet felhasználója elfogad, vagy ha a helyzet úgy kívánja, aktualizál, kiterjesztve ezáltal a segítségnyújtást.

A tavalyi évben az Ernst Múzeum Újragon-dolt hagyomány címmel a Derkovits-ösztöndíjasok műveiből rendezett kiállítást, amelyen az Ön művei is láthatóak voltak.

Milyen művekkel szerepelt a tárlaton, amelynek címe érdekes módon kicsit összecseng az előző gondolatával?

Gyakran tekintünk a méhekre mint ideális társadalomra, a szorgalom és az áldozathozatal mellett azért is, mert a közösség fenntartásához szükséges lépéjtépitést gyakorlati minimálfelületen valósítják meg. 2010 tavaszán volt egy álmom, amelyben a platóni testeket: tetra-, hexa-, okta-, dodeka- és ikosaédert helyeztem kaptárakba. Mielőtt megtudhattam volna, mihez kezdenek velük a méhek, felébredtem. Az említett kiállításon az álmomból fogant gondolataim egy részét, az ideális élettér és az alkalmazkodás vizsgálatát mutattam be a méhsejtek szintjén. A kísérleti lépeken az általuk építhető képest

három „rosszabb” (három-, négy- és ötszög), matematikai értelemben pedig egy „jobb”, a Fejes Tóth László záródású hatszög sejtet kaptak a méhek.

Hol láthatták az érdeklődők mostanában az alkotásait?

Londonban, a Triangle Galleryben.

Gilyén András 2011-ben nyerte el Solyom László volt köztársasági elnök, a Magyar Génius Program Tehetség-nagykövete által alapított Tehetség-ösztöndíjat. Az ösztöndíj „felhasználása” kapcsán beszélgettünk vele a Tudás fájáról, tájékozódást segítő okostelefonokról – s egy fiatal feltaláló-fejlesztő tudományos tájékozódásáról, cambridge-i pályakezdéséről.

Tizennyolc éves volt, amikor telefonos alkalmazásként kifejlesztett irányítójával 2006-ban elnyerte a Magyar Innovációs Szövetség által megrendezett Országos Ifjúsági Tudományos és Innovációs Versenyen az első díjat, majd Stockholmban a Fiatal Tudósok Európai Unió Versenyén az Európai Szabadalmi Hivatal különdíját. Ma az alkalmazás már ingyenesen letölthető a Mobilosírányítú oldalról (URL3). Még mindig nagy az érdeklődés?

A verseny utáni években több ezren töltötték le a WAP-ról az alkalmazást. Azonban az évek múltával megjelentek az okostelefonok beépített GPS-vevővel és hardveres mágneses szenzorral. Ilyen arzenállal már nincs szükség csillagászati trükkök bevetésére az égtájak irányának meghatározásához. Ezért nem is fejlesztettem tovább az alkalmazást, helyette ingyenesen elérhetővé tettem a honlapomon. Viszont a régebbi készülékekkel rendelkezők

körében továbbra is népszerű a program, még a 2012-es évben is körülbelül százan töltötték le a honlapomról.

Az oldalról el lehet érni Szvoboda Péterrel közös másik fejlesztését, a Hungaroszférát, a gömbrobotot. Mit „tud” a robot és mekkora a sikere?

A gömbrobottal 2007-ben nyertük meg az innovációs versenyt végzős diákként, utána számos kiállításon vettünk vele részt, többek között a *100 Csoda* kiállításon volt megtekinthető hónapokon keresztül. De a gömbrobot Kínába is eljutott egy kiállításra 2008-ban Szvoboda Péterrel. A robot különlegessége, hogy kívülről egy zárt átlátszó gömb burkolja, és a súlypontjának belső áthelyezésével tud mozogni. A gömb szimmetriája miatt számos előnyös tulajdonsága van, például kanyarodás nélkül bármikor bármerre elindulhat, soha sem tud felborulni stb. Ezen kívül teljesen el van szigetelve a belseje a külvilágtól, ami megvédi a szerkezetet a portól és akár vízben is képes haladni. A külső gömb akár egy labdaszerűen felfújható héj is lehetne, ezzel lehetővé téve, hogy a robot kicsomagolja és felfújja magát. Ezek a tulajdonságok remek felderítő robottá tehetnék például a Marson. Sok hasonló ötletünk volt még, viszont rengeteg munkát igényeltek volna az újabb fejlesztések. Közben az egyetem kezdetével szétváltak útjaink Péterrel, ő jelenleg villamosmérnöknek tanul, míg én matematikát kezdtem tanulni.

2011-ben elnyerte a Solyom László volt köztársasági elnök, a Magyar Génius Program Tehetség-nagykövete által alapított Tehetség-ösztöndíjat. Miként „használta fel”?

Jelenleg épp Cambridge-ben tanulok matematikát és elméleti fizikát az ösztöndíj segít-

ségével. Sok érdekes témáról hallgatók előadásokat a kvantumfizika alapvető kérdéseitől kezdve a kvantumszámítógépek elméletén keresztül egészen a nagy gráfok szerkezetének vizsgálatáig. Az előadók legtöbb esetben az adott terület úttörői közé tartoznak, és nagyon jó előadásokat tartanak. Igaz, ez sok esetben az ELTE-n is így volt, de az itteni tudományos pezsgés semmihez sem hasonlítható. Múlt héten például Roger Penrose ismeretterjesztő előadását hallgattam a világegyetem keletkezéséről alkotott legújabb elméletéről. Vagy például egy másik, fekete lyukakról szóló előadáson a hallgatóság sorában Stephen Hawking is ott ült nem messze tőlem. A tanárok között számos magyar kutató is van, viszont, amikor a szakra jelentkeztem, még nem tudtam, hogy lesz-e más magyar diák is rajtam kívül. Komoly meglepetés volt, amikor kiderült, hogy rajtam kívül négy magyar diák is van csak az én szakomon.

2011 amúgy is sikeres volt az Ön számára, mert elnyerte az ELTE A mohóság jó című innovációs ötletpályázatán a különdíjat. Afféle netes Tudás fáját építene. Hogyan kell ezt elképzelni, miként építkezne az oldal?

Eredetileg nem volt meghirdetve különdíj, viszont a mezőnyben olyan sok színvonalas munkát talált a zsűri, hogy több pályázó „különdíjjelleggel” egy innovációs menedzserképzésre kapott meghívást. A Matematikai Tudás Fája egy specializálódott tudástár lenne, amely a matematikai tételeket, bizonyításokat, példákat és illusztrációkat egy gráfban tárolná el. A logikai összefüggéseket reprezentáló gráf változtatható részletességgel lenne megjeleníthető a számítógép képernyőjén. Mintegy bele lehetne zoomolni egy-egy tételbe, illetve fogalomkörbe. Ezen kívül lehetne keresni az összefüggések alapján is, illetve megjeleníthető

tő lenne egy-egy tételhez elvezető út. Persze a definíciók/fogalmak/tételek szöveges formában is megjeleníthetők, de alapvetően úgy lennének felbontva a fogalmak, hogy egy-egy szöveges egység elférjen egy képernyőre. Ezenkívül lehetőség lenne a különböző gondolatmenetek egymás melletti vizsgálatára. Hiszen egy-egy érdekes tételnek sokszor egészen különböző bizonyításai léteznek, amelyek együttes megértése gyakran sokkal nagyobb rálátást ad a témára. Mégis csak ritkán található meg két különböző bizonyítás egy könyvben. Az oldal egyébiránt közösséggel is szerkeszthető lenne, de moderált formában.

Miből adódnak az ötlet nehézségei?

Elsősorban abból, hogy a matematika hatalmas tudásanyagot halmozott fel az évszázadok alatt, rendkívül szerteágazó módon. Így aztán már egy alapszintű tudásbázis megalkotásához is rengeteg embert kellene bevonni. További probléma, hogy későbbi fázisokban már „friss” tudományos cikkeket is jó lenne hozzárendelni a tudásbázishoz a referenciáik hálójával együtt. Viszont rengeteg cikk van, amit csak költséges előfizetés árán lehet elérni. Ezek a kérdések egyébként egyre több és több kutatót érdekelnek. Például épp idén év elején kapott komolyabb sajtóvisszhangot a téma a Fields Medal-díjas cambridge-i matematikus, Timothy Gowers egy blogbejegyzése nyomán. A professzor a nem hagyományos matematikai folyóiratok szükségességéről értekezik, és felveti egy online közösségi szerkesztésű folyóirat létrehozását a nagy-sikerű arXiv preprint szerver nyomdokain.

Kik használhatnánk haszonnal a Tudás fűjét?

Gyakorlatilag mindenki, aki matematikát tanul, illetve művel. A diákok jobban körbe-

járhatnak a megérteni kívánt fogalmköröket. A vizuális megjelenítése az összefüggések gráfjának segíthet a nagyobb rálátás megszerzésében. Illetve a másik oldalról az egyetem oktatói is nagyon jól kihasználhatnák a lehetőségeket, például amikor elkészítik egy kurzus anyagát, kiválogathatnák maguknak a tárgyalni kívánt tételeket és a kurzus előfeltételeinek megfelelő szintű, gondolatmenetű bizonyításokat, feladatokat. A kutatók pedig láthatnák, hogy az általuk kutatott területtel összefüggésben merre történt előrehaladás, milyen kapcsolódó cikkek jelentek meg.

Mi akadályozza a megvalósítást?

A projekt sikerre viteléhez sok embert kéne bevonni a munkába. Egy gondolkodó, interaktív közösséget kéne létrehozni, hogy a dolog beindulhasson. Ez pedig megfelelő akadémiai kapcsolatrendszer nélkül nem egyszerű feladat. Én pedig még a tudományos pályám legelején állok. Úgy érzem, túl nagy fába vágnám a fejszém, ha most fejest ugranék ebbe a feladatba. Egyelőre meglegésem azzal, hogy egy prototípust kidolgoztam, és inkább a tanulmányaimra koncentrálok. Közben persze nem feledkezem meg a Matematikai Tudás Fájáról, különböző egyetemi ismerőseimmel időről-időre megvitatom az ötletemet. A legtöbben nagy érdeklődéssel hallgatják, és buzgón új ötleteket adnak a további lehetőségeket illetően. Remélem, eljön az idő, amikor megvalósulhat ez az álmom!

Segítette-e valamiként a Tehetség-ösztöndíj a Tudás fűjét?

A Part III, a híres cambridge-i matematika szak befejező egyéves képzése egy nagyon intenzív program, a tanulás leköti az időm nagy részét. De a sok tudás, tapasztalat és kapcsolat, amit a kint töltött idő alatt szerzek,

minden bizonnyal alapvetően meghatározza majd a későbbi pályámat, és remélhetőleg hozzájárul majd valamikor a Matematikai Tudás Fája sikeréhez is.

Teljesen leköti a tanulás vagy foglalkoztatják más ötletek is?

A tanulás mellett tavaly belekóstoltam az alap kutatás világába is, és elkezdtem egy kvantum-információelméleti témán dolgozni Kiss Tamás, a Wigner Fizikai Kutatóköz-

pont tudományos főmunkatársa témavezetése alatt. A témában elért eredményeinkről készülően van egy közös cikkünk, amit eredményeink szerint pár hónapon belül publikálni is tudunk majd.

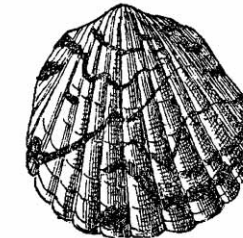
Kulcsszavak: *Cambridge, építészet, gömbrobot, Izland, kaptár, kulturális antropológia, kvantum-információelmélet, közgazdaságtan, mobilos iránytű, néprajz, sarki fény, szociológia, tehetség, tudásfa.*

HIVATKOZÁSOK

URL₁ <http://mek.oszk.hu/07900/07999/pdf/>

URL₂ www.holczerveronika.blogspot.hu

URL₃ <http://www.mobilosiranytu.hu/index.php>

Kitekintés

AMIT A RÁKRÓL TUDNI LEHET...

A világ legnagyobb, daganatos betegségekkel kapcsolatos adatbázisát – *CanSar* – hozták létre brit kutatók (Institute of Cancer Research, London). Óriási, 1,7 milliárd kísérleti eredményt tartalmazó rendszerről van szó, melynek működtetését, a benne való keresést, a szükséges adatok elemzését az időjárás-előrejelzéshez használt szoftverekhez hasonló programok végzik. Ezek kísérleti adatok millióit tudják néhány másodperc alatt analizálni. A *CanSar* állítólag több adatot kezel, mint amennyit a Hubble űrteleszkóp egymillió év alatt gyűjtene össze. A kutatók szerint adatbázisuk széles körű alkalmazása áttörő eredményeket hozhat a rákbetegségek gyógyításában.

Van itt sok-sok adat különböző daganatok, illetve adott betegségben szenvedő páciensek genetikai sajátságairól, különböző hatóanyagokat érintő klinikai vizsgálatok eredményeiről, illetve számos gyógyszer-tani, gyógyszerhatástani ismeretet is bevitték a rendszerbe. Az adatbázisban való kutakodást mesterséges intelligencia segíti, amelynek alkalmazásától azt várják, hogy felszínre hozza az adatok között rejtetten megbújó összefüggéseket. A rendszer állítólag néhány perc alatt juttathatja a kutatókat olyan információkhoz, amelyek megszerzéséhez mostanáig több hónapos munkára volt szükség. Az adatbázis ingyenesen hozzáférhető a világ kutatói számára.

Mindez egyebek között új terápiás célpontok, illetve új ígéretes gyógyszerek felfedezéséhez vezethet.

A *CanSar* például tartalmazza mindazt a tudást, ami egy adott génnel kapcsolatban rendelkezésre áll, beleértve azt is, hogy milyen gyógyszerek befolyásolják a működését, vagy azt, hogy egészséges sejtekben aktív-e. Az adatbázis létrehozói az alkalmazás lehetőségeit bemutató prototípusként 479, daganatokkal összefüggő gént vizsgáltak, és kiválasztottak 46 olyan „fő” gént, amelyeket mostanáig nem tekintettek terápiás célpontnak.

Patel, Mishal N. – Halling-Brown, Mark D. – Tym, Joseph E. et al.: Objective Assessment of Cancer Genes for Drug Discovery. *Nature Reviews Drug Discovery*. January 2013. 12, 35–50 DOI:10.1038/nrd3913 • <https://cansar.icr.ac.uk/>

VILÁGÍTÓ ELEGÁNSAK

Amerikai kutatók (Worcester Polytechnic Institute, Rockefeller University) fonálféreg (*Caenorhabditis elegans*, *C. elegans*) felhasználásával olyan kísérleti rendszert hoztak létre, amelynek segítségével az idegsejtek aktivitása és az állat viselkedése közötti összefüggések sok állat esetében is egyidejűleg detektálhatók.

A *C. elegans* régóta kedvelt modellállat a kutatásokban. Az 1 mm hosszú laposféreg mindössze 969 sejtből áll, ezeknek majdnem harmada idegsejt. Az állat parányi mérete

ellenére képes a létért folytatott küzdelem jellegzetes tevékenységeit elvégezni: mozog, eszik, párosodik, reagál a környezet ingereire, amelyek segítik például a táplálék felkutatásában, vagy abban, hogy az életét fenyegető tényezőktől megvédje magát. A kutatók számára külön előny, hogy a *C. elegans* átlátszó, ezért például akár egy fénymikroszkóp segítségével is a szó szoros értelmében be lehet nézni a testébe, és valós időben meg lehet figyelni az ott zajló élettani folyamatokat.

Csakhogy Dirk Albrecht és munkatársai egyszerre nem egyetlen állatot vizsgálnak, hanem huszonháromat. Minden egyeden olyan genetikai beavatkozásokat hajtottak végre, amelyek következtében szagingerek hatására a fej közelében lévő, azokra reagáló idegsejtek világítanak.

Az állatokat egy számukra jó étletet (folyadékot) tartalmazó kamrába helyezték, majd kellemes, illetve kellemetlen szaganyagokat juttattak be a cellába. Az eseményeket kamerával rögzítették. Az állatok többsége az „elvárásoknak” megfelelően cselekedett: a kellemes illatok felé igyekezett, a visszataszító szagoktól pedig távolodni próbált. De nem minden egyed tett így. Egyes állatok viselkedése jelentősen eltért a „szabályos” mintázattól, és ez a kísérleti felállás lehetőséget adott a másféle reakció okainak felderítésére. A kutatók ugyanis azt is regisztrálták, hogy a szagingerek hatására az egyes állatoknak mely neuronjai világítottak, azaz milyen hálózat hozta létre az adott viselkedést.

A feltételezések szerint egyes emberi idegrendszeri működészavarok, betegségek hátterében is idegsejthálózatok hibás működése áll. Ez bizonyos ingerekre adott erősen túlzott, máskor nem adekvát reakciót jelent. Mivel a fonálféregnek és az embernek sok közös gène van, a kutatók szerint a *C. elegans* idegsejt-

hálózata genetikai hátterének megismerésével embernél is hasznos tudáshoz lehet jutni.

Albrechték ezért a jövőben, kísérleti rendszerükben idegsejtek, idegsejthálózatok működésének befolyásolására tervezett vegyületeket szeretnének tesztelni. Ezeket a szaganyagokhoz hasonlóan juttatnánk a fonálféreg arénájába.

„Munkánk alapja, hogy alapvető kérdések megválaszolása érdekében az idegtudományt és a biomérnökséget kombináljuk. Abban bízunk, hogy hozzájárulhatunk az emberi idegrendszeri betegségek megértéséhez, esetleg kezeléséhez” – nyilatkozta Albrecht a Worcester Polytechnic Institute honlapján. Ezen, valamint a tudományos közleményt megjelentető *PNAS* folyóirat honlapján is található „mozi” a kísérletekről.

Larsch, Johannes – Ventimiglia, Donovan – Bargmann, Cornelia I. – Albrecht, Dirk R.: High-throughput Imaging of Neuronal Activity in *Caenorhabditis elegans*, *Proceedings of the National Academy of Sciences – PNAS*. Online before print 21 October, 2013. DOI:10.1073/pnas.1318325110 • <http://www.wpi.edu/news/20134/pnasrel.html>

MÁR EGY EGYPERCES FILM IS ÉLETEKET MENTHET

Az Amerikai Szívtársaság novemberi dallasi konferenciáján kutatók beszámoltak arról, hogy kevesebb bizonytalankodással, gyorsabban, sikeresebben, hatékonyabban tudtak újraéleszteni azok a laikusok, akik egy bevásárlóközpontban sétálgatás közben megnéztek egy mindössze egyperces filmet arról, hogy mit kell tenni, ha valaki váratlanul összeesik, és hirtelen szívhaltal hal az ember közelében.

A kísérletek során 48 ember látta a videót, 47 pedig nem. Később a résztvevőket egy ma-nőken segítségével olyan helyzetbe hozták, mintha mellettük haldokolna valaki, és arra kérték őket, hogy a megmentése érdekében minden tőlük telhetőt tegyenek meg.

Akik látták a filmet, késlekedés nélkül azonnal hívták a mentőket, és a mellkasi kompressziókat is hamarabb megkezdték, valamint nagyobb frekvenciával végezték azt. Tehát éles helyzetben ezek a kísérleti személyek embertársukat nagyobb eséllyel tudták volna visszasegíteni az életbe.

Egyébként Magyarországon évente kb. huszonezer ember hal meg hirtelen szívhalál következtében. Sokuk élete megmenthető lenne, ha a mellettük lévők nem csak segítséget hívnának, hanem azonnal megkezdnék a laikus újraélesztést.

www.eurekalert.org (2013. november 16.)

AZ AGY DOLGOZIK A HÁTTERBEN

Az agyunk olyan vizuális információkat is feldolgoz, melyeket tudatosan nem is észlelünk – következtetnek amerikai kutatók most megjelent közleményükben. Az új eredmények és azok értelmezése részben ellentmondanak a jelenleg általánosan elfogadott agyműködés-modelleknek.

A megállapításokat alátámasztó vizsgálatokban fekete árnyképeket mutattak az önkéntes kísérleti alanyoknak, akiknek közben regisztrálták az agyi elektromos aktivitásra jellemző EEG-görbéit. A képek egy részén ismerős tárgyak sziluettje volt, másik részén szabálytalan alakzatok. Az utóbbiak felénél azonban az árnykép bizonyos részei egy ugyancsak közismert tárgy körvonalának

részletét rajzolták ki, úgy, mintha ez a tárgy világos színben állna a sötét háttér előtt.

400 milliszekundummal a képek felmutatása után az elektroencefalográfiával regisztrált görbék minden olyan képnél jellegzetes agyi aktivitás-csúcsot mutattak, amelynél az agy ismerős tárgyat észlelt. Ezek a csúcsok hiányoztak a tárgyakkal nem azonosítható szabálytalan árnyképeknél. Ugyanakkor, azoknál a szabálytalan fekete alakoknál, amelyeket a kísérleti alanyok nem tudtak azonosítani, de a határoló vonaluk részlete megfelelt valami ismert dolog negatív körvonalának, az agyi görbéken a kérdéses csúcsok ugyan csak megjelentek. Mindez azt jelenheti, hogy az agy akkor is észleli az ismerős látványt, ha tudatunkban „nem áll össze a kép”, és csak egy alakatlan formaként azonosítjuk.

Sanguinetti, Joseph L. – Allen, John J. B. – Peterson, Mary A.: The Ground Side of an Object Perceived as Shapeless yet Processed for Semantics. *Psychological Science*. Published online before print 12 November 2013. DOI: 10.1177/0956797613502814

„TANKOLÁS” MENET KÖZBEN

Az elektromos energia vezeték nélküli, indukciós tekercsek segítségével történő átvitelének ötlete több mint egy évszázados. Az utóbbi években, a hordozható elektronikus eszközök rohamos terjedésével óriási piaci lehetőségek nyíltak az olyan eszközök előtt, amelyek vezetékes kapcsolat nélkül képesek feltölteni például egy mobiltelefont vagy laptopot. A módszer ugyanígy használható elektromos energiát felhasználó implantátumok, például pacemaker esetében is. Nagyobb teljesítményeknél a technikai kihívás is nagyobb, de az

ambiciózusabb tervek szerint elektromos autókat is fel lehet majd tölteni úgy, hogy azok megállás nélkül elhaladnak az autópálya mellé telepített töltőállomás előtt.

Ehhez a távoli célhoz vihet közelebb egy most publikált kísérleti modell, melyben az energiaátvitel hatékonyságát és biztonságát sikerült az indukciós tekercsek közötti kapcsolat összehangolásával növelni. Az adó oldali tekercsek alapállapotban csak kis teljesítménnyel sugároznak, ha azonban egy vevő tekercset hatótávolságon belül észlelnek, automatikusan növelik a sugárzás energiáját akár 400 százalékkal is. Mikor a vevő továbbhaladva a hatókörből kikerül, a teljesítményt ismét takarékra állítják. A működő kísérleti rendszer jelenleg maximum 0,5 kW teljesítményt képes átadni.

Kibok Lee – Zeljko Pantic – Srdjan Lukic: Reflexive Field Containment in Dynamic Inductive Power Transfer Systems, *IEEE Transactions on Power Electronics*, Published: online Oct. 30, 2013 DOI: 10.1109/TPEL.2013.2287262

KITARTÓBB FÉMŰVEG

Észak-amerikai és osztrák kutatók palládium-ötövetből olyan féműveget állítottak elő, amelynek meglepően jók az anyagfáradási tulajdonságai.

A féművegek amorf szerkezetű fémek, szabálytalan atomi eloszlással (szemben a szabályos fémkristályokkal). Hagyományosan olvadákból rendkívül gyors hűtéssel állítják őket elő. Ilyenkor, megszilárdulás közben, a folyékony fém rendezetlen atomjainak nincs idejük szabályos kristályrácsba rendeződni.

Az úgynevezett tömbi féművegek előnyös tulajdonságainak (szilárdság, keménység, alakíthatóság, elektromos vezetés, korrózióállóság) köszönhetően fontos szerepet tölthetnek be a szerkezeti anyagok között. Van azonban egy gyenge pontjuk; nem elég „kitartóak”. A legtöbb ilyen anyag megbízhatatlan, rosszul bírja a tartós mechanikai igénybevételt, az anyagfáradás gyorsan végbemegy, és ez repedésekhez, törésekhez vezethet.

A most közzétett eredmény segíthet a féművegek anyagfáradásának mechanizmusát megismerni, és elvezethet olyan struktúrák tervezéséhez és előállításához, amelyek hosszú távon is megőrzik a féművegek előnyös tulajdonságait.

Gludovatz, Bernd – Demetriou, Marios D. – Floyd, Michael et al.: Enhanced Fatigue Endurance of Metallic Glasses through a Staircase-like Fracture Mechanism. *Proceedings of the National Academy of Sciences – PNAS*. 12 November 2013. 110, 46, 18419–18424. Published online before print 28 October 2013. DOI: 10.1073/pnas.1317715110

Gimes Júlia

Könyvszemle

„Modernizáció-blokk” az Ethno-Lore évkönyvben

A blokkban található írások:

Sárkány Mihály: *Bevezetés* (11–17.)

Dyekiss Virág: *A környezet értelmezésének hagyományos módjai az avami nganaszoknál* (19–34.)

Mészáros Csaba: *A környezetészlelés változásai Szibériában az állami modernizációs törekvések tükrében. Jakutia példája.* (35–61.)

Safonova Tetiana – Sántha István: *A modernizáció elemei a kelet-szibériai evenkik kultúrájában.* (63–90.)

Hoppál Mihály: *A mandzsu sámánság megújulása.* (91–111.)

Somfai Kara Dávid: *Iszlám és népi iszlám. Kérge modernizációs konfliktusok.* (111–121.)

Szilágyi Zsolt: *Nomád ideológia továbbélése Mongóliában, a 21. században.* (123–136.)

Sz. Kristóf Ildikó: *Tárgyak, szövegek, a „bennszülöttek nézőpontja(i)”: kulturális ideológiák és/vagy posztkoloniális újraértelmezések az amerikai indiánok – és kutatóik – körében.* (137–160.)

Vargyas Gábor: *Régi-új értékek, régi-új konfliktusok. Egy hegyi törzs, a brúk, a vietnámi háborúban.* (161–185.)

Berta Péter: *Tulajdonlasi verseny, üzleti etika és konfliktuskezelés. Egy Gábor roma presztízstárgy poszt-szocialista életrajza 1992–2012.* (187–235.)

Jelen írás vállaltan aránytalan. Egyrészt, célkitűzése szerint sem az egész évkönyv, ha-

nem csupán egyik fele, a modernizáció-blokk ismertetésére vállalkozik. Másrészt, nem arra törekszik, hogy minden írásról hasonló terjedelemben írjon, hanem arra, hogy az egyik tanulmány részletesebb ismertetésén keresztül hozza közelebb a néprajztudományt az olvasóhoz. Ezúton is elnézést kérek mind Berta Pétertől, amiért leegyszerűsítettem a tanulmánya gondolatmenetét, mind pedig a többi szerzőtől, amiért az ő tanulmányaik méltatása nem ugyanakkora terjedelemben kerül ismertetésre.

Amennyiben az olvasó figyelmét felkelti a recenzió, úgy ajánlom figyelmébe a modernizáció-blokk szerkesztője, Sárkány Mihály által írt előszót, amely online elérhető az MTA BTK Néprajztudományi Intézet honlapján, az Évkönyv rovatban. És ennél is melegebb szívvel ajánlom az olvasó figyelmébe magát a kötetet.

Berta Péter regényt írt, pontosabban egy fordulatot, kalandos krimet jegyzett le, amelynek minden mozzanata történetileg (és néprajzilag) hiteles. Berta történetének főszereplője egy tárgy: egy régi ezüstkupa. A Gábor-cigányok (Gábor-romák?) a *kanna* nevet adták a főszereplőnek, amely ezzel új életet kezdett.

Soha nem tudhatjuk, hogy egy tárgy mennyit is ér valójában. Egy késő-reneszánsz ezüstkupa a maga történeti értéke (és ezüsttartalma alapján) a szabadpiacon 10 ezer US dollárt ér. A Gábor-cigányok (romák) azonban ennek a tízszeresét is, sőt olykor húsz-

negyvenszeresét is megadják érte. Bizony, 400 000 USD is lehet az ára egy fedeles kupának! (2013. márciusi árfolyamon: 9 millió forint, egy másfél szobás pesti lakás ára!)

Kedves olvasó: adna-e Ön ennyi pénzt egy szép, régi erdélyi ezüstkupáért?

Az ezüstkupa régiségének és művészeti értékének (a mi fogalmaink szerint) nincs jelentősége a gáboroknál. „Az elmúlt 100-150 év során – írja Berta – mind a gábor, mind a sátoros/*cortunar*/*chärhar* „népcsoport kialakított egy-egy olyan presztízsgazdaságot, amely az ezüsttárgyak két nagy csoportját foglalja magában: a poharakét (taxtaj), illetve a fedeles kupákét (kana, lit. ’kanna’). E tárgyak mindegyikét erdélyi szász és magyar ötvösök készítették, és valaha erdélyi arisztokraták, polgárok, céhek és református gyülekezetek tulajdonát képezték. [...] A poharak és kanna életrajzának nem-roma szakasza iránt mindkét roma csoport tagjai elhanyagolható érdeklődést tanúsítanak. Az egykori szász vagy magyar ötvösök, [...] tulajdonosok helyét a korábbi gábor tulajdonosok veszik át. A presztízstárgyak értékének összehasonlítása, a vételár meghatározása során kizárólag a saját roma csoportjukhoz tartozó korábbi tulajdonosok hírnevét [...] veszik alapul.”

A szóban forgó kanna (és társa, egy pohár) 1992-ben a közép-kelet-európai történelem főáramába kerül, amikor tulajdonosa, (Pista) minden vagyonát pénzzé téve a biztosnak látszó pilótajátékba fekteti. A velem egyidősek számára referenciaként szolgálhat, hogy ezt az országos méretű csalást akkoriban Romániában *Caritásnak* hívták, és a Zsil-völgyi bányászokat (kedvezményképpen) különvontat szállította a kolozsvári stadionban berendezett gigapénztárba. Pista előbb a poharat, majd a kannát adja zálogba, és előbb a remélt hatalmas hasznot, majd az üzleti hírnevét,

majd roma becsületét, és végül (1995-ben) az életét veszíti el. Talán öngyilkos lesz, de a történetünk szempontjából ez mellékszál. A főszereplő a kanna.

A kanna 1993-ban Rupihoz kerül zálogba. Rupi készpénzt fizet a zálogtárgyért, annyit, amennyit én álmodni sem mernék. (Berta ennél pontosabb fogalmakat ad meg: ennyi és ennyi akkori német márka, ami ennyi akkori amerikai dollárnak, illetve ennyi havi fizetésnek felel meg. Aki kíváncsi, járjon utána!) Rupi sosem kapja meg a pénzét, mert Pista belebukik a Caritas-pilótajáték csődjébe. Szegény Rupi! Minden ingatlanát, marosvásárhelyi telkét, épülő benzinkútját elviszi a jelzálog.

Rupi, a gábor cigányok közt is kivételesen jó módú, ám galamblelkű, bigott protestáns erkölcsű kereskedő 1994-ben (az öszövétségi Jób módjára?) minden vagyonát elveszíti, földönfutóvá lesz. S ha ez nem lenne elég, 1996-ban még a *roma* erkölcsi megbecsülését is elveszíti, amikor a nála zálogba helyezett kupát maga is elzalogosítja, amihez a roma etika szerint nem lenne joga. (A *gábor* üzleti erkölcs szerint egy zálogtárgyat csak a tulajdonos engedélyével adhatsz tovább.)

Lehet-e kiút ebből a gödörből?

2006-ban Rupinak új lehetőséget ad az élet, hogy a konkurens roma csoportnál, a sátorosoknál „fogva tartott” kupát meglepően olcsón, 40 000 euróért visszaválthassa. (Persze, a nemzetközi műkincspiacon legfeljebb 10 000 € lenne az értéke, no de itt?) Nem habozik, kifizeti, és hazaviszi, és ennek Maros megye minden romája a csodájára jár. Hajnalra, mire Rupi hazaér, már egy népes *gábor* delegáció várja a kapuban, s a kiváltást történelmi tettként üdvözik. Emberemlékezet óta nem váltottak ki *gáborok* semmiféle kannát a *chärharoktól!*

Igen ám, de Rupi nem lett a kanna birto-
kosa, csak a zálogjogot vásárolta vissza. A tu-
lajdonos az Özvegy, Pista özvegye. Az özvegy
neve nem derül ki a tanulmányból, nem is
fontos, hiszen a szereplők a tárgyak. Sokkal
részletesebb leírást kapunk például a *cārhar*
zálogos fő kincsének tartott aranykupáról:
„előkérték a *cārhar* házigazda legértékesebb
[...] harminc antik érmével díszített poharát...
Ivórézének alján egy nagyméretű érme lát-
ható, amely – Rupi értelmezését idézve – *azt*
ábrázolja, hogy Jézus Krisztus osztotta az úrva-
csorát, és – aranyozására utalva – kívül-belül
úgy ég, mint a villany!”

A fordulatosságot történet nem ér véget 2006-
ban: van még benne rendőri korrupció, ha-
gyatéki tárgyalás, uzsora, erőszak, átok és sok
minden, csak éppen megnyugvás nincs, leg-
alábbis a cikk lezártáig. Akit részletesebben
érdekel, olvassa el Berta jelen írását, és jövő-
beni műveit.

Subjektív recenziómban csupán egyet-
len tanulmányt mutattam be részletesen,
Berta Péter írását (*Tulajdonlái verseny, üzleti*
etika és konfliktuskezelés. Egy gábor roma presz-
tízstárgy posztiszocialista életrajza, 1992–2012.
[187–235.]) Azért választottam ki ezt az írást,
mert ettől remélem, hogy az olvasó a legin-
kább közel érezheti magához, hiszen Erdély-
ben jártunkban-keltünkben óhatatlanul is
találkoztunk gáborokkal, és így az is érdek-
lődhöz a színes rakott szoknyák, ezüst pityke-
gombos mellények, eredeti amerikai cowboy-
kalapok, fapapucskok, pajesz és copf által
külsőségekben is megkülönböztethető, há-
romnyelvű Gábor-cigányok iránt, aki a kötet
többi tanulmányának témáját túl távolinak
érzi. Pedig hát lehet-e távoli népeknek tartani
a szibériai nyelv(?) rokonainkat(?), és félre-
tolni a beolvasztásuk tett szovjet kísérletek
felsikereit és az újabb korok asszimilációs tö-

rekvéseit? (Dyekiss Virág, Mészáros Csaba,
Safonova Tetiana – Sántha István) Hát nem
minden *őshonos* nép küzdelme ugyanúgy a
miénk, mint az amerikai indián (*indigenous*),
ausztrál (*aboriginal*) hawaii stb. népcsoportoké?
(Sz. Kristóf Ildikó) A kérdés persze
költői, a recenzióíró véleménye mindeneset-
re az, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozni
egyszerre érdekünk, erkölcsi kötelezettségünk
és intellektuális kihívásunk. A következőkben
ezekről írok néhány szót, gondolatébresztő
gyanánt.

Érdekeink és morális kötelezettségeink a Kárpát-medencén túl

Néhányan talán azt gondolják, hogy egy
magyarországi méretű kis országnak „úri
luxus” a Kárpátok gerincén kívül kutatásokat
finanszírozni. Ez *de facto* nincs így. Magyar-
ország a világ fejlett országai közé tartozik, és
ezért a nemzetközi fejlesztési kötelezettség-
vállalásainknak eleget kell tennünk. Nemzet-
közi jövedelmünk meghatározott részét (évek
óta) távoli helyszíneken kell elköltenünk,
például a transzszaharai Afrikában, távoli (vagy
közelebbi) ázsiai területeken. Ha a magyar
államnak van önálló koncepciója, akkor an-
nak megfelelően kialakíthat önálló segélyprog-
ramokat, ha nincs, akkor továbbra is csak
finanszírozó szerepre szorítkozhat a nagyobb
nemzetközi humanitárius beavatkozásoknál,
Afganisztánban, Irakban, Etiópiában stb. A
nagyobb nemzeti külpolitikai mozgástér
miatt, illetve azért, hogy a segélyprogramjaink
hatékonyasága növekedjék, jól felfogott érde-
künk, hogy bizonyos földrajzi régiókról, az
ott folyó modernizációs programokról beha-
tóbb képet alkossunk.

A gyűjtemény nagy érdeme, hogy min-
den tanulmány személyes tereptapasztalaton
alapul, ennek megfelelően nem holmi rögzült

kultúráképeket közöl, hanem átalakulóban
lévő, mai kihívásokra adott válaszok, illetve
lehetőségekkel élés példái.

Dyekiss Virág azt elemzi, hogy miként
lesz egy földrajzi terület a benne élők számá-
ra táj (Albert Réka találó kifejezése nyomán).
Egy szibériai kis nép fiai Párizsba vetődnek
vendégszereplésre, és ezt meséli el évtizedek-
kel később a kutatónőnek. A történetben szó-
sincs Szajnárról, Notre-Dame-ról vagy Eiffel-
toronyról, hanem állandó vándorlásról óriá-
si repülőgépen vagy egy mesébe illő autóbu-
szon, amelynek át lehetett látni az ablakán. A
fellépés egy tó mellett volt, egy magas hegyen
álló magas házban. Röviden: a hagyományos
érzékelési sémák működtek: fókuszban a
mozgás van, és minden esetben kap egy rövid
jellemzést a szállítójármű és a szállás. A többi
– alig fontos.

Mészáros Csaba egy jakutföldi *szaha* (ré-
giesen: jakut) közösségben vizsgálta a tájhoz,
időhöz, közelebbi az égtájakhoz fűződő
viszonyt, és ennek generációs különbségeit.
Például Észak (khotu) hagyományosan a hi-
deg és szárazság égtája, ahol az érintetlen
természetben vademberek laknak (például az
evenkik). A szovjet időkben ez volt a fel-
tárandó, meghódítandó terület, ami rend-
szerváltás után a kiüresedő, alkoholizmusba
és bűnözésbe fulladó ipartelepeket és az
ipari, például nukleáris anyagokkal szennye-
zett területeket jelenti – utal erre számos mai
népszerű vicc a világító madarakról vagy sok-
fejű/lábú vadállatokról.

Safonova Tetiana és Sántha István az even-
kik között kutattak, és érdeklődésük közép-
pontjában a hétköznapi (vadász-) életbe be-
szívárgó dolgok, fogások állnak. Az evenkik
épp a modern eszközöknek köszönhetően
tudják fenntartani hagyományos életformá-
jukat. Csak olyan eszközöket fogadnak be,

amelyeknek megvan (megvolt) a hagyomá-
nyos párja, például szállítóeszközök, vadász-
fegyverek stb. A szerzők kamerája hamar he-
lyet kap az evenki kultúrában, mert úgy ke-
zelik, mint a már ismert távcső egy új válto-
zatát.

Hoppál Mihály leírja, hogy a mandzsu
sámánok életformája épp azért megy át jelen-
tős változásokon, mert mind ők maguk,
mind a többségi társadalom felismerte az
ebben rejlő turisztikai értéket. „Mi használtuk
őket és ők használtak minket”, írja a kutató.
„Mi, nyugatiak, megmutattuk nekik, hogy
miként használják saját kultúrájuk emblemá-
tikus jelenségeit – ez esetben a sámánok kul-
túráját – a (jelen) társadalmi-politikai hely-
zetben.”

Somfai Kara Dávid a kirgiz modernizáció
kapcsán ír a helyi, „népi” iszlám hanyattatá-
sairól: míg a népi vallásosság képviselőit ko-
rábban a szovjet rendszer üldözte, most a
fundamentalista iszlámtól kap egyre erősödő
szemrehányásokat.

Szilágyi Zsolt Mongólia nomád hagyomá-
nyaival foglalkozik. Bár a legelőváltásos
nagyállattartás itt is visszaszorulóban van
(egyre több a város lakó, jelentős az ipar és a
szolgáltatás szektor), a nomád hagyományok
a nemzeti toposzok közé tartoznak, Dzsingisz-
kán kultusza a reneszánszát éli, és megszokott,
hogy a város lakó (lakótelepi) mongolok
jurtát tartanak nyaralóként. Magyar olvasók-
nak különösen érdekesek a szerző tapasztala-
tai a „határon túli” mongolokról: a Mongol
Köztársaság és a kínai Belső-Mongólia lakói
egyaránt magukat tartják a mongolság au-
tentikus képviselőinek. A Kínában élők sze-
rint az ulánbátoriak csak amolyan „városi
mongolok”, akik nyugatot majmolják, míg
a mongóliaiak szerint a Góbitól délre élő
mongolok – „kínaiak”.

Sz. Kristóf Ildikó az észak-amerikai indián etnikus megújulás (American Indian Ethnic Renewal) jelenségét vizsgálta. A „posztmodernizálódás” jelenség kapcsán leírja, hogy mennyire nincs egységes etnikai értelmiségi álláspont vagy ideológia, de arra is rávilágít, hogy kezdenek kialakulni bizonyos közös pontok. Ilyen új elem például az amerikai indián muzeológia, amely arra helyezi a hangsúlyt, hogy a tárgyakat nem úgy kell tárolni, ahogy azt a mai gyűjtemények teszik: katalógusszámmal ellátva, egy fiók mélyén, hanem körkörös, holisztikus vagy ritualisztikusnak nevezett világképbe ágyazottan. „Azért követelik vissza a tárgyakat tőlünk, hogy – különféle rítusok elvégzése után – visszaállíthassák a (tárgyak és emberek) kapcsolatát, és visszahelyezhessék a tárgyakat az univerzum azon helyére, amely megilleti őket”.

Vargyas Gábor a vietnámi háború kevésbé ismert oldalát interpretálja számunkra. A kb. 55 ezer fős *brú* népcsoport időtlen idők óta égetéses-irtásos rizstermesztést folytatott a hegyek között, a laoszi határ közelében, míg életükbe bele nem szólt a háború.

A *brú* békés nép. Az adatközlő szavaival: „Ezek a vietnamiak, ha valaki bejött az országukba [...], ők felvették a harcot ellenük. Mi viszont, ha valaki gyilkolni kezd bennünket, mi *brúk* azonnal elmenekülünk!” „Ha jöttek a vietnámiak, hogy harcoljunk velük, harcoltunk! Ha jöttek az amerikaiak, hogy harcol-

junk velük, harcoltunk! ... Akárki katonái voltunk is, a halált nem szerettük.” Volt, hogy megbeszélték a kommunistákkal: „ha harcra kerül a sor, majd fölénk löj!”

A tanulmánykötet (pontosabban „modernizáció-blokk”) földrajzi orientációja

A tanulmánygyűjtemény kilenc tanulmánya közül hat tárgyal belső-ázsiai vagy szibériai témát, Vargyas Gábor délkelet-ázsiai tanulmányával együtt hét az Ázsiára fókuszáló tanulmányok száma. Ezek mellett jelenik meg két tanulmány, Berta Péteré (európai, magyar ajkú romák) és Sz. Kristóf Ildikóé (amerikai indiánok és kutatóik nézőpontjai). Ez valószínűleg arányban áll a mai magyar etnológiai kutatások fő földrajzi irányával, amely egy posztkoloniális korban új alapokat jelenthet az őshonos népek és a donorországok stratégiai együttműködéséhez – még ha ez nem is túl örvendetes az afrikánista szerkesztő vagy a latin-amerikanista recenzíóíró számára. *Sárkány Mihály (szerk.) (2012): Modernizáció, kulturális beidegződések és ideológiák. In: Balogh Balázs főszerkesztő: Ethno-Lore XXIX. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajzi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet Évkönyve. Budapest: MTA BK NTI, 11–235.*

Letenyey László

kulturális antropológus
Budapesti Corvinus Egyetem

Titkos írás – rekonstruált kultúrtörténet

A rendszerváltás utáni évtized 1997 szeptemberétől lett csak kutatható a Történeti Hivatalban, majd 2003. áprilistól az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Mára az intézményben az 1944–1990 közt össze-

gyűlt iratokból már közel 750 ezer megfigyelt aktája lett elérhető. Őket egykor a *titkosszolgálat*, a *belügy*, az *elhárítás*, a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO, 1946–1948), az Államvédelmi Hatóság (ÁVH, 1948–1956), 1956-tól a Politikai Nyomozó Főosztály, és a rendszerváltásig már a III/III-as Csoportfőnökség mind közveszélyesnek ítélte.

Hihetetlen, de a szocialista blokk egykor legkiterjedtebb NDK ügynökhálózata, a *Stasi* viszonyait is közelítő Magyarországon az 1950-es évek közepén számszerűen 1,5 millió, 1960-ban 600 ezer fő volt *rendszeridegen, ellenséges, ellenőrzött személy*. A számuk 1966-tól csökkent 180 ezer, 1974-ben 207 és 1977-ben már 195 ezer főre. Az pedig csak találgatható, hogy mennyien lettek a hanyatló Kádárkorszak végére, hogy – 1987. évi adattal a 4300 nyílt állományú belüleges dolgozó mellett – hány tmb., beszerzett, titkos megbízott, társadalmi munkatárs, besúgó segítette a kémhálózatuk munkáját. A jelenben is aktív emlékezetpolitikai kérdés lett a céljaik, eszközeik hatékonysága.

Szőnyei Tamás író, a rendszerváltás idején, 1989–1992-ben megjelent könyvei, *Az új hullám évtizede 1–2* után hasonló kérdések izgatták, amikor először a könnyűzene belügyi ellenőrzését, majd az irodalmi élet titkosszolgálati megfigyelését kezdte kutatni. A 2005. évi *Nyilván tartottak, Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990* és újabb, *Titkos írás. Állambiztonság és irodalmi élet 1956–1990* című művei segíthetik kérdéseinek megértését.

A *Titkos írás* című könyv a XIX. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra jelent meg. Már a szerző részleteket közlő írásai és a vele készült interjúk is érzékeltették, hogy megkezdhetetlen mű született. Ötvenéves kutatásainak eredménye óriási anyag lett: a szerző becslései szerint több mint tízezer archív oldalt olvasott át – a megfigyelésekkel kapcsolatban fennmaradt dokumentumok felét-harmadát – de az összeállított mű így is teljes, hű, és egészen új képet adhat a kor irodalmáról. A létrejött vállalkozás könyvként is terjedelmes: 2 kötet, 200 szerzői ív, 2248 oldal.

A személyekről írott történetek értelmezésében nagy segítséget jelent – jelezve a szerep-

lők nagy számát, a téma akár statisztikailag is kutatható komplexitását – a könyv végi *Névmutató*, 4500 indexelt névvel, 490 hálózati és ebből a törvényi előírások szerint 267 azonosított fedőnévvel.

A szerző hét évvel korábbi, könnyűzenei összefoglaló könyve akkor szintén nagy hatást váltott ki, nemcsak a zenei szakmai, de a történeti, társadalomtudományos kutatói területeken is. Az irodalmi összegzést most még kiterjedtebb, alaposabb szakmaiság jellemzi. Szőnyei szándéka szerint a közelmúltat megértő-értelmező tudományos vállalkozás komolysága olyan ügy, mely távol tartja magát bármiféle szándékolt, leleplező botránysorozattól, közbulvár tálalástól. Könyve, ismertté válása ellenére is abba a helyzetbe kerülhet, hogy az első hónapok után a médiaérdeklődés megszűnik. De a mű talán így is tényleges társadalmi felhasználásra kerül, eljutva a valóban érintettekhez.

A történeti rekonstrukció segít a múlttal való szembenézésben, a történelmi tisztánlátásban. A jövő új kutatóinak olyan korról ad a mű társadalmi kiindulópontot, melyben a hagyomány megérthető összefüggései erősen kezdenek szétbomlani az emlékező, elbeszélő tanúk hiányában.

Az egyes szakmák, a társadalomtudomány területei, a történettudományi egésze számára értelmezhetővé válhat az újra dekonstruált Kádár-kor fő értelmiségi, ellenállási létformája, az irodalom titkos története.

Már a *Bevezetés* fiktív jelentései (Ady Endre, Karinthy Frigyes, Radnóti Miklós, egy szárszói találkozó) bevonják a játékba a befogadót, az író/olvasó sajátos, távolságtartóan kezelendő helyzetét.

A mű forrásai „konstruált személyeket ábrázolnak, szólaltatnak meg egy konstruált világban”, ahol tanulmánymeretű jelentések-

ben irodalmár-besúgók műveket értelmeztek tartótisztjeikkel.

A könyv jelenét az 1945 és 1956 közti tizenkét év irodalmi, történelmi kronológiája indítja el, alaphangját, keretét Illyés Gyula korszakos (1950–1956) *Egy mondat a zarnokságról* című verse adja, ami Kádár és Illyés vitája, két évtized irodalmi ellenállása után, élő szamizdathagyományként kerül Szőnyeihez, és előrevetíti a rendszerváltást, a témát feldolgozó *Titkos írás* megírását.

Az első kötet középpontjában a paradigmatis 1956 és az ezt követő konszolidáció évtizede áll a következő nagy korszakhatár 1968-ig, melyben az éretté váló Kádár-kor állampárti hatalma határozott szociálpszichológiai szerepeket erőltetett az írókra, a művészetre, a társadalomra.

A zsarolás/beszervezés példái leírják a Kádár-rendszer kiépülő alapjait, a magyar történelem vége/kezdeté, 1956 után, amikor a felelős/bűnbak/belső ellenség képe rávetült az író-értelmiségre.

A könyv nagyobb korszakok, *tanulmányrészek* között rövid *enumerációk* besúgó-jelentésein idézi meg a korok epikus/harci érték-tengelyét, a kommunista és a párton kívüli írói seregszemléit: a kommunista kispolgárrá váló protokoll-írókat és a pártterdekre még aktivizálható művészeket, a volt MDP-tag-, a „népi-” és a polgári írókat, a rendszer sztereo-típiáit, jelentéscsoportosításait.

A képekből már süt a szándék: kezelni, használni, manipulálni, megosztani a(z író) társadalmat, felhasználni a szembenállásokat, és a jelenkorhoz hasonló feldolgozatlan múlt nagy traumáit. Azt, ami máig ismerőssé teheti a közpolitikában/közbeszédben évtizedes „irodalmi” stigmákat. Ahogy a megosztó, példastatuáló Nagy Imre-per hatásait értelmiségi, íróperekkel tesztelték, a fővárosi, vidéki,

népies írók közti rendteremtés után, úgy lett az is fontos, hogy a hallgató írók visszatérítése az irodalmi életbe megtörténjen, és egyben az irodalmi emigráció is kompromittálódjon.

A második kötet a korszakhatár, az 1968 utáni érett/hanyatló kor történéseit rendezi történelmi emlékezeti rendbe. A szerző és krónikás *Kis generációja* itt már saját megélt történelmi világát, olyan hasonló, korábban feldolgozott *ifjúsági, zenei* kutatási területeket hívhat segítségül, mint a *(neo)avantgárd, underground* fiatal író-, művész-szubbkultúrák, a klubok, zenei happeningek vagy sajtókísérletek, színházlakás-nyilvánosságok, irodalmi *újhullámos* rockzenei koncertek.

A kötet *Balaskó Jenő Sírfelirat* című versével és *Szentjóbby Tamás* 1973-as *Légy tilos* akció-folyam koncept műalkotásával indít. A művészet – a kor egész generációja létezési bizonyítékként tiltottan fénymásolt szocialista kartoték igazolvány – azonos lett a rendszer elleni lázadással: „Művészet mindaz, ami tilos. Légy tilos!” Visszatekintve érthetetlen, hogy a rendszer-egész – az érett/hanyatló Kádár-kor, az *aczéli különalku*, a *3T* – Tűrés Tiltás Támogatás kultúrpolitikája, a felemás felpuhuló-keményedő 1960-as és 1980-as évek közötti lehető legjobb világrendszer – mely tabuival mit sem tudott kezdeni, hogyan maradhatott fenn egészen a rendszerváltásig.

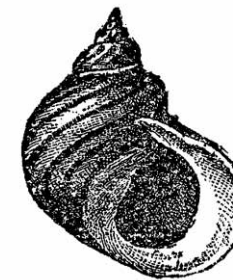
Kádár ál(la)máról nehéz volt mást is gondolni a visszásan éretté hanyatló Kádár-korszakban, ahol a kommunikáció közbeszédétől a médiumokig terjedő csatornáit a párt úgy sajátította ki, hogy a folyton mozgó norma-rend álarcosbáljában az vált „árulóvá”, aki nem lett azzá, és az ügynökvilág úgy maradt rejtve, hogy a skizofrén konspiráció fő művészeti-irodalmi téma lett. Esterházyt idézve „Bizony csak a nem-írás segít! [...] nincs jó jelentés, [...] erősíti azokat...”

A figyelemfelkeltő értékelésen túl a mű eredetisége, a friss kutatásokat inspiráló újszerűsége több tudományterület közti új, multidiszciplináris lehetőségeket rejtő vállalkozás és új érzékenység, aktivitás mintapéldáját hordozza: történetírói kísérlet, alternatív történetfilozófiai lehetőség! A könyv küldetése segíteni tudja a hazai tudomány megújítását célzó célkitűzéseket is: (1) a tudományterületek közötti kommunikációt; (2) a tudomány egészét érintő új kérdések megjelenítését; (3) a tudományterületek saját problémáit egyben

bemutató paradigmatis kérdéskörök feltárását; (4) mindezek új társadalmi tudománypolitikai, sőt történetfilozófiai jelentés-tulajdonításait és (5) új kiindulópontok létrehozását és a történelmi folytonosság helyreállítását az átalakulási válsággal küzdő jelen új példáin. (Szőnyei Tamás: *Titkos írás 1–2. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990. Budapest: Noran Könyvesház, 2012, 2248 p.*)

Domán Csaba

ELTE, „Legújabb kori magyar irodalom”
doktori program

CONTENTS

Kosáry 100

Guest Editor: György Hunyady

György Hunyady: Introduction	1410
József Pálinkás: Opening Speech	1412
Ferenc Glatz: Domokos Kosáry—The Life of a Historian	1414
István Tringli: Domokos Kosáry and the Debate on the Battle of Mohács	1437
Lilla Krász: Domokos Kosáry, Researcher of 18 th Century History	1442
Zoltán Fónagy: Domokos Kosáry, Researcher of the 19 th Century	1448
Lajos Geceányi: Domokos Kosáry, Creator of Hungarian Historical Bibliography	1452
Ignác Romsics: Domokos Kosáry and the Teleki Institute, 1941–1950	1458
László Solti – Mrs. Koós, Erzsébet Török: Kosáry, the Science Promoting Library Director of Gödöllő Agricultural University.....	1466
Attila Pók: Domokos Kosáry as President of the Hungarian Historical Association.....	1480

Study

István Hargittai: Laboratory at 70 Los Alamos and „Los Arzamas”	1485
László Havas: Birth and Effects of Constantine’s Christian State on World History	1495
László Papp: Proposal for Setting up the Hungarian Natural History Collections	1506

Discussion

Dávid Karátson: New Perspectives on Volcanology – Comments to Szabolcs Harangi’s Article	1514
Péter Somogyi: Is There a Need for Independent Expert Peer Reviews in Decisions Awarding Large Sums for Science?	1519

Academy Affairs

Opening Speech of József Pálinkás, President of MTA to the Hungarian Science Festival	1523
Awards	1525
The New Corresponding Members of the MTA	
Katalin E. Kövér	1527
Edit Madas	1529

The Scientists of the Future

Introduction (Péter Csermely)	1531
Interview with László Sólyom, Member of the Hungarian Academy of Sciences, Former President of the Hungarian Republic	1531
Interviews with the Awarded – Veronika Holczer, Nemere Kerezi, András Gilyén	1532

Outlook (Júlia Gimes)	1540
-----------------------------	------

Book Review (Júlia Sipos)	1544
---------------------------------	------

Ajánlás a szerzőknek

1. A *Magyar Tudomány* elsősorban a tudományterületek közötti kommunikációt szeretné elősegíteni, ezért főleg olyan dolgozatokat közöl, amelyek a tudomány egészét érintik, vagy érthetően mutatják be az egyes tudományterületeket. Közlünk témaösszefoglaló, magas szintű ismeretterjesztő, illetve egy-egy tudományterület újabb eredményeit bemutató tanulmányokat; a társadalmi élet tudományokkal kapcsolatos eseményeiről szóló beszámolókat, tudománypolitikai elemzéseket és szakmai szempontú könyvismertetőket, de lapunk nem szakfolyóirat, ezért a szerzőktől közérthető, egy-egy tudományterület szaknyelvét mellőző cikkeket várunk.

2. A kézirat terjedelme általában ne haladja meg a 30 000 leütést (ez szóközökkel együtt kb. 8 oldalnak felel meg a *Magyar Tudomány* füzeteiben); ha a tanulmány ábrákat, táblázatokat is tartalmaz, kérjük, arányosan csökkentsék a szöveg mennyiségét. Beszámoló, recenzió terjedelme ne haladja meg a 7–8000 leütést. A teljes kéziratot MS Word .doc vagy .rtf formátumban interneten vagy CD-n kérjük a szerkesztőségbe beküldeni.

3. Másodközlésre csak indokolt esetben, előzetes egyeztetés után fogadjunk el dolgozatokat.

4. Legfeljebb tíz magyar kulcsszót és a közlemények címének angol fordítását külön oldalon kérjük. A cím után a szerző nevét, tudományos fokozatát, munkahelye pontos nevét, s ha közölni kívánja, e-mail címét kell írni. Külön lapon kérjük azt a levelezési és e-mail címet, telefonszámot is, ahol a szerkesztők a szerzőt általában elérhetik.

5. Szövegközi kiemelésként dőlt (*italic*), (esetleg félkövér – **semibold**) formázás alkalmazható; r i t k í t á s, VERZÁL, KISKAPITÁLIS (SMALL CAPITALS, KAPITÁLCHEN) és aláhúzás nem. A jegyzeteket lábjezzetként kérjük megadni.

6. Az ábrák érkehetnek papíron, lemezen vagy e-mail útján. Kérjük a szerzőket: tartsák szem előtt, hogy a folyóirat fekete-fehér; formátuma B5 – tehát ne használjanak színeket, és vegyék figyelembe a fizikai méreteket. Általában: az ábrák

és magyarázataik legyenek egyszerűek, áttekinthetőek. A képeket lehetőleg .tif vagy .jpg formátumban kérjük; fekete-fehérben, min. 150 dpi felbontással, és nagyságuk ne haladja meg a végleges (vagy annak szánt) méreteket. A szövegben tüntessék fel az ábrák kívánatos helyét.

7. A hivatkozásokat mindig a közlemény végén, ábécé-sorrendben adjuk meg, a lábjezzetekben legfeljebb utalások lehetnek az irodalomjegyzékre. Irodalmi hivatkozások a szövegben: (szerző, megjelenés éve – Balogh, 1957; Feuer et al., 2002). Ha azonos szerző(k)től ugyanazon évben több tanulmányra hivatkoznak, akkor a közleményeket az évszám után írt a, b, c jelekkel kérjük megkülönböztetni mind a szövegben, mind az irodalomjegyzékben. Különösen ügyeljenek a bibliográfiai adatoknak a szövegben és az irodalomjegyzékben való egyeztetésére! Kérjük: csak olyan és annyi hivatkozást írjanak, amilyen és amennyi elősegíti a megértést. Számuk ne haladja meg a 10–15-öt.

8. Az irodalomjegyzéket ábécé-sorrendben kérjük. A tételek formája a következő legyen:

- Folyóiratcikkek esetében: Feuer, Michael J. – Towne, L. – Shavelson, R. J. et al. (2002): Scientific Culture and Educational Research. The Educational Researcher. 31, 8, 4–14.

- Könyvek esetében: Rokkan, Stein – Urwin, D. W. – Smith, J. (eds.) (1982): The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism. Sage, London

- Tanulmánygyűjtemények esetében: Halász Gábor – Kovács Katalin (2002): Az OECD tevékenysége az oktatás területén. In: Bábosik István – Kárpáthi Andrea (szerk.): Összehasonlító pedagógia – A nevelés és oktatás nemzetközi perspektívái. Books in Print, Budapest

9. Havi folyóirat lévén a *Magyar Tudomány* kefelevonatokat nem küld, de elfogadás előtt minden szerzőnek elküldi egyeztetésre közleménye szerkesztett példányát. A tördelés során szükséges apró változtatásokat a szerző időpontegyeztetés után a szerkesztőségben ellenőrizheti.

Nyomt. Walzel A. F. Pesten.

A lap ára 920 Forint